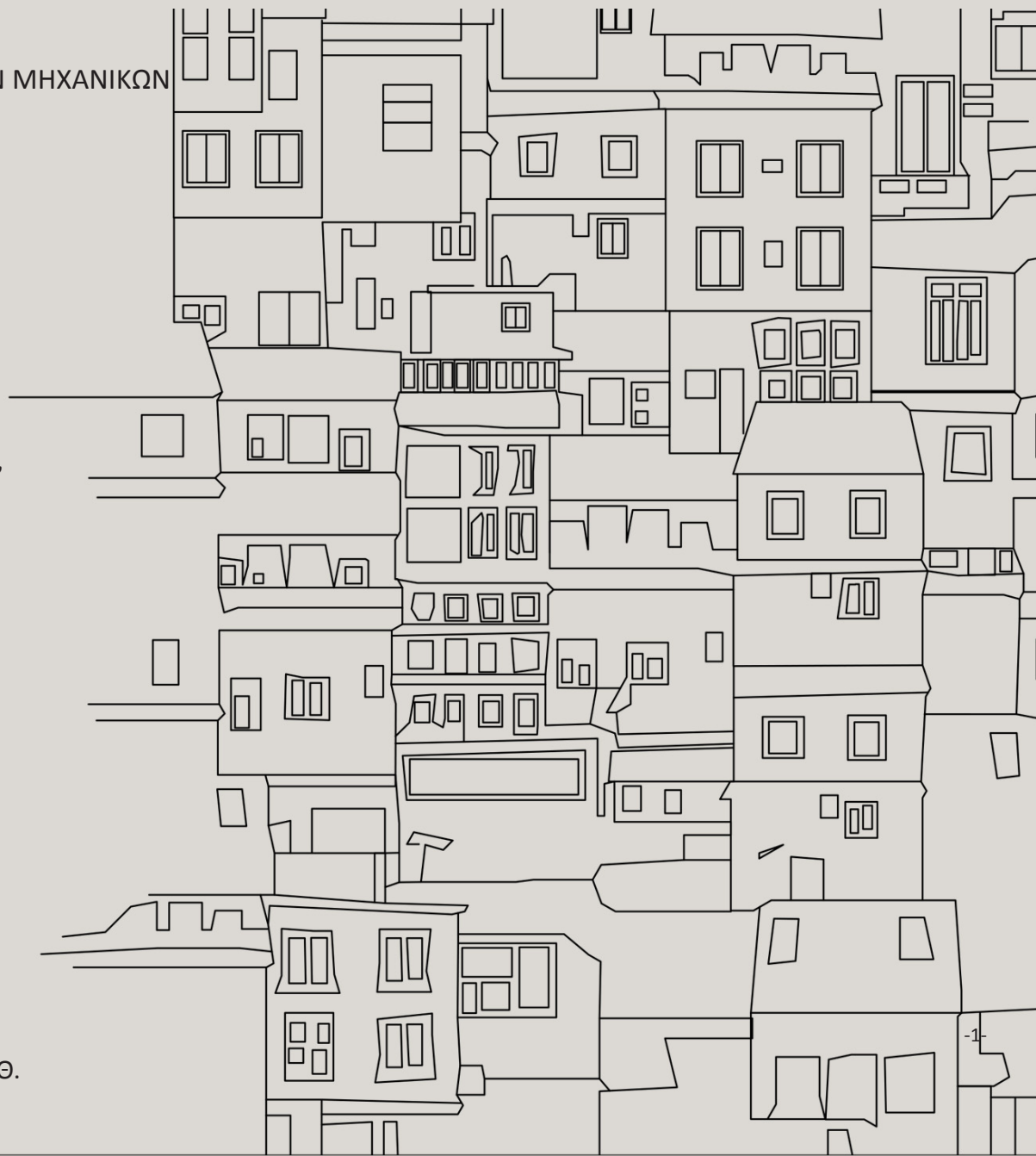

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

**‘ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΚΑΙ
ΠΟΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΣΤΕΓΑΣΗΣ’**

ΙΟΥΝΙΟΣ 2016

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Κούρτη Πηνελόπη, Σούχρα Κωνσταντίνα
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Βαζάκας Αλέξανδρος
ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Γιαννούδης Σ. , Μουτσόπουλος Θ.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

«ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΣΤΕΓΑΣΗΣ»

Ορισμός: Αυτοστεγάζομαι [λογ. αυτό + στεγάζομαι] : αποκτώ στέγη, κατοικία με δικές μου φροντίδες και μέσα.

« Ο Norberg- Schulz επισημαίνει ότι η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον συνίσταται αφενός στην προσπάθεια να το αφομοιώσει κατά τα προσωπικά του πρότυπα αντίληψης και αφετέρου να μεταφράσει αυτά τα πρότυπα σε συγκεκριμένες αρχιτεκτονικές δομές.»

Παύλος Λέφας, Αρχιτεκτονική και κατοίκηση-από τον *Heidegger* στον *Koolhaas*

Εικόνα 1: Neil Young, In The Favela

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Αντικείμενο και στόχος της έρευνας	σελ.7-9
2. Επιλογή και αιτιολόγηση παραδειγμάτων ανάλυσης	σελ.9-10
3. Μέθοδος, λέξεις-κλειδιά, ερωτήματα	σελ. 10-11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Ανάλυση παραδείγματος αυτοστέγασης στον Ελλαδικό χώρο

1. Εισαγωγή	σελ. 12-14
2. Ιστορική αναδρομή	σελ. 14-17
3. Μορφές εγκατάστασης προσφύγων στην Αθήνα του 1920	σελ. 17-18
4. Ποιοτικά χαρακτηριστικά Παραπηγμάτων των περιοχών της Αθήνας	σελ. 19-23
5. Η «Μάχη της παράγκας», γεγονότα και αντιδράσεις παραπηγματούχων	σελ. 24-26
6. Ανέγερση σχεδιασμένων συγκροτημάτων κατοικιών για την αναβάθμιση ζωής των προσφύγων	σελ. 26-28

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Ανάλυση παραδείγματος αυτοστέγασης στη Λατινική Αμερική - Slums

1. Εισαγωγή	σελ. 29-31
2. Παράδειγμα της παραγκούπολης Paraisopolis, Sao Paulo	σελ. 31-32
3. Χαρακτηριστικά οικισμού	σελ. 33-35
4. Αντιμετώπιση από το κράτος-φορείς, σχέδια αναβάθμισης της Paraisopolis	σελ. 36-39

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Ανάδειξη ποιοτικών χαρακτηριστικών της αυτοστέγασης

1. Εισαγωγή	σελ. 40
2. Οικειότητα	σελ. 41
3. Μορφολογική πολυπλοκότητα	σελ. 42
4. Σχέσεις-Μεταβάσεις ιδιωτικού-δημοσίου	σελ. 43-44
5. Κατασκευαστικά χαρακτηριστικά	σελ. 45-46
6. Συμμετοχικότητα	σελ. 46-47
7. Περιθωριοποίηση	σελ. 47-48

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Υπάρχουσες θεωρητικές προσεγγίσεις συσχετιζόμενες με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της αυτοστέγασης

1. Ετερότητα	σελ. 49-50
2. Ιδεολογίες του 70'- Ανθρωπολογία- Συμμετοχικός σχεδιασμός	σελ. 50-52
3. Δικαίωμα στην πόλη	σελ. 52-53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αναφορά εφαρμοσμένων παραδειγμάτων που χρησιμοποιούν στοιχεία της Αυτοστέγασης

1. ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ1: Προσέγγιση με αναφορά στη μορφολογία και την πολυπλοκότητα των slums	σελ. 54-61
2. ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ 2: Εφαρμογή συμμετοχικού σχεδιασμού σε ήδη υπάρχουσα κατάσταση αυτοστέγασης	σελ. 59-62
3. ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ 3: Παρέμβαση/αλλαγές χρηστών σε ήδη σχεδιασμένο κτίριο	σελ. 63-64

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

σελ. 65-67

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

σελ. 68-75

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολυσήμαντη και απόλυτα αναγκαία παραμένει ακόμη και σήμερα η έννοια της κατοικίας του ανθρώπου. Έχοντας δεχθεί πολλές παραλλαγές στη σύστασή της, στον τρόπο με τον οποίο γίνεται πιο οικεία και ευπροσάρμοστη στον κάθε χρήστη της, συνεχίζει και αποτελεί αντικείμενο συζήτησης για όλους τους αρχιτέκτονες, οι οποίοι προσπαθούν να εναρμονίσουν την πλέον ταχεία εξέλιξη του σύγχρονου κόσμου, με την αντίστοιχη εξέλιξη, εάν αυτή υπάρχει, στις βασικές αρχές της κατοίκησης. Μήπως όμως η κατοικία για κάθε άνθρωπο έχει και μία διαφορετική υπόσταση; Και αν ναι, τότε πως μπορεί ο αρχιτέκτονας να προσφέρει μια τέτοια ‘διαφορετικότητα’ σε μια μεγάλη πληθυσμιακή μάζα;

Ξεκινώντας από αυτό το ερώτημα, άρχισε να δομείται και να επεξεργάζεται αυτή η εργασία. Μας απασχολούν στοιχεία, όπως η διαφορετικότητα, η οικειότητα και ο αυθορμητισμός στην κατοίκηση. Ο αστικός χώρος διαμορφώνεται επηρεαζόμενος από διάφορους παράγοντες με σημαντικότερο από αυτούς, τη δράση του ανθρώπου και των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Με τη βιομηχανική επανάσταση, με την έντονη αύξηση του πληθυσμού των μητροπόλεων, τις διάφορες συνθήκες που αναγκάζουν μια κοινωνική ομάδα να αλλάζει τόπο εγκατάστασης, αναπτύχθηκαν πολλές μορφές κατοίκησης. Κεντρικό άξονα θα αποτελέσουν οι μορφές της αυτοστέγασης και των παραγκουπόλεων που αναπτύσσονται ταχύτατα παράλληλα με την εξέλιξη των μεγάλων πόλεων και δημιουργούν μια δική τους ‘πραγματικότητα’ όσον αφορά τον τρόπο και την ποιότητα ζωής, αυτό-οργανώνονται, δημιουργούν γκέτο και βρίσκουν δικά τους ιδανικά και αξίες. Μια τέτοιου είδους κατοίκηση μας απασχολεί επίσης, λόγω της πλήρους αντίθεσής της με την οργανωμένη δόμηση και τα μεγάλα συγκροτήματα που ‘στοίβαξαν’ χιλιάδες ανθρώπους σε απόλυτα τυποποιημένα σπίτια. Προσέφεραν παρόλαυτά, άμεση και επαρκή στέγαση σε άτομα που το είχαν ανάγκη, χωρίς όμως να λαμβάνουν υπόψιν τους ότι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος οικειοποιείται το περιβάλλον του, μπορεί να χαρακτηριστεί σαν ενσωμάτωση σε αυτό και όχι σαν μια επιβολή προδιαμορφωμένων νοητικών σχημάτων επάνω του, πράγμα που δημιουργεί διάφορους προβληματισμούς, όπως το αν ο σχεδιασμός μπορεί να αντιμετωπίσει τέτοια φαινόμενα, ή αν θα μπορούσε να τα βελτιώσει και με ποιο τρόπο.¹ Μέσω της ανάλυσης μιας μορφής κατοίκησης ‘ακραίων’ συνθηκών, της αυτοστέγασης, γίνεται προσπάθεια να διερευνηθεί ο ρόλος του αρχιτέκτονα στο σχεδιασμό κατοικιών, η κοινωνική του πλευρά, και ποια αποτελούν βασικά στοιχεία που μπορεί να λαμβάνει υπόψιν του στο σχεδιασμό αυτό.

1 ΛΕΦΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, Αρχιτεκτονική και κατοίκηση, από τον Heidegger στον Koolhaas , Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008, σελ.121

Εικόνα 2: Παραγκούπολη, STREET ART, RIO DE JANEIRO

Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο, επηρεαζόμενοι από τα σημερινά γεγονότα εκδιωγμού πολλών ανθρώπων από τη χώρα τους λόγω συνθηκών πολέμου, και την ανάγκη τους για μετεγκατάσταση και επαναπροσαρμογή σε μια νέα περιοχή, ανατρέχουμε σε ένα ήδη τετελεσμένο αλλά παρόμοιο γεγονός που συνέβη στην Ελλάδα το 1922. Με κύρια πηγή μελέτης την κ.Λεοντίδου μέσω του βιβλίου της «Πόλεις της Σιωπής» και της Β.Γκιζελή το «Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και Προέλευση της Κοινωνικής Κατοικίας στην Ελλάδα», θα αναλυθούν οι ποιότητες, οι μορφές και οι πολιτικές της άμεσης στέγασης που έπρεπε να εφαρμοστεί τότε σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα και θα συγκριθούν στο τέλος του κεφαλαίου με την οργανωμένη δόμηση που επήλθε λίγα χρόνια μετά ως αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των προσφύγων.

Ένας ακόμη σημαντικός λόγος και αιτία αυτό-στέγασης πέρα από τον εκδιωγμό λόγω ακραίων συνθηκών (π.χ. πόλεμος) , είναι και αυτός της οικονομικής δυσκολίας που αναγκάζει πολλούς ανθρώπους να αναζητήσουν δουλειά σε μια νέα πόλη, για νέες ευκαιρίες αλλά με άγνωστες συνθήκες διαβίωσης. Γι' αυτό το λόγο, στο δεύτερο κεφάλαιο, θα γίνει αναφορά σε μια παραγκούπολη, που έχει δημιουργηθεί κατά βάση υπό αυτές τις συνθήκες, ενώ θα τεθεί το ζήτημα του κατά πόσο μια τέτοια μορφή κατοίκησης μπορεί να θεωρηθεί βιώσιμη και κάτι παραπάνω από προσωρινή. Ως παράδειγμα, θα χρησιμοποιηθεί η παραγκούπολη Paraisopolis στο Sao Paulo της Βραζιλίας. Βασική πηγή στην ανάλυση αυτού του παραδείγματος αποτέλεσε το βιβλίο του Mike Davis «Planet of Slums».

Μέσω της ανάλυσης δύο παραδειγμάτων, γίνεται συλλογή και διαλογή των ποιοτικών χαρακτηριστικών της αυτοστέγασης. Χωρίς να γίνεται πρόθεση ωραιοποίησης της κατάστασης ενός τέτοιου φαινομένου, αναφέρονται αυτά τα στοιχεία για την περεταίρω διερεύνηση του αρχικού μας στόχου, του ρόλου και της ευθύνης του αρχιτέκτονα δηλαδή, στο να λαμβάνει υπόψιν του τέτοια χαρακτηριστικά.

Στη συνέχεια της εργασίας, η περιγραφή ιδεολογιών που εκφράστηκαν για **θέματα** όπως συμμετοχικότητα, ανθρωπολογία, δικαιώματα στην πόλη, διεκδικήσεις και συνδιαλλαγές, συνδιαμορφώνει μια άποψη που βοηθά στη διεξαγωγή καθολικών συμπερασμάτων. Μετέπειτα, θα γίνει αναφορά σε αρχιτεκτονικά έργα που με κάποιο τρόπο, είτε μέσω της μορφολογίας τους, είτε της αντιμετώπισης του σχεδιασμού τους, ή μέσω της χρήσης τους από τους χρήστες, συσχετίζονται με στοιχεία της αυτοστέγασης και συνδυάζονται εργαλεία που κρίνονται χρήσιμα για το σχεδιασμό κατοικιών.

Ο άξονας που ακολουθείται, λαμβάνει υπ' όψη και σέβεται τους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες που μπορεί να συσχετίζονται άμεσα με το αντικείμενο της έρευνας, παρ' όλα αυτά δεν εμβαθύνει σε αυτούς καθώς δεν αποτελούν τον άμεσο προβληματισμό και αντικείμενο διεξαγωγής συμπερασμάτων της προκείμενης εργασίας. Δική μας διερεύνηση λοιπόν είναι η θέση του αρχιτέκτονα στην εντόπιση στοιχείων και ποιοτικών χαρακτηριστικών που αντλούνται από τις μορφές αυτοστέγασης, και μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μετέπειτα σχεδιαστικά εργαλεία μιας σύγχρονης αρχιτεκτονικής.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η κατοίκηση, η εγκατάσταση του ανθρώπου σε κάποιο χώρο που τον επιλέγει ή αναγκάζεται να επιλέξει, αποτελεί ζήτημα διαχρονικό και συνεχώς επαναπροσδιοριζόμενο από πολλά επιστημονικά πεδία πέραν της αρχιτεκτονικής. Ίσως γιατί η κατοικία παραμένει ακόμα άρρητα συνδεδεμένη με τον «τρόπο ύπαρξης» του ανθρώπου, τον τρόπο που ο καθένας επιλέγει τα κριτήρια, τις συνθήκες και τη μορφή κατοίκησης.

Αντικείμενο της συγκεκριμένης έρευνας έτσι, θα είναι η ανάλυση μιας συγκεκριμένης μορφής κατοίκησης, η οποία παρ' όλη την πάροδο, την εξέλιξη και την εύρεση των καλύτερων και ιδανικότερων συνθηκών κατοίκησης συνεχίζει να υπάρχει και να προκαλεί προβληματισμούς. Πρόκειται για τη συνθήκη κατα την οποία μια κοινωνική ομάδα, έχοντας εγκαταλείψει είτε εξ' αναγκασμού είτε οποιοδήποτε άλλων συνθηκών, τον μόνιμο τόπο κατοικίας της, πρέπει υπό τις οποιεσδήποτε καταστάσεις να καταφέρει να εγκατασταθεί και να εδραιωθεί σε έναν άλλον τόπο. Στη δική μας έρευνα θα γίνει περισσότερο ανάλυση στην αυτο-στέγαση, τις μορφές με τις οποίες αυτή εντοπίζεται και αποτελεί προσωρινή ή και μη, κατοικία για πολλούς ανθρώπους. Η σημαντικότερη στιγμή που η Ελλάδα συγκεκριμένα έπρεπε να αποτελέσει ένα νέο χώρο εγκατάστασης μιας εκδιωγμένης ομάδας ανθρώπων, ήταν η Μικρασιατική καταστροφή του 1922. Αντίστοιχη

συνθήκη και μορφή κατοίκησης θα αναλυθεί και στο παράδειγμα της παραγκούπολης Paraisopolis στο Sao Paulo. Εκεί οι κύριες αφορμές για εγκατάσταση σε ένα τέτοιο περιβάλλον είναι κατά βάση οικονομικές. Αναζήτηση νέων ευκαιριών και καλύτερων συνθηκών διαβίωσης, παρακινούν πολλούς ανθρώπους να μετακινηθούν στις μητροπόλεις για εύρεση εργασίας. Η εγκατάστασή τους στις παραγκούπολεις ξεκινά με την προϋπόθεση να είναι προσωρινή. Είναι όμως; Και αν όχι, τι είναι αυτό που τους δένει με ένα μέρος από πολλούς χαρακτηριζόμενο ως φιλόξενο, και απρόσιτο. Αυτά τα γεγονότα έγιναν αφορμή να εφαρμοστούν και να 'δοκιμαστούν' διάφορες μορφές κατοίκησης. Σε ένα θέμα λοιπόν, τόσο σημαντικό για την αρχιτεκτονική και την κοινωνική της πλευρά, αυτό που αποτελεί δικό μας αντικείμενο μελέτης είναι οι αυθόρμητοι συνοικισμοί που δημιουργήθηκαν με την πρωτοβουλία των ίδιων των χρηστών. Τη μορφή κατοίκησης, δηλαδή, κατά την οποία ο ίδιος ο δημιουργός-χρήστης επεμβαίνει στον αστικό χώρο, τον οικειοποιείται είτε αυτοβούλως είτε επειδή του έχει παραχωρηθεί από το κράτος, και χτίζει μόνος του την κατοικία του, το καταφύγιό του.

Εικόνα 3: Παραγκούπολη στη Θεσσαλονίκη

Στόχος αυτής της εργασίας, είναι η διερεύνηση δύο χαρακτηριστικών παραδειγμάτων αυθόρμητων οικιστικών συνόλων, δηλαδή τους συνοικισμούς αυτό-στέγασης που δημιουργήθηκαν στην πόλη της Αθήνας και του Πειραιά, την περίοδο μετά το 1922 με την έλευση του μεγάλου αριθμού προσφύγων, και την παραγκούπολη επονομαζόμενη ως Paraisopolis στο Sao Paulo, της οποίας η δημιουργία βασίζεται στην ανάγκη του πληθυσμού που την κατοικεί για άμεση εύρεσης εργασίας, ανεξαρτήτου συνθηκών διαβίωσης. Συγκεκριμένα, μέσω των δομών, των ιεραρχιών και των συνθηκών επιβίωσης σε εκείνους τους τόπους, θα αναζητηθούν και θα εντοπιστούν σχεδιαστικά εργαλεία και ποιότητες ικανά να χρησιμοποιηθούν σε μια σύγχρονη μορφή κατοίκησης. Μέσω μιας θεωρητικής ανασκόπησης, καταλήγουμε στον εντοπισμό των παραπάνω αναζητήσεων σε εφαρμοσμένα σύγχρονα αρχιτεκτονικά παραδείγματα. Σκοπός είναι μέσω της διαπίστωσης του πόσο αναγκαία κρίνεται η αίσθηση του «κατοικείν» για τον άνθρωπο και μέσω της

διερεύνησης του παρελθόντος και των επιδράσεων του στις σύγχρονες εκδοχές της κατοικίας, να αναζητηθούν νέα εργαλεία που θα βοηθήσουν το σχεδιασμό κατοικιών και να εντοπισθεί η θέση και ο ρόλος που οφείλει να κατέχει ο αρχιτέκτονας. Όπως αναφέρει και ο Τουρνικιώτης στο σύγγραμμά του «Η αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή», ο στόχος της διερεύνησης του παρελθόντος και των επιδράσεών του, δεν αφορά την αποκατάσταση κάποιας συνοχής των σχεδιαστικών πρακτικών του παρελθόντος, αλλά τον εμπλουτισμό των συνθετικών πρακτικών του παρόντος. Παράλληλα με την έμπνευση, την τεχνική γνώση, και τη διαίσθηση τοποθετούνται λοιπόν, η εμπειρία και η συνείδηση των προηγούμενων έργων, ως θεμελιώδεις στρατηγικές διερεύνησης των μέσων έκφρασης του σύγχρονου αρχιτέκτονα.²

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΣΗ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΩΝ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Το αντικείμενο που μας απασχολεί είναι η αυτό-στέγαση, ως μέθοδος αντιμετώπισης της άμεσης ανάγκης για μαζική στέγαση στον ελλαδικό και στον εξωτερικό χώρο με αντίστοιχα χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Πιο συγκεκριμένα μας αφορούν , οι συνθήκες κάτω από τις οποίες εφαρμόζεται αυτό το φαινόμενο, διακρίνοντας δύο βασικές κατηγορίες οι οποίες θα αποτελέσουν τη βάση της επιλογής των παραδειγμάτων μας, την ανάγκη για άμεση στέγαση λόγω εκδιωγμού και λόγω αναζήτησης εργασίας.

Στον ελλαδικό χώρο, μεγάλο ζήτημα μαζικής στέγασης για πρώτη φορά, υπήρξε το 1922 με την άφιξη των προσφύγων της Μικράς Ασίας. Πριν ακόμα το κράτος δώσει λύση με διάφορες αποφάσεις για οργανωμένη δόμηση και στέγαση όλου αυτού του πληθυσμού, προηγήθηκε μια κατάσταση κατά την οποία οι ίδιοι οι πρόσφυγες έπρεπε να βρουν και να οργανώσουν την κατοικία τους. Έτσι σε μικρό χρονικό διάστημα, παρατηρείται, στην Αθήνα κυρίως, η ανάπτυξη πρόχειρων, ευτελών συνοικισμών σε διάφορες αδόμητες περιοχές της πόλης. Αυτές είναι και οι περιοχές που πρόκειται να μελετηθούν καθώς το προσφυγικό ζήτημα, αποτέλεσε ένα πολύ σημαντικό κρίκο της αντιμετώπισης της μαζικής κατοίκησης στην Ελλάδα, και αποτελεί βασικό στοιχείο του δείγματος παραδειγμάτων της έρευνάς.

Στο εξωτερικό, η κατάσταση είναι ανάλογη με αυτή που περιγράφεται ήδη πιο πάνω, με διαφορετική όμως αιτία πρόκλησης του φαινομένου, πράγμα που το καθιστά επίσης άξιο διερεύνησης. Στην περίπτωση αυτή, ανεξέλεγκτα αστικά περιβάλλοντα, επονομαζόμενα ως “slums” εμφανίζονται μέσα στις πόλεις ή και περιφερειακά αυτών, οι οποίες με τη σειρά τους συνεχώς διευ-

2 ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Η αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή, εκδόσεις Futura, Αθήνα 2007, σελ.45-52

ρύνονται από τις ανάγκες των κατοίκων τους. Η δημιουργία των παραγκουπόλεων αυτών, υπόκειται σε πολλά χαρακτηριστικά, με βασικότερο την αναζήτηση και εύρεση εργασίας στα αστικά περιβάλλοντα, που συνεπάγεται τη γρήγορη μετακίνηση πληθυσμών από την ύπαιθρο στις πόλεις, την αύξηση της φτώχειας και της ανισότητας και τη δημιουργία ενός ανασφαλούς περιβάλλοντος διαβίωσης. Οι κάτοικοι λοιπόν των slum προσπαθούν να οργανώσουν και να οικειοποιηθούν το χώρο και την κατοικία τους κάτω από δύσκολες συνθήκες και περιορισμούς.

Παρατηρούμε λοιπόν, πως ενώ πρόκειται για την πρόκληση του ίδιου φαινομένου, παρατηρήθηκαν δύο διαφορετικές αιτίες, όπου καθεμία οδηγεί στη δημιουργία ενός παρόμοιου περιβάλλοντος. Ένα τοπίο με ανάλογη εσωτερική οργάνωση και τις ίδιες συνθήκες διαβίωσης, και με βασικό κοινό στοιχείο την έλλειψη πολεοδομικής σχεδίασης.

Το ίσως παράδοξο γεγονός ότι αναφέρεται παράδειγμα από την Ελλάδα και αντίστοιχο παράδειγμα με κοινά στοιχεία με μια λατινογενή, αναπτυσσόμενη χώρα, αιτιολογείται στο ότι η Ελλάδα, καθώς και άλλες μεσογειακές χώρες (Πορτογαλία, Ισπανία, Τουρκία) έχουν συγγένεια με κοινωνικούς σχηματισμούς τριτοκοσμικών και αναπτυσσόμενων χωρών. Κάτι τέτοιο φαίνεται να είναι εντυπωσιακό και παράλληλα τονίζει και τη διαφοροποίηση της Ελλάδας από χώρες της δυτικής Ευρώπης όπου αναπτύχθηκαν άλλοι σχηματισμοί και συστήματα. Στην Ελλάδα, με το προσφυγικό ζήτημα του 1920, εντοπίστηκαν φαινόμενα διεκδικήσεων γης στην περιφέρεια της Αθήνας, και αυθαίρετες κατοικίες, οι λεγόμενες παράγκες, αντίστοιχα με αυτά των λατινογενών χωρών. Οι ομοιότητες χαρακτηρίζονται εντυπωσιακές, ιδιαίτερα λόγω της γεωγραφικής απόστασης, των κοινωνικο-οικονομικών και πολιτισμικών διαφορών των χωρών αυτών. Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο βέβαια, η Ελλάδα διαφοροποιήθηκε αισθητά από τις αναπτυσσόμενες κοινωνίες, πλησιάζοντας τις πιο 'οργανωμένες' πολιτικο-οικονομικές κοινωνίες.³

ΜΕΘΟΔΟΣ

Μέθοδος συλλογής του ερευνητικού υλικού: Αρχειακή έρευνα των δήμων Δραπετσώνας και Κερατσινίου, έρευνα πεδίου, και κυρίως βιβλιογραφική και διαδικτυακή έρευνα.

3 ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ ΛΙΛΙΑ, Πόλεις της σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 2011 σελ.274

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

κατοίκηση - αυτό-στέγαση – εγκατάσταση- προσφυγικοί συνοικισμοί – παραγκουπόλεις – ετεροτοπίες – οικειότητα – υλικότητα – συμμετοχικός σχεδιασμός – δομή – παρελθόν

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

- Ποιες πρακτικές των παραγκουπόλεων και ιδεολογίες του 60' και 70' θα μπορούσαν να θεωρηθούν χρήσιμες ώστε να βοηθήσουν και τις σημερινές πολιτικές σχεδιασμού κοινωνικής κατοικίας;
- Ποια είναι τα ποιοτικά χαρακτηριστικά που αντλούνται από τη μελέτη των δύο επιλεγμένων παραδειγμάτων αυθόρμητων οικισμών στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό;
- Ποια στοιχεία αντλούμε από τη συμμετοχικότητα ικανά να ταυτιστούν με σχεδιαστικά εργαλεία που εντοπίζουμε στους αυθόρμητους οικισμούς;
- Πού εντοπίζουμε σήμερα σε εφαρμοσμένα παραδείγματα, στοιχεία και ποιότητες που αντλούνται από τη μελέτη της αυτοστέγασης;
- Ποια θα μπορούσε να είναι η στάση του αρχιτέκτονα απέναντι στους παραπάνω προβληματισμούς λαμβάνοντας πάντα υπ' όψη του τους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες που μπορεί να τους πλαισιώνουν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΑΥΤΟΣΤΕΓΑΣΗ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ_ Προσφυγικοί συνοικισμοί του 1920

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει η ιστορική αναδρομή των γεγονότων του 1920 και η περιγραφή των μορφών κατοίκησης που δημιουργήθηκαν τότε, με μεγαλύτερη έμφαση σε αυτά των παραπηγμάτων, με συγκριτική αναφορά ενός οργανωμένου συγκροτήματος κατοικιών. Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, στόχος είναι μέσω της διερεύνησης μορφών και στοιχείων του παρελθόντος να βρεθούν και να συνδυαστούν πρακτικές που επιτυγχάνουν καλύτερα την οικειοποίηση του αρχιτεκτονικού έργου από το χρήστη.

Στην αναζήτηση μορφών αυτό-στέγασης στην Ελλάδα λόγω απότομου εκδιωγμού, λοιπόν, είναι ακόμα πολύ έντονο το παράδειγμα της ανταλλαγής πληθυσμών το 1922. Ο πολεοδομικός μετασχηματισμός που δέχθηκε η Αθήνα στις αρχές του 20ου αιώνα, λόγω της Μικρασιατικής καταστροφής κυρίως, αλλά και της γενικότερης αναδιάρθρωσης που συνέβη με την ξαφνική αύξηση του πληθυσμού- από 200.000 κάτοικοι που ήταν στις αρχές του αιώνα, στα 4 εκατομμύρια τώρα -, είχε ως βασικό γνώρισμα την άμεση αλληλεπίδραση του περιβάλλοντος με τις ιδιόμορφες κοινωνικές ομάδες που κατοίκησαν σε αυτό.

Εικόνα 4: Η Πρώτη Αφιξη των Προσφύγων της Μικράς Ασίας στην Αθήνα, Σύνταγμα

Ένα βασικό στάδιο αυτού του ανασχηματισμού ήταν οι φτωχογειτονιές στα τότε προάστια της πόλης, οι λεγόμενες «τενεκεδουπόλεις», παραγκουπόλεις που με το χρόνο απαλλοτριώθηκαν και τη θέση τους πήρε η «αστική πολυκατοικία». Η εξέλιξη των παραγκουπόλεων και η αντικατάστασή τους με τις κοινωνικές κατοικίες, τις κατοικίες δηλαδή με μέριμνα του κράτους για στέγαση ανθρώπων χαμηλού εισοδήματος, που εμφανίζονται αρχικά ως μια λύση για την καλύτερη εγκατάσταση και αφομοίωση των προσφύγων στην πόλη, αρχίζουν να εκλείπουν και να αντικαθίστανται και αυτές από τις πολυκατοικίες. Κι όλα αυτά, επειδή η ελληνική κοινωνία προσπάθησε να 'απορροφήσει' όλες αυτές τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, με κριτήρια, συνθήκες και δομές που προϋπήρχαν, χωρίς οι νέες να μπορούν να επιδράσουν καταλυτικά, ώστε να ανατρέψουν και να αναδομήσουν ριζικά την έως τότε κατάσταση. Έτσι, οι μετέπειτα εξελίξεις και μεταρρυθμίσεις του ελληνικού κράτους, είχαν χαρακτήρα περισσότερο προοδευτικό παρά ανατρεπτικό. Κύριοι συμμετέχοντες στη διαδικασία αυτή της απορρόφησης της μικρασιατικής κοινωνίας, ήταν η ελληνική κοινωνία με τις αρχές που είχαν ήδη διαμορφωθεί, ο προσφυγικός πληθυσμός, καθώς και οι δυνάμεις που κατείχαν την εξουσία και για πρώτη φορά η επέμβασή τους στον τρόπο κατοίκησης και εγκατάστασης αυτού του πληθυσμού, ήταν κρίσιμες. Τα ευρωπαϊκά πρότυπα επίσης, είχαν κι αυτά σημαντικό ρόλο επιρροής στη μέριμνα και την 'αποκατάσταση' που έπρεπε να διασφαλιστεί σε ανθρώπους που βίαια εκδιώχθηκαν από τον τόπο εγκατάστασής τους.¹

Μέσα σε ένα δύσκολο κλίμα για το ελληνικό κράτος όπου έπρεπε να βρει άμεσα λύση για την κατοίκηση χιλιάδων ανθρώπων, δημιουργήθηκαν οι καταυλισμοί στα περίχωρα της Αθήνας, κυρίως σε περιοχές του Πειραιά, αλλά και σε άλλες (Δουργούτι, Κοκκινιά, κ.α). Για τη μελέτη και την εφαρμογή των συγκροτημάτων κοινωνικών κατοικιών, συστάθηκαν επιτροπές και ιδρύθηκαν οργανισμοί για πρώτη φορά στο ελληνικό

Εικόνα5-6: Οι πρώτες εγκαταστάσεις οικισμών γύρω από την Αθήνα

1 ΓΚΙΖΕΛΗ Δ. ΒΙΚΑ, Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930), σελ. 171

κράτος. Παρ'ολ'αυτά, η κρατική και οργανωμένα σχεδιασμένη κατοικία, μέσα σε μια προσφυγική γειτονιά, που οι άνθρωποι είχαν ήδη βρει τους ρυθμούς και τον τρόπο ζωής τους, είχε και κάποιες αρνητικές συνέπειες ως προς την αναδόμηση της ελληνικής κοινωνίας. Η μέριμνα του κράτους για την κατοίκηση των προσφύγων, όσο επιθυμητή κι αν ήταν από τους πρόσφυγες, ήρθε τη χρονική στιγμή που είχαν ήδη εγκατασταθεί και ξανα-στήσει τη ζωή τους. Επόμενο ήταν λοιπόν αυτή η διφορούμενη 'στάση' απέναντι στην προσφυγική κατοικία να προδιαγράψει ένα ασταθές μέλλον για την εξέλιξη της κοινωνικής κατοίκησης ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων στην Ελλάδα.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Σημαντική κρίνεται μια σύντομη ανασκόπηση των γεγονότων και των κοινωνικών συνθηκών αυτής της περιόδου, για την κατανόηση των παραγόντων που συνέβαλαν στη διαμόρφωση και την εδραίωση της αυτοστέγασης στην Ελλάδα.

Η Συνθήκη των Σεβρών το 1920, παραχωρούσε στην Ελλάδα την Ανατολική Θράκη, τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο, την κυριαρχία της στα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου καθώς και την επίβλεψη της Σμύρνης.² Η Μεγάλη Συνέλευση της Άγκυρας απέρριψε αυτή τη συνθήκη, με αποτέλεσμα το ελληνικό κράτος να αντιδράσει με απόβαση στρατευμάτων στην Ιωνία και επίθεση κατά του Κεμάλ. Η απόφαση αυτή του ελληνικού κράτους αποδειχθηκε μοιραία, διότι η Ελλάδα δεν έλαβε καμιά υποστήριξη σε αυτή την επεκτατική πολιτική από τις Μεγάλες Δυνάμεις, με συνέπεια τον Αύγουστο του 1922, ο ελληνικός στρατός να υποχωρήσει μπροστά στην τουρκική επίθεση, η Σμύρνη να πυρποληθεί και ο ελληνικός της πληθυσμός να εκδιωχθεί βίαια από εκεί.³ Με αυτή την εξέλιξη των γεγονότων, τα δύο κράτη έρχονται σε συμφωνία, με κύριο όρο την ανταλλαγή μεγάλης κλίμακας πληθυσμών, επιβλεπόμενη από την Κοινωνία των Εθνών. Περίπου 1.200.000 Έλληνες υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια και τις περιουσίες τους και να μεταβούν άμεσα στην Ελλάδα.⁴ Ένα χρόνο μετά, η Κοινωνία των Εθνών θα αποφασίσει την αποκατάσταση των εκδιωγμένων πληθυσμών στους τόπους άφιξής τους.⁵

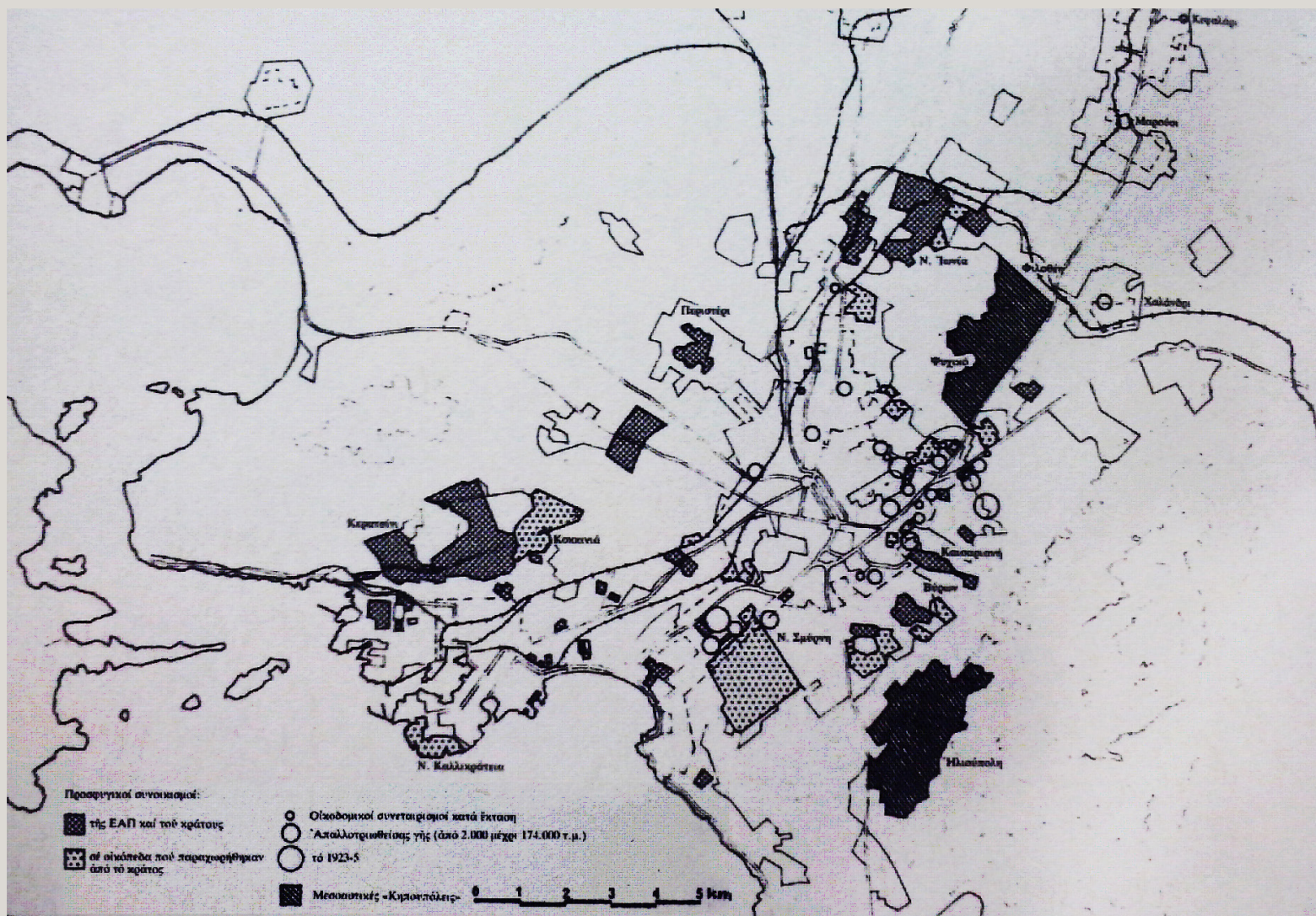
Η άφιξη των προσφύγων από την Μικρά Ασία είχε ως απόρροια μια τεράστια ανθρωπιστική κρίση η οποία δοκίμασε τις δομές του ελληνικού κράτους. Η δεινή οικονομική κατάσταση εκείνης της περιόδου καθυστέρησε σημαντικά στην παροχή στέγασης στους

2 Διαδικτυακή πηγή: -https://el.wikipedia.org/wiki/Συνθήκη_των_Σεβρών, Πρόσβαση 19/02/2016

3 ΓΚΙΖΕΛΗ Δ. ΒΙΚΑ , Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας Πρόσβαση στην Ελλάδα (1920-1930), εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σελ.21-27

4 ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ , «Heterotopias and the Experience of Porous Urban Space», courses.arch.ntua.gr/fsr/125583/loose_space_Stavrides_final.pdf

5 ΓΚΙΖΕΛΗ Δ. ΒΙΚΑ, Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930), εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, Σελ. 86

Εικόνα 7: Λεκανοπέδιο, Προσφυγικοί Συνοικισμοί, Συνεταιρισμοί, Κηπουπόλεις

Εικόνα 8: Κουντουριώτικα 1950-51

Εικόνα 9: Στέγαση προσφύγων σε θέατρο

πρόσφυγες και στην κατάλληλη αποκατάστασή τους και ένταξή τους στην καινούργια κοινωνία.⁶

«Αντίθετα, η αστική αποκατάσταση βρισκόταν στα τέλη της δεκαετίας του 1930 ακόμη σε εξέλιξη. Αν και ο αρχικός σχεδιασμός προέβλεπε την αποκατάσταση 125.000 αστικών προσφυγικών οικογενειών, το 1930 υπήρχαν ακόμη περίπου 30.000 οικογένειες που εξακολουθούσαν να ζουν σε καταυλισμούς. «Χιλιάδες προσφυγικών οικογενειών ενδιαίτωνται εις τρώγλας, εις καλύβας, παράγκας και οπάς της γης ή εις στενόχωρα και ακατάλληλα οικήματα» παρατηρούσε με θλίψη η Εφημερίς των Βαλκανίων, στις 22 Ιανουαρίου 1928. Το ζήτημα της αστικής αποκατάστασης των προσφύγων παρέμεινε τελικά ανοικτό για πολλές δεκαετίες ρίχνοντας μια μόνιμη σκιά στην πορεία του προσφυγικού ζητήματος στην Ελλάδα.»⁷

Η οικονομική δυσπραγία της χώρας εκείνο το διάστημα σε συσχετισμό και με την ξαφνική κατακόρυφη αύξηση του πληθυσμού της, κατέστησε δύσκολο έργο ακόμα και τη βασική αποκατάσταση των προσφύγων (στέγη, διατροφή, ιατρική περίθαλψη). Έτσι, αρχική πολιτική που εφαρμόστηκε, ήταν να κρατηθούν οι περισσότεροι πρόσφυγες στις κύριες πόλεις, με σκοπό να ελέγχονται καλύτερα και να ενσωματωθούν στην τοπική οικονομία και κοινωνία.⁸ Οι χιλιάδες πρόσφυγες, προσωρινά εγκαταστάθηκαν σε αντίσκηνα,

⁶ Διδικτυακή πηγή: <http://greeklish.info/gr/guestroom/275>, Πρόσβαση: 2/04/2016

⁷ Διαδικτυακή πηγή: <http://www.imma.edu.gr/macher/articles/02.html>, Πρόσβαση: 15/03/2016

⁸ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, «Heterotopias and the Experience of Porous Urban Space», courses.arch.ntua.gr/fsr/125583/loose_space_Stavrides_final.pdf

ιδιωτικά ή δημόσια κτήρια, όπως γήπεδα, θέατρα, εκκλησίες, και όπου αλλού βρίσκεται ελεύθερος χώρος. Η κατασκευή μόνιμων εγκαταστάσεων καθυστερεί σημαντικά, κι έτσι οι πρόσφυγες αρχίζουν σιγά σιγά και διαμένουν στα περίχωρα των πόλεων σε ευτελείς κατοικίες που κατασκευάζουν οι ίδιοι.⁹ Το 1923, εφόσον ήταν φανερό πλέον ότι η κυβέρνηση δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα μόνη της, ζήτησε βοήθεια από την Κοινωνία των Εθνών, με την υπόδειξη της οποίας δημιουργήθηκε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων. Ο οργανισμός αυτός ανέλαβε ουσιαστικά τη στέγαση και την παραγωγική απασχόληση των προσφύγων, καθώς και την ομαλή τους ένταξη στην ελληνική κοινωνία.¹⁰ Η αποκατάσταση διακρίθηκε σε αστική και αγροτική. Η αστική αποκατάσταση, που αφορά το αντικείμενο μελέτης της εργασίας, περιλάμβανε κυρίως τη δημιουργία των πρώτων προσφυγικών συνοικισμών που δημιουργήθηκαν στην Αθήνα. Το διάστημα 1913-22 θεσπίζονταν κατά μέσο όρο 320 νομοθετήματα το χρόνο. Γεγονός αποτελεί ότι η σημερινή ελληνική πολεοδομική και οικιστική πολιτική διαμορφώθηκε την περίοδο εκείνη.¹¹ Έτσι, ο ρόλος του ελληνικού κράτους εκείνη την περίοδο ήταν νευραλγικός, με τις αποφάσεις του να κρίνουν την πορεία της προσφυγικής αποκατάστασης.¹²

ΜΟΡΦΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 1920

Οι πρόσφυγες του 1922 εγκαταστάθηκαν σε όλο το λεκανοπέδιο Αθηνών, με έμφαση στις δυτικές βιομηχανικές περιοχές Κοκκινιά, Κορυδαλλό, Κερατσίνι, Δραπετσώνα, Νέα Ιωνία-Φιλαδέλφεια, Καισαριανή, Βύρωνα, Υμηττό και Καλλιθέα. Τα κριτήρια ήταν κυρίως δύο: η ύπαρξη ελεύθερων χώρων και η μη εγγύτητα με τις 'καλές περιοχές' της Αθήνας. Κύρια συνέπεια ήταν η ύπαρξη προσφυγικών συνοικισμών και βιομηχανικών μονάδων, είτε αυτές είχαν προηγηθεί, είτε δημιουργήθηκαν μετά τους πρόσφυγες. Επίσης, κατ'εξάιρεση εγκαταστάθηκαν και σε σημεία δημόσιας ή εύκολα απαλλοτριώσιμης γης, ή όπου υπήρξαν προσωρινοί διαθέσιμοι χώροι. Κατά το διάστημα 1920-28, τα προάστια της Αθήνας πύκνωσαν ταχύτατα με προσφυγικούς συνοικισμούς. Ενδέχεται να μην υπήρξε κάποιο πολεοδομικό σχέδιο για τον επικοινωνό του περιφερειακού χώρου καθώς, όπως αναφέρεται και παρακάτω, η κατάσταση λόγω του μεγάλου πληθυσμού, ξέφυγε από τον έλεγχο σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Βέβαια, η τάση των προσφύγων να κινηθούν προς τις παρυφές της πόλης ήταν κατεύθυνση της ΕΑΠ που είχε αποφασίσει να μην οικοδομήσει μέσα στην πόλη προσφυγικούς συνοικισμούς.

«Τούτο υιοθετήθηκε όπως υποστηρίζετο, αφ'ενός για να μην ενοχληθί ή κανονική ζωή της υφιστάμενης πόλεως, και αφ'έτερου για

⁹ Διαδικτυακή πηγή: <http://greeklish.info/gr/guestroom/275>, Πρόσβαση: 28/02/2016

¹⁰ Διαδικτυακή πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/Επιτροπή_Αποκατάστασης_Προσφύγων, Πρόσβαση: 28/02/2016

¹¹ ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ ΛΙΛΑ, Πόλεις της σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 2011, Σελ.204

¹² ο.π.

να εξασφαλισθή ένα ομοιογενές κοινωνικό περιβάλλον στους ίδιους τους αστικούς προσφυγικούς οικισμούς.» (Παπαϊωάννου 1974)¹³

Οι φορείς που κατασκεύασαν τις προσφυγικές κατοικίες ήταν το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων (ΤΠΠ), η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) και το Υπουργείο Πρόνοιας. Η πολυετομική κατάσταση και οργάνωση όσον αφορά τις τεχνικές υποδομές της Αθήνας, εκείνη την περίοδο ήταν ελλιπείς. Οι συγκοινωνίες και ο φωτισμός ήταν προσιτά μόνο στις ευπορότερες κοινωνικές ομάδες¹⁴. Αργότερα η ΕΑΠ, κατάφερε και εξασφάλισε στους συνοικισμούς στοιχειώδη τεχνική υποδομή¹⁵. Σε όλο το λεκανοπέδιο της Αθήνας εντοπίστηκαν περίπου 50 εγκαταστάσεις προσφύγων, που καλύπτουν τους ακόλουθους έξι τύπους:

- _ Εγκατάσταση σε ξύλινα παραπήγματα των πολεμικών επανορθώσεων που παραχωρούσε το κράτος
- _ Εγκατάσταση σε μονώροφα ή διώροφα, απλά ή δίδυμα σπίτια, που κατασκευάζονταν από τους οργανισμούς που αναφέρθηκαν παραπάνω,
- _ Εγκατάσταση σε πρόχειρα παραπήγματα κατασκευής επίσης των οργανισμών
- _ Εγκατάσταση σε τριώροφες πολυκατοικίες που κατασκεύαζαν η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων και το Υπουργείο Πρόνοιας
- _ Παραχώρηση οικοπέδων, όπου με ιδιωτική πρωτοβουλία έκτιζαν οι πρόσφυγες τις κατοικίες τους
- _ Εγκατάσταση με αυθαίρετα παραπήγματα είτε σε εκτός πόλεως περιοχές, είτε σε κενούς χώρους μέσα στην πόλη, είτε σε εσωτερικά των οικοδομικών τετραγώνων των οργανωμένων μονάδων των τριώροφων πολυκατοικιών¹⁶.

13 ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ ΛΙΛΑ, Πόλεις της σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 2011, Σελ.209

14 Ο.π., Σελ.95

15 Ο.π., Σελ.171

16 Διαδικυακή πηγή: <http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=3&ArticleID=8>

ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΑΡΑΠΗΓΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

«Οι παράγκες και τα χαμόσπιτα δεν αφήνουν ίχνη. Στο χώρο της πόλης οι οικιστές τους μεταστεγάζονται, στην ιστοριογραφία αποσιωπούνται. Διαφέρουν σ' αυτό από τα αρχοντικά, τα μεσοαστικά σπίτια, τα εργοστάσια και τα δημόσια κτίρια που, ακόμα κι αν κατεδαφίζονται, έχουν συνήθως προηγουμένως φωτογραφηθεί και αποτυπωθεί. Στις παρυφές της Αθήνας και του Πειραιά, οι αυθόρμητοι οικισμοί αποτελούσαν για κάποιο διάστημα μαγνήτες μιας εναλλακτικής κουλτούρας που αναπτύχθηκε, καταπιέστηκε, βουβάθηκε.»¹⁷

Από τις προηγούμενες μορφές εγκατάστασης που αναφέρθηκαν, επιλέγεται αυτή της αυθόρμητης στέγασης προς περεταίρω ανάλυση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της. Η ΕΑΠ, οι κατευθύνσεις που δόθηκαν από το κράτος, καθώς και τα πολλά οικήματα που κατασκευάστηκαν από τους εκάστοτε οργανισμούς τα τρία πρώτα χρόνια, δεν ήταν αρκετά για να στεγάσουν τη μεγάλη μάζα πληθυσμού που ήρθε στην Αθήνα τόσο ξαφνικά. Λογικό και επόμενο ήταν, πολλοί πρόσφυγες, να κατευθυνθούν προς τις παρυφές της πόλης, να οικειοποιηθούν αυτοβούλως κάποιο κομμάτι γης, να χτίσουν παραπήγματα και να εγκατασταθούν εκεί. Παρότι η ΕΑΠ προσπάθησε να δώσει κατευθύνσεις για αυτή τη χωροθέτηση, ήδη από το 1925, η κατάσταση είχε ξεφύγει από την επίβλεψή της. Οι συνοικισμοί του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων, της ΕΑΠ και του Υπουργείου, περιτριγυρίστηκαν γρήγορα από αυθαίρετους οικιστές. Στην ουσία αυτό συνέβη διότι, η Επιτροπή είχε αποφασίσει την κατεύθυνση προς την οποία θα επεκτεινόταν η πρωτεύουσα χωρίς να έχει σχεδιάσει και οργανώσει πολεοδομικά αυτήν την εγκατάσταση. Ο όγκος όμως και ο βαθμός της οικιστικής εξάπλωσης και της πληθυσμιακής αύξησης των νέων αυθαίρετων οικισμών ήταν αρκετά μεγάλος ώστε να χαθεί ο έλεγχος από την ΕΑΠ και το κράτος.

Εικόνα 10-11 : Καισαριανή 1950-51

17 ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ ΛΙΛΑ, Πόλεις της σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 2011, Σελ.7

Όταν διαπιστώθηκε το μέγεθος της οικιστικής διασποράς στις παρυφές της πόλης, ήταν πια αργά για να ανακόψουν ή έστω να διοχετεύσουν κάπου αλλού την αυθόρμητη αστικοποίηση των προαστίων. Ετσι, τα λαϊκά στρώματα, ανεξαρτητοποιήθηκαν σχεδόν αμέσως από την κυρίαρχη αγορά καθώς η πλειοψηφία τους κατοικούσε σε ιδιόκτητα παραπήγματα στα προάστια της πόλης, όπου ανέπτυξαν το δικό τους τρόπο ζωής και οικονομία. Το 26,55% των προσφύγων κατοικούσαν σε κατοικίες, τρώγλες και παραπήγματα που έχτισαν μόνοι τους. Οι περισσότεροι από αυτούς τους θύλακες φτώχειας ήταν σχετικά απομονωμένοι κι αθέατοι. Το 1951, έρευνα του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας που εκπονήθηκε κατά τη διάρκεια του προγράμματος εκκαθάρισης των κεντρικών υποβαθμισμένων περιοχών, ανέφερε 10.600 παραπήγματα στην πρωτεύουσα.¹⁸

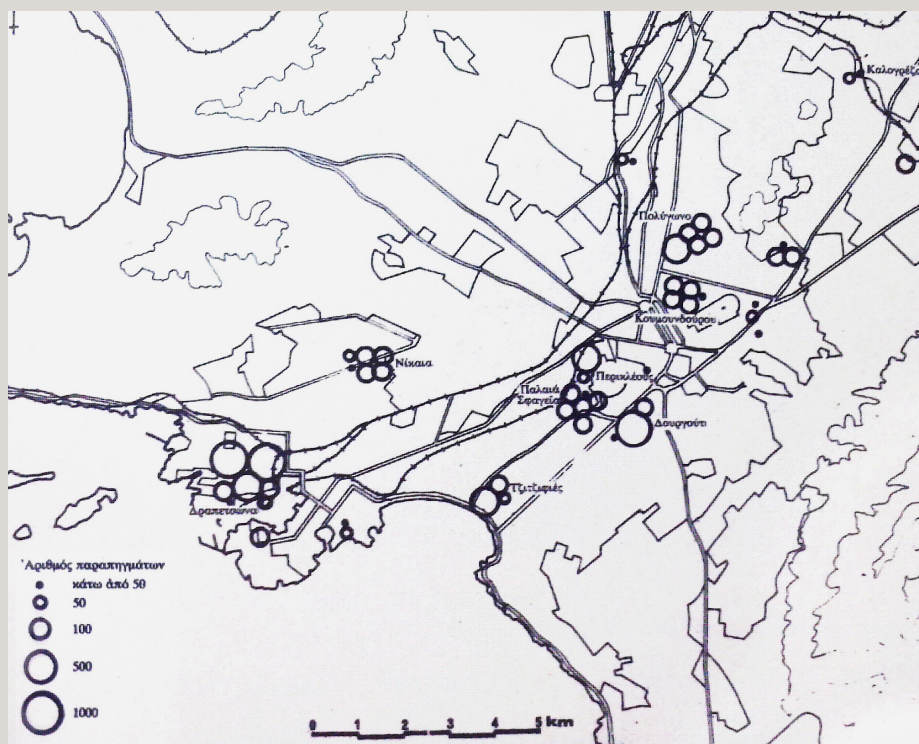

Εικόνα 12-13: Παραγκούπολη στον Ιλυσσό 1966

Τα περισσότερα παραπήγματα, κρατικά ή αυθαίρετα, όσον αφορά την πολεοδομική τους οργάνωση, ακολουθούν ένα γενικό υποδάμειο σύστημα που συνήθως είναι η επέκταση των παρυφών της πόλης όπου προσκολλώνται τα αυθαίρετα κτίσματα. Όπως και στις περισσότερες μορφές παραπηγμάτων, ενστικτωδώς αφήνονται ελάχιστες ελεύθερες δίοδοι καθώς και κάποια κενά πλατειών, εγκαταστάσεων πλυντηρίων, υγιεινής κτλ. Όσον αφορά την υλικότητα και τις μεθόδους κατασκευής αυτών, ακολουθείται ένα ευρύ φάσμα διότι οι περισσότεροι προσπαθούν να χτίσουν την κατοικία τους με ό,τι βρουν κοντά στην περιοχή.¹⁹ Υπάρχουν πολλά κτίσματα από ωμές πλίνθους και στέγη από πισσόχαρτο ή αργότερα κεραμίδια. Άλλα από λάσπη με ξύλα και ασβέστη, αυτοσχέδιες κατασκευές ξύλινες ή τενεκεδένιες. Γενικότερα ευτελή υλικά που θα μπορούσαν εύκολα και γρήγορα να δημιουργήσουν ένα καταφύγιο για αυτούς τους ανθρώπους. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι δινόταν πρωταρχική σημασία στον ιδιωτικό χώρο και ελάχιστη στο δημόσιο, κάτι που κρίνεται λογικό λόγω της άμεσης ανάγκης για στέγαση. Τα παραπήγματα είχαν αυξημένη

18 ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ ΛΙΛΑ, Πόλεις της σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 2011, Σελ. 208-9

19 Διαδικτυακή πηγή: <http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=3&ArticleID=8>, Πρόσβαση: 18/04/2016

Εικόνα 14: Προσφυγικές τρώγλες στην πρωτεύουσα, 1951

Εικόνα 15: Προσφυγική αποκατάσταση στην Αττική, 1923-26

Εικόνα 16: Παραπήγματα Δραπετσώνας πριν από τη ‘Μάχη της Παράγκας’

Εικόνα 17: Δραπετσώνα, 1935

πυκνότητα, αφήνοντας πολύ μικρά περάσματα με αποτέλεσμα η σχέση ιδιωτικού-δημοσίου να μην είναι ‘ισορροπημένη’.

Η Περιοχή της Δραπετσώνας, του Δουργουτίου και του Κερατσινίου, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα στα οποία συναντάται το ζήτημα της στέγασης σε παραπήγματα μεγάλων προσφυγικών μαζών. Στη Δραπετσώνα ιδιαίτερα, λόγω της εξέλιξης της βιομηχανίας και των πολλών ελεύθερων οικοπέδων, ήταν πιο εύκολη η μαζική εγκατάσταση σε ευτελείς οικισμούς. Η πρόσδεση της βιομηχανίας με τους πρόσφυγες γινόταν όλο και πιο ισχυρή με την πάροδο του χρόνου. Αυτό βοήθησε και εξέλιξε και τις δύο πλευρές αντίστοιχα. Σε αυτές τις ευτελείς κατασκευές, πολλοί άνθρωποι με τον καιρό, άρχισαν να συνηθίζουν, να οικειοποιούνται και να διαμορφώνουν όλο και περισσότερο το μικρό χώρο που είχαν για κατοικία. Έτσι, οι περισσότερες τρώγλες πολύ σύντομα βελτιωνόταν, μεγάλωναν, τις επισκεύαζαν με καλύτερα υλικά και κατά γενικό κανόνα τις διακοσμούσαν.²⁰ Κάτι τέτοιο μπορεί να θεωρηθεί λογικό, εφόσον οι περισσότεροι πρόσφυγες ήταν αστοί, οπότε είχαν έντονα μέσα τους την εμπειρία για το ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά μιας πόλης. Έτσι πολλές μεγάλες περιοχές τρωγλών γινόνταν απροσδόκητα ελκυστικές. Η χρήση χρωμάτων, οι γλάστρες, οι πάγκοι τα σκέπαστρα και άλλες διακοσμητικές επινοήσεις και επεμβάσεις, παρότι υπήρχαν περιορισμένα μέσα και ελάχιστος διαθέσιμος χώρος, προσδίδουν μια ιδιαίτερη ατμόσφαιρα στο κατά φύσιν άσχημο περιβάλλον των ευτελών κατασκευών. Επιπλέον, άρχισαν να βρίσκουν δουλειά στις βιομηχανίες κυρίως του Πειραιά και να αισθάνονται όλο και περισσότερο αποδεκτοί από την ελληνική κοινωνία ή οποία τους αντιμετώπισε με κάποιο βαθμό καχυποψίας στην αρχή. Η

20 ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ, ‘Θύλακες προσφυγικών-εργατικών οικισμών στην Αθήνα και τον Πειραιά’, Γιαννουδάκη Αντωνία, Περματζή Βασιλική, Αθήνα, Ιούνιος 2004

αναπόληση και η λησμονιά ήταν βασικά χαρακτηριστικά που συνέδεε αυτή την ομάδα ανθρώπων, που βίαια έχασαν την κατοικία τους και τον τόπο τους. Όπως αναφέρει και ο Σταυρίδης στο 'Μετέωροι χώροι της ετερότητας', οι πρόσφυγες, έχουν την ανάγκη να συνδιάζουν μνήμες και συνήθειες από τον τόπο καταγωγής τους, από το παρελθόν τους, με το παρόν που τους δίνει έναν καινούργιο χώρο και χρόνο. Και στον καινούργιο τόπο επινοούν έναν τόπο μετέωρο, όπου νιώθουν ότι δεν ανήκουν αλλά κι ότι ανήκουν παράλληλα. Αλλά σίγουρα τον θεωρούν ως ένα τόπο νέο, που κι εκεί μπορούν να πραγματοποιηθούν οι ανάγκες και τα όνειρά τους.²¹ Παράλληλα, και για τον τόπο υποδοχής, στη συγκεκριμένη περίπτωση της Αθήνας, η απότομη εισροή νέων ιδεών, κουλτούρων και ηθών είναι επίσης μια διαδικασία χρονοβόρα και δύσκολη ώστε να γίνει ενσωμάτωση και αποδοχή των καινούργιων στοιχείων.²² Στη συγκεκριμένη περίπτωση, πολύ σύντομα οι δύο κοινωνίες βρήκαν τα κοινά τους στοιχεία, ενωποιήθηκαν, επηρεάζοντας η μία την άλλη.

21 ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, Μετέωροι Χώροι της Ετερότητας, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, Σελ. 107

22 ΛΕΦΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, SIEBEL WALTER, BINDE JEROME, Αύριο οι πόλεις, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2003

Εικόνα 18: Προσφυγικοί οικισμοί στο λεκανοπέδιο Αττικής

Η 'ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΚΑΣ', ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΠΑΡΑΠΗΓΜΑΤΟΥΧΩΝ

«Για θέματα 'επιβίωσης', ομοιογενείς ομάδες κατοίκων σε περιοχές 'υποβαθμισμένες' προσπαθούν να αποτρέψουν τη μεταστέγαση και το ξεριζωμά της, στο όνομα και πάλι μιας αμφιλεγόμενης ανάπλασης.»²³

Πέραν του πολιτικού σκηνικού και των μορφολογικών χαρακτηριστικών των παραγκουπόλεων, αναπόσπαστο κομμάτι αποτελεί και το κοινωνικό υπόβαθρο που τις πλασιώνει, καθώς αυτό αποτελεί καταλυτικό παράγοντα της εξέλιξής τους σε βάθος χρόνου. Οι διεκδικήσεις χώρων γης στην περιφέρεια της πόλης από αδύναμες κοινωνικά ομάδες και η συσπείρωσή τους απέναντι στην εκάστοτε κρατική πρωτοβουλία αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των παραγκουπόλεων. Γεγονότα αντιδράσεων και καταλήψεων αποτελούν μέσο των ομάδων αυτών να γίνουν αποδεκτές από το κοινωνικό σύνολο και να καταφέρουν να εδραιωθούν χωρικά. Μέσω αυτής της διαδικασίας, παρόλες τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης αυτών των οικισμών, αναπτύσσονται χαρακτηριστικά όπως αυτό της αίσθησης της οικειότητας, της συμμετοχικότητας, της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, της φροντίδας και της ευθύνης για τους οικισμούς αυτούς. Η αναφορά ενός παρόμοιου γεγονότος στην Αθήνα του 1960, κρίνεται αναγκαία για την κατανόηση των δυναμικών σχέσεων που αναπτύσσονται σε τέτοιες ομάδες, με στόχο την ανάδυσή τους και την εγκαθίδρυσή τους στον ευρύτερο ιστό της πόλης.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η περιοχή της Δραπετσώνας αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά παραδείγματα στέγασης μεγάλων προσφυγικών μαζών, κυρίως σε παραπήγματα. Το πέρασμα του πολέμου από τη χώρα και η Κατοχή, επέτειναν το πρόβλημα με αποτέλεσμα να αντιμετωπιστεί από τις πρώτες μεταπολεμικές κυβερνήσεις, μετά το 1944, ως μια μάλλον δεδομένη κατάσταση. Τον Φεβρουά-

Εικόνα 19: Εφημερίδα της εποχής που κατακρίνει την εποχή από το κράτος

23 ΒΡΥΧΕΑ ΑΝΝΗ, Κατοικία, χώρος-χρήστη, Δημοσίευση για Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1986, Σελ.55

ριο του 1960 όμως, ο Κ.Καραμανλής ως υπουργός, ανακοινώνει πρόγραμμα αποκατάστασης των προσφύγων, το οποίο περιλαμβάνει την ανέγερση 3.500 διαμερισμάτων σε τετραώροφες και οκταώροφες πολυκατοικίες στην Αθήνα, τον Πειραιά και την Θεσσαλονίκη²⁴. Η κίνηση αυτή όμως βρίσκει αντιμέτωπους τους γηγενείς και πρόσφυγες οι οποίοι βρίσκουν την απόφαση αυτή να αντιτίθεται με το αίτημα της αυτοστέγασης, σε συνδυασμό με τον προβληματισμό για τα κοινωνικοοικονομικά κριτήρια, σύμφωνα με τα οποία θα γίνει η διανομή των διαμερισμάτων, καθώς και με τον ελλιπή αριθμό διαμερισμάτων ανέγερσης, σε σχέση με τον πραγματικό αριθμό των παραπηγματούχων. Η απεργία ξεκινάει καθώς η κυβέρνηση δημοσιοποιεί κατάλογο με 499 ονόματα παραπηγματούχων από τους οποίους ζητείται να εγκαταλείψουν τη στέγη τους μέχρι τις 15 Σεπτεμβρίου του 1960, προκειμένου να επιτευχθεί η ανέγερση των νέων κατοικιών²⁵. Η αυτοστέγαση όμως φαίνεται ότι αποτελούσε περισσότερο οικεία διαδικασία για τους κατοίκους²⁶. Το αίτημα πάντως των κατοίκων της Δραπετσώνας του 1960 είχε να κάνει περισσότερο με πολιτισμικές και πολιτικές επιλογές και πολύ λιγότερο με άμεσα οικονομικές. Πολιτισμικές γιατί αφορούσε μια μέθοδο που οι ίδιοι είχαν οικειοποιηθεί επι μισό αιώνα μέσα από τις πιο αντίξοες συνθήκες και με πολλή προσπάθεια, επιμονή και με συνεχή σύγκρουση στον παλιό τρόπο ζωής τους.

Οι αντιδράσεις και οι απεργίες γίνονται μαζικές, ενώ μέχρι και τις 15 Οκτωβρίου του 1960, μόνο 138 παραπήγματα από τα 500 έχουν κατεδαφιστεί εντελώς. Το πρωί της 14^{ης} Νοεμβρίου, η αστυνομία και το συνεργείο κατεδάφισης εισβάλλουν στη Δραπετσώνα, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει η λεγόμενη «Μάχη της παράγκας». Σαν αποτέλεσμα, εγκρίνεται το αίτημα των πολιτών για διακοπή των παράνομων εξώσεων, και δίνεται άδεια για ανοικοδόμηση των σπιτιών που κατεδαφίστηκαν. Ωστόσο, παρόλες τις κινητοποιήσεις που έγιναν τότε, υπήρχε γενικότερη κρατική πολιτική για αναβάθμιση των προσφυγικών συνοικισμών και κυρίως απαλλοτρίωση των παραπηγμάτων, όπως και ολοκληρώθηκε μέχρι το πέρας της Δικτατορίας στην Ελλάδα²⁷.

Κάτι σημαντικό που συμπεραίνεται με αυτό το γεγονός, ανεξάρτητα από το τελικό αποτέλεσμα, είναι πως οι πρόσφυγες, κατάφεραν μέσα από τις χειρότερες συνθήκες να νιώσουν το χώρο που διεκδίκησαν αυτοβούλως ως κατοικία τους, να την οικειοποιηθούν και να αρνηθούν την κατεδάφιση και την αντικατάσταση της με μια πολυκατοικία σύμφωνα με τα πρότυπα του 'μοντέρνου κινήματος'. Αναλόγου ενδιαφέροντος, χρήζει και η εύρεση περεταίρω στοιχείων που καθιστούν αναπόφευκτη την επιμονή των κατοίκων στα ήδη υπάρχοντα παραπήγματα. Οι διεκδικήσεις και οι αντιδράσεις αδύναμων κοινωνικά ομάδων, απέναντι σε μια κρατική πρωτοβουλία

24 "Δραπετσώνα: Η συγκρότηση μιας προσφυγικής εργατικής γειτονιάς", Διάλεξη 2012, ΕΜΠ, Μούργου Αλεξάνδρα, Παναγοπούλου Καλλιρρόη, Σμυρνή Αντωνία

25 Μπελαβίλας Νίκος, 1984, "Διάλεξη 7/7/84" το απόσπασμα της Διάλεξης αντλείται από το Βιβλίο: Μήλτσος Αντώνης, 2002, σελ.37

26 Σαρηγιάννης Γιώργος, 2008, "Η μικροαστική πόλη", τεύχος 26, <http://polianapoda.wordpress.com/2008/10/06/η-μικροαστική-πόλη-του-σαρηγιάννη-γιώ/>

27 Διαδικτυακή πηγή: <http://mlp-blo-g-spot.blogspot.gr/2015/07/piraeus1900s.html>, Πρόσβαση: 28/03/2016

είναι ένα φαινόμενο σύννηθες σε τέτοιου είδους συνθήκες. Παρόλο που η κρατική παρέμβαση στοχεύει στην αναβάθμιση της ζωής των ομάδων αυτών, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ήρθε σε χρονική στιγμή που οι πρόσφυγες έχοντας ήδη ξεριζωθεί μία φορά από το μόνιμο τόπο κατοικίας τους, δεν ήταν πρόθυμοι να βιώσουν ξανά το ίδιο γεγονός.

«Μοιάζουμε διχασμένοι ανάμεσα στην τάση να αγνοήσουμε τις αισθήσεις μας και να αναισθητοποιηθούμε ως προς τον περιβάλλοντα χώρο και στην αντίθετη παρόρμηση να αναγνωρίσουμε το βαθμό στον οποίο η υπόστασή μας είναι συνδεδεμένη και μεταβάλλεται ανάλογα με τη θέση μας στο χώρο.»²⁸

ΑΝΕΓΕΡΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΩΝ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Σε πλήρη αντίθεση με ό,τι αναφέρθηκε και εξετάσθηκε παραπάνω, έρχεται η οργανωμένη δόμηση που εφαρμόστηκε την ίδια περίοδο περίπου, από τους οργανισμούς που ιδρύθηκαν για την αποκατάσταση των προσφύγων. Στην προσπάθεια αναβάθμισης της ποιότητας ζωής των προσφύγων, σχεδιάστηκαν συγκροτήματα μονόροφων και διόροφων πολυκατοικιών σε διάφορες περιοχές της Αθήνας. Πολλά από τα συγκροτήματα αυτά, σχεδιάστηκαν και χτίστηκαν σύμφωνα με ευρωπαϊκές ιδέες και αρχές της εποχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου τύπου αποτελούν τα προσφυγικά συγκροτήματα στη λεωφόρο Αλεξάνδρας.

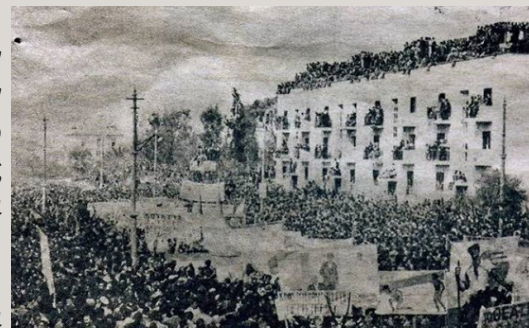
«Μοναδικός στόχος είναι η κάλυψη των στεγαστικών αναγκών χωρίς καμία μέριμνα για τις απαιτούμενες κοινωνικές και τεχνικές εξυπηρετήσεις που θα οργανώσουν τη ζωή στις νέες περιοχές και θα τις συνδέσουν με την υπόλοιπη πόλη»²⁹

Οι προσφυγικές κατοικίες στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας, κτίστηκαν το 1936 από τον αρχιτέκτονα Κίμωνα Λάσκαρι και μηχανικό Δημήτρη Κυριακό στα πλαίσια προγράμματος αποκατάστασης προσφύγων. Πρόκειται για 8 τριώροφες πολυκατοικίες με ταράτσα, που περιλαμβάνουν 228 διαμερίσματα. Το σχήμα τους είναι απλό ορθογωνικό και η διάταξή τους στην περιοχή είναι ίδια και σε

²⁸ ALAIN DE BOTTON, Η αρχιτεκτονική της ευτυχίας, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2013, Σελ. 37

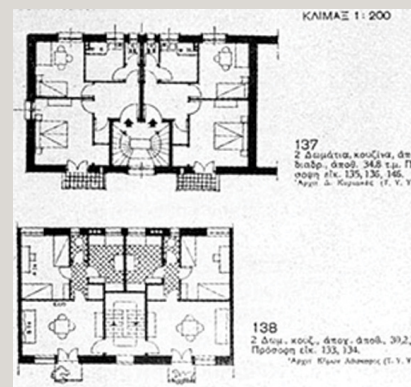
²⁹ ΓΚΙΖΕΛΗ ΒΙΚΑ, Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα 1920-1930, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984

παράλληλη παράταξη αφήνοντας ελεύθερο χώρο ανάμεσά τους. Ο ελεύθερος χώρος μεταξύ των πολυκατοικιών είναι αδιαμόρφωτος οι κάτοικοι όμως των ισογείων διαμερισμάτων κατέλαβαν τμήμα του για να φτιάξουν τις αυλές τους. Όσον αφορά τα διαμερίσματα, έχουν ένα, ή το πολύ δύο δωμάτια στα οποία διέμεναν πάνω από μία οικογένεια. Στον σχεδιασμό τους, τηρήθηκαν όλοι οι κανόνες που προέβλεπαν σωστό φωτισμό, αερισμό και συνθήκες υγιεινής.³⁰ Υπήρχαν στις ταράτσες αυτών, πλυντήρια ανά τρία διαμερίσματα, κλιμακοστάσια ανά έξι καθώς και εγκαταστάσεις για ηλεκτρισμό και νερό. Τα κτίρια αποτελούν δείγμα του μοντέρνου κινήματος, που εκείνη την εποχή άνθιζε και εφαρμοζόταν σε όλη την Ευρώπη. Πρόκειται δηλαδή για αυστηρώς ωφελιμιστικά κτίρια, παραλληλεπίπεδα κατασκευασμένα με πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος και επιχρισμένη λιθοδομή, χωρίς ίχνος διακόσμησης ή άλλης αναζήτησης πλαστικής μορφολογίας.³¹

Εικόνα 20: Προσφυγικές πολυκατοικίες της Λ. Αλεξάνδρας

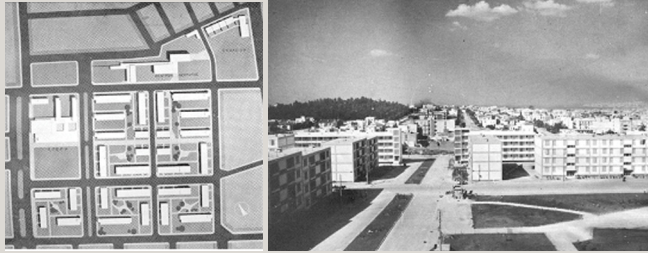
Το παράδειγμα των συγκροτημάτων στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα και άλλων παρόμοιων που έγιναν εκείνη την περίοδο στην Αθήνα (Δραπετσώνα, Ν.φιλαδέλφεια, Ταύρος κλπ). Οι αρχιτέκτονες, επηρεαζόμενοι από τις αρχές και τις ιδέες του μοντέρνου κινήματος, τις εφάρμοσαν απόλυτα σε αυτά τα συγκροτήματα, χωρίς να δώσουν σημασία στον τόπο καταγωγής των προσφύγων, τις συνήθειες και τις διαφορετικές ανάγκες τους. Η γεωμετρική καθαρότητα, ο αυστηρός κάρναβος και η πλήρης λειτουργικότητα και εξοικονόμηση χώρου που διέπει αυτούς τους οικισμούς, δεν δίνει την ελευθερία στους κατοίκους τους να νιώσουν οικειότητα, ότι ανήκουν εκεί. Έτσι, πολλά από αυτά, είτε αλλοιώθηκαν πολύ μορφολογικά από τους χρήστες (με αυθαίρετους εξώστες, αυλές), είτε εγκαταλείφθηκαν με την πρώτη ευκαιρία. Έτσι, έρχονται σε σύγκρουση, οι αναμφισβήτητα καλές συνθήκες υγιεινής που παρείχαν αυτά τα συγκροτήματα στους πρόσφυγες, με την αίσθηση του ανοίκειου και του ξένου που τους προκαλούσαν.

Εικόνα 21: Σχέδια διαμερισμάτων των προσφυγικών πολυκατοικιών της Λ. Αλεξάνδρας

30 ΒΡΥΧΕΑ ΑΝΝΗ, «Σχέδια άγριας 'εκσυγχρονιστικής' εκμετάλλευσης απειλούν τις προσφυγικές γειτονιές της Αθήνας», <http://courses.arch.ntua.gr/fsr/118630/Prosfigikes%20Polykatoikies.doc>

31 Διαδικτυακή πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/Κίμων_Λάσκαρις, Πρόσβαση: 18/02/2016

Εικόνα 22: Άγιος Σώστης , προσφυγικές πολυκατοικίες 1962-64,

«Ο άνθρωπος κατοικεί όταν μπορεί να προσανατολίζεται σε ένα περιβάλλον και να ταυτίζεται με αυτό, ή εν συντομία όταν αισθάνεται ότι το περιβάλλον φέρει νοήματα. Κατοικία λοιπόν, σημαίνει κάτι περισσότερο από στέγη. Σημαίνει ότι οι χώροι στους οποίους εκτυλίσσεται η ζωή είναι τόποι, με την πραγματική έννοια του όρου. Ο τόπος είναι ένας χώρος που έχει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα.»³²

Εικόνα 23: Οι προσφυγικές κατοικίες στη Λ.Αλεξάνδρας σήμερα

« Οι ποιότητες όμως σε μία πόλη, εξασφαλίζονται με υπομονή, επιμονή και με σεβασμό στην ιστορία των κατοίκων της.»

Άννη Βρυχεία

³² ΛΕΦΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, Αρχιτεκτονική και κατοίκηση, από τον Heidegger στον Koolhaas , Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΑΥΤΟΣΤΕΓΑΣΗΣ ΣΤΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ

SLUMS

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ορισμός των slums, έχει σαν απαρχή του την αναφορά στο λεξικό Vocabulary of the Flash language του James Hardy Vaux's του 1812, όπου θέτει την έννοια του όρου slum ισότιμη με ένα «σημείο στο οποίο εκτυλίσσεται εγκληματικό εμπόριο, ή συνύπαρξης εκβιαστικών ομάδων» μέχρι να φτάσει στην σημερινή έννοια του όρου, η οποία έχει καθιερωθεί κυρίως από το σύγγραμμα 'Challenge of Slums' ως «υπερπληθυσμιακός τρόπος κατοίκησης με φτωχά και ανεπίσημα καταλύματα, ανεπαρκή πρόσβαση σε πόσιμο νερό με αμφιβόλου καταστάσεως υγιεινή, σε συνδυασμό με την ανασφάλεια στέγασης και ιδιοκτησίας.»....«με περιορισμένα σε σωματικό και νομικό επίπεδο στοιχεία κατοίκησης, δημιουργώντας μια από τις πιο δύσκολες προς αντιμετώπιση κοινωνικές διαστάσεις»³³.

Οι συνθήκες αστικοποίησης στις Λατινοαμερικανικές κοινωνίες αναγκάζουν ένα αυξανόμενο ποσοστό του μητροπολιτικού πληθυσμού να ζει σε καταπατημένους οικισμούς ή σε υποβαθμισμένες περιοχές. Η κατάσταση αυτή δεν διαφέρει πολύ από τις δυναμικές διάρθρωσης του Τρίτου Κόσμου, αλλά συνδέεται με την κερδοσκοπική λειτουργία ορισμένων από τους τομείς του κεφαλαίου, καθώς επίσης και με το εκάστοτε πολιτικό σκηνικό³⁴. Τα slums, ή αλλιώς οι παραγκουπόλεις, μοιράζονται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, σε διάφορες περιοχές πα-

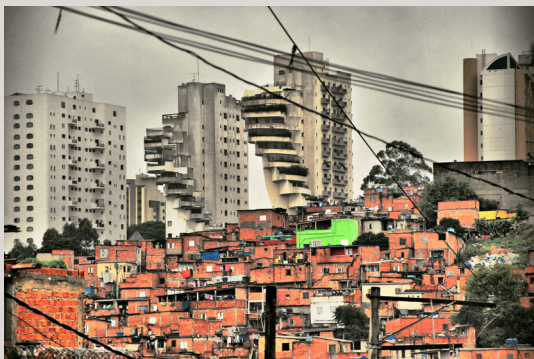
Εικόνα 24: Slums

33 MIKE DAVIS, Planet Of Slums , Εκδόσεις Verso, New York 2007, Σελ. 21

34 CASTELLS MANUEL, The City and the Grassroots: A cross- cultural theory of urban social movements, Εκδόσεις University of California , 1984, Σελ. 190

Εικόνα 25: Slum, Sao Paulo

Εικόνα 26: Paraisopolis, Sao Paulo

γκοσμίως. Μία κατασκευαστική λογική εντελώς διαφορετική από αυτή που έχουμε συνηθίσει να αντιμετωπίζουμε σε ένα αστικό περιβάλλον, η οποία με την πρώτη ματιά είναι αποπροσανατολιστική και αποδιοργανωμένη, με μεμονωμένα σημεία γεωμετρικών σχηματισμών, όπου δεν διακρίνεται ξεκάθαρα ένα κέντρο, με αρκετούς, όμως λειτουργικά εξειδικευμένους τομείς, δίκτυα και κόμβους.³⁵

Το έναυσμα για κατασκευαστικές αναπροσαρμογές, δόθηκε με την ραγδαία αστική ανάπτυξη ενώ η υποτίμηση του νομίσματος της εκάστοτε πόλης και οι κρατικές αναδιαρθρώσεις, αποτέλεσαν μια αναπόφευκτη φόρμουλα για την μαζική αναπαραγωγή των παραγκουπόλεων.³⁶ Αντιλαμβανόμαστε άμεσα ότι το φαινόμενο των παραγκουπόλεων συνδέεται στενά με το αντίστοιχα κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο σε κάθε περίπτωση. Στην παρούσα έρευνα βέβαια, ενώ λαμβάνεται υπ' όψη η κοινωνικοπολιτική υπόβαθρο, θα δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην μορφολογική τους υπόσταση σε αστικό επίπεδο μέχρι και σε επίπεδο της μονάδας κατοικίας, ως μέρη πάντα ενός ευρύτερου συνόλου επηρεαζόμενου από πολλαπλές συνθήκες και καταστάσεις. Παρ' όλα αυτά, είναι σημαντικό να αναφερθεί η άμεση εξάρτηση των κοινωνιών αυτών από τους παράγοντες που τις πλαισιώνουν, καθώς αποτελούν βασικό άξονα της τελικής διαμόρφωσής τους. Βασικός λόγος λοιπόν της άμεσης εξάρτησης των κατοίκων των παραγκουπόλεων από το κυρίαρχο πολιτικό σύστημα σε κάθε περίπτωση, φαίνεται να είναι η ευπάθεια τους ως κοινωνική ομάδα. Χωρίς την ανοχή της πολιτείας, ή χωρίς άμεση πολιτική υποστήριξη δεν θα ήταν δυνατή ούτε η φυσική τους παρουσία μέσα στην πόλη. Έτσι, η πολιτικοποίησή τους, και η αυτοργάνωσή τους σε κινήματα είναι αναπόφευκτη, ενώ τις περισσότερες φορές η γέννηση ενός αστικού κινήματος, μπορεί να αποτελεί όργανο μιας ευρύτερης κοινωνικής αλλαγής.³⁷ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στο σύγγραμμά του "The City

35 UN-HABITAT, 2003, The Challenge of Slums, Global report on human settlements 2003, Σελ. 196

36 MIKE DAVIS, Planet Of Slums, Εκδόσεις Verso, New York 2007, Σελ. 17

37 CASTELLS MANUEL, The City and the Grassroots: A cross-cultural theory of urban social movements, Εκδόσεις University of California, 1984, Σελ. 194-211

And The Grassroots” ο Manuel Castells, «... η στάση της πολιτείας απέναντι στους αυθόρμητους οικισμούς είναι αυτή που προκαθορίζει τα περισσότερα από τα χαρακτηριστικά τους. »

Από το 1970 επομένως, το μεγαλύτερο ποσοστό του παγκοσμίου αστικού πληθυσμού, έχει απορροφηθεί από τις παραγκουπόλεις στην περιφέρεια των τριτοκοσμικών πόλεων. Έτσι, οι πόλεις του μέλλοντος, αντί να κατασκευάζονται από σύγχρονα υλικά όπως οι νεότερες γενιές σχεδιαστών είχαν οραματιστεί, κατασκευάζονται μαζικά από ακατέργαστο τούβλο, ανακυκλωμένο πλαστικό, άχυρο ,τσιμεντόλιθους και θραύσματα ξύλου.³⁸ Σαν αποτέλεσμα, ένα σημαντικά μεγάλο κομμάτι του σημερινού πληθυσμού ζει υπό άθλιες συνθήκες, περιτριγυρισμένος από διάφορες πηγές μόλυνσεων έχοντας στο περιθώριο ακόμα και τις πιο βασικές βιοτικές ανάγκες.

Για τους ανθρώπους που κατοικούν σε συνοικισμούς αυτού του είδους, συμπεριλαμβανομένου πολλών άστεγων που βρίσκουν κατάλυμα στους δρόμους, μια τοποθεσία κοντά σε μια περιοχή που μπορεί να προσφέρει πιθανότητα εργασίας, είναι πολύ πιο σημαντική από μια στέγη. Ανάλογης σημασίας είναι η γη με μηδαμινή ή και μηδενική αξία, χάριν της οποίας όμως προτίθενται να στερηθούν δημόσιες υπηρεσίες, συνθήκες υγιεινής και κοινωνική ασφάλιση.³⁹

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ SLUM PARAISOPOLIS ΣΤΟ SAO PAULO

Χαρακτηριστικό παράδειγμα παραγκουπόλης ή αλλιώς slum, αποτελεί ο οικισμός Paraisopolis, ο οποίος αν και δεν χαρακτηρίζεται ως μια από τις παλαιότερες χρονικά παραγκουπόλεις, αποτελεί το δεύτερο μεγαλύτερο πληθυσμιακά slum του Sao Paulo με περίπου 100.000 κατοίκους και τοποθετείται στο κέντρο μιας ευρύτερης προαστιακής περιοχής η οποία ονομάζεται Morumbi⁴⁰ και είναι μια από τις πλουσιότερες περιοχές του Sao Paulo.

38 MIKE DAVIS, Planet Of Slums , Εκδόσεις Verso, New York 2007, Σελ.19

39 Ο.π, Σελ. 29

40 Διαδικτυακή πηγή: [https://en.wikipedia.org/wiki/Paraisopolis_\(Sao_Paulo\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Paraisopolis_(Sao_Paulo)), Πρόσβαση:14/04/2016

Εικόνα 27: Paraisopolis, Sao Paulo

Εικόνα28: Τοπογραφικό διάγραμμα περιοχής

Ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου slum αποτελεί και η τοποθέτησή του σε αυτή την περιοχή, η οποία στις αρχές του 20ού αιώνα σχεδιάστηκε για να αποτελέσει πολυτελές προάστιο,⁴¹ όμως μετά από δυσκολίες που προέκυψαν εξαιτίας του έντονου ανάγλυφου και του ποταμού που διατρέχει την περιοχή οι εργασίες σταμάτησαν οπότε η αξία της γης έπεσε κατακόρυφα και κυρίως μετά το μεγάλο μεταναστευτικό κύμα του 1970, αξιοποιείται παράνομα από οικογένειες χαμηλού εισοδήματος. Σαν αποτέλεσμα, το πρωτεύον και δευτερεύον οδικό δίκτυο της περιοχής έχει καθοριστεί εξαρχής, χωρίς όμως να επηρεάσει τη δομή των κατοικιών στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων. Το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων της Paraisópolis, αποτελούν εργάτες που απασχολούνται στις γειτονικές πλούσιες περιοχές του Sao Paolo.

Η σύνδεση της περιοχής Paraisópolis με το κέντρο του Sao Paolo γίνεται μέσω των τριών γραμμών λεωφορείων που διαπερνούν τις τρεις λεωφόρους, Giovanni, Gronchi και Morumbi,⁴² καθώς είναι οι μόνοι δρόμοι που διασχίζουν τον ποταμό Rio Tiete που διατρέχει την περιοχή. Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό της περιοχής, αποτελεί επίσης το όριο που σηματοδοτεί το τέλος της Paraisópolis και την αρχή της γειτονιάς της Morumbi. Ενώ για αρκετά χρόνια τα όρια δεν ήταν άμεσα ορατά, πλέον ένα τοίχος εμποδίζει την οπτική και φυσική επαφή του ενός κόσμου με τον άλλο, μια κατάσταση που απλά εντείνει την κοινωνική πόλωση που απειλεί να καταστρέψει ένα ήδη εύθραυστο από πολλές απόψεις περιβάλλον.⁴³

41 Διαδικτυακή πηγή: <https://favelissues.com/2010/03/16/favela-chic-paraisopolis/>, Πρόσβαση: 14/04/2016

42 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ, 'Τα Slums ως αστικές δομές', Πανεπιστήμιο Πατρών-Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2010, Ειρήνη Οικονομοπούλου, Σελ.76

43 THE ONTARIO PLANNING JOURNAL, 26/DEPARTMENTS, PERSPECTIVES, CITY OF WALLS: CRIME SEGREGATION AND CITYZENSHP IN IN SAO PAULO, Derek Nawrot, Σελ. 26

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Palaisopolis αποτελεί η εκ των προτέρων σχεδίαση και προϋπαρξη του κύριου και δευτερεύοντος οδικού άξονα της περιοχής. Τα όρια αυτά δημιουργούν μια εκ πρώτης όψεως οργανωμένη διάταξη του δικτύου, η οποία όμως διαλύεται στην κλίμακα του οικοδομικού τετραγώνου, καθώς δεν υπόκειται σε κανένα σχεδιαστικό κανόνα. Η μορφές που προκύπτουν είναι καθαρά οργανικές και αυθόρμητες, προσδίδοντας το ιδιαίτερο ύφος που χαρακτηρίζει τους αυθόρμητους συνοικισμούς, δηλαδή τα slum.

Η μορφολογική αυτή πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει τη δομή και τη διάταξη των κατοικιών στο οικοδομικό τετράγωνο, εμποδίζει τον εύκολο και άμεσο προσανατολισμό του χρήστη στην πόλη, και δεν καθιστά εύκολη την περιπλάνηση του διαβάτη. Παρ' όλα αυτά δημιουργεί μια ενδιαφέρουσα διαπλοκή σχέσεων, ταυτοτήτων, και μορφών η οποία φέρνει στην επιφάνεια την ιδιαιτερότητα που χαρακτηρίζει τον οικισμό αυτό αλλά και τους ανθρώπους που τον κατοικούν.

Κοινό χαρακτηριστικό των slum, όσον αφορά το αστικό περιβάλλον και τις μεταβάσεις μέσα σε αυτό, αποτελεί η σημαντική έως πλήρους έλλειψη δημόσιων χώρων. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα που μελετάμε, δεν υπάρχουν δημόσιες πλατείες και ανοίγματα για τη συναναστροφή και συγκέντρωση των κατοίκων. Αντικατάσταση αυτών αποτελούν οι στενοί δρόμοι και τα σοκάκια που περιβάλλουν τις κατοικίες, χωρίς να υπόκεινται σε κάποια συγκεκριμένη δομή. Στην Palaisopolis το κύριο και δευτερεύον οδικό δίκτυο διαμορφώνεται από τις κάθετες και οριζόντιες οδούς, που ήταν καθορισμένες πριν από τη δημιουργία του slum. Οπότε στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων, οι κυκλοφορίες μεταξύ των κατοικιών εξυπηρετούνται με μικρά σοκάκια μεταξύ των κατασκευών. Οι διαστάσεις τους είναι οι ελάχιστες δυνατές, παρόλα αυτά αποτελούν χώρους συνάθροισης και συνδιαλλαγής μεταξύ των κατοίκων. Η ανίχνευσή τους βέβαια είναι δυνατή μόνο μέσω έρευνας πεδίου, καθώς στέγαστρα και τέντες προσαρτημένες στις όψεις των κατοικιών αποκλείουν την οπτική επαφή από ψηλά.

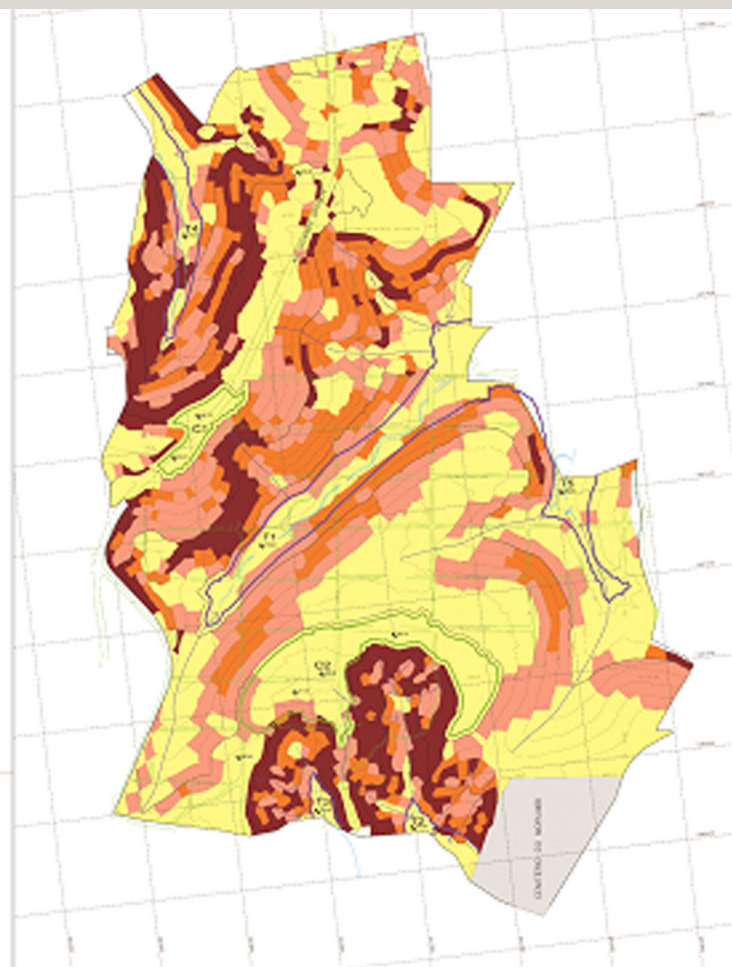
Μέρος της χρήσης των δρόμων αυτών ως δημόσιοι χώροι, αποτελούν και υποδοχή εμπορικών, ψυχαγωγικών και θρησκευτικών χρήσεων, ενώ όσα σοκάκια λειτουργούν μόνο ως πρόσβαση στις εσωτερικές κατοικίες, παίρνουν την μορφή ημι-ιδιωτικών χώρων για καθημερινές ασχολίες, όπως το παρκάρισμα των αυτοκινήτων, το στέγνωμα των ρούχων και η κοινωνική συναναστροφή μεταξύ ατόμων όλων των ηλικιών.⁴⁴

44 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ, 'Τα Slums ως αστικές δομές', Πανεπιστήμιο Πατρών-Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2010, Ειρήνη Οικονομοπούλου, Σελ.79

--- ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΩΝ (ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ)
 --- ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΤΑΒΑΔΙΚΕ
 --- ΥΔΡΟΦΟΡΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΧΡΕΤΥΣΕΙΣ

PARAISÓPOLIS : ΤΟΠΟΓΕΣΙΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

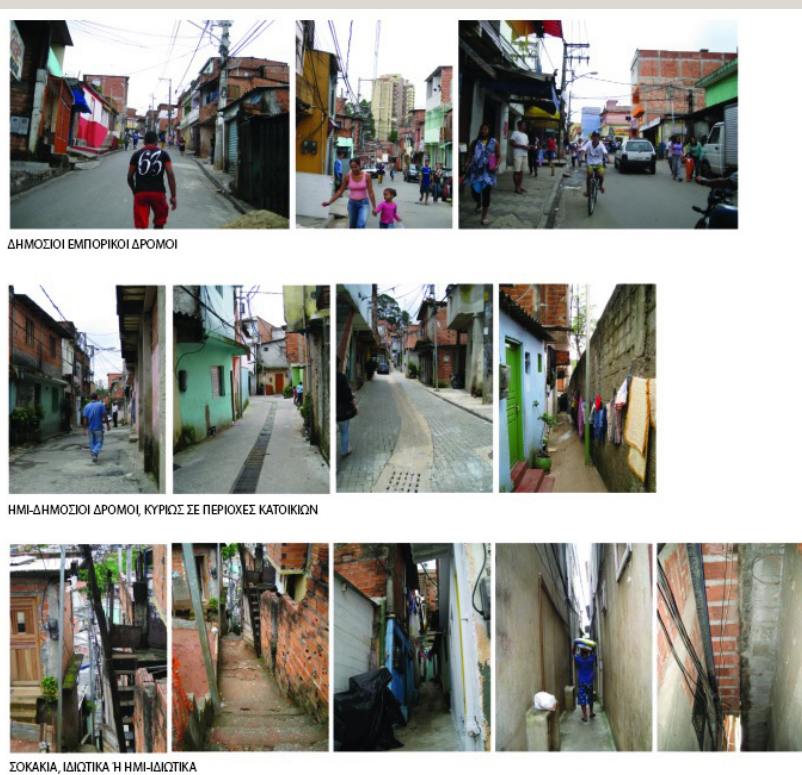
PARAISÓPOLIS : ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΜΟΡΙΑ

Εικόνες 29-30

Βασικό στοιχείο που αντλούμε από τις παραπάνω παρατηρήσεις είναι η χρήση των ενδιαμέσων δρόμων ως δημόσιους χώρους, εξαιτίας της έλλειψης σχεδιασμένου χώρου. Κάτι τέτοιο, καθότι με μια πρώτη ανάγνωση φαίνεται να ενεργεί αρνητικά ως προς τη καλή λειτουργία και δομή του συγκεκριμένου κοινωνικού συνόλου, σε ένα δεύτερο όμως επίπεδο ανάγνωσης, αποτελεί ένα από τα βασικά και αναπόσπαστα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης δομής, που την καθιστά αυτό που είναι, και αποτελεί έναυσμα για τη δημιουργία πολλαπλών σχέσεων και μορφών. Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει την αξία σε αρχιτεκτονικό και κοινωνικό επίπεδο ενός σχεδιασμένου και ορθώς ενταγμένου στον αστικό ιστό δημόσιου χώρου, όμως αντίστοιχα το ίδιο πολύτιμες είναι και οι σχέσεις που μπορεί να αναπτυχθούν μεταξύ των κατοίκων σε ένα απλό σοκάκι μεταξύ δύο ή περισσότερων κατοικιών. Η συνδιαλλαγή δύο ή περισσότερων ατόμων σε μια κοινωνική ομάδα, είναι αυτή που θα αποτελέσει το έναυσμα για τη δημιουργία καταστάσεων και μορφών, βασισμένες σε ένα κοινό σκοπό, και με μια κοινή ταυτότητα που θα χαρακτηρίζει οποιαδήποτε πράξη τους.

Έτσι, ουσιαστικό υπόστρωμα της πόλης παραμένουν οι αμοιβαίοι δεσμοί των κατοίκων. Η συνείδηση των δεσμών αυτών από τους κατοίκους της πόλης εκφράζεται σε χειροπιαστά δεδομένα: σε δίκτυα οικονομικών ανταλλαγών, σε πλέγματα κοινωνικών επαφών.⁴⁵ Σημαντικό και αναπόσπαστο κομμάτι της δημιουργίας των παραγκουπόλεων αποτελεί η ύπαρξη αντίστοιχων συσχετίσεων ως προς

45 ΛΕΦΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, Αρχιτεκτονική και κατοίκηση, από τον Heidegger στον Koolhaas, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008, Σελ.195

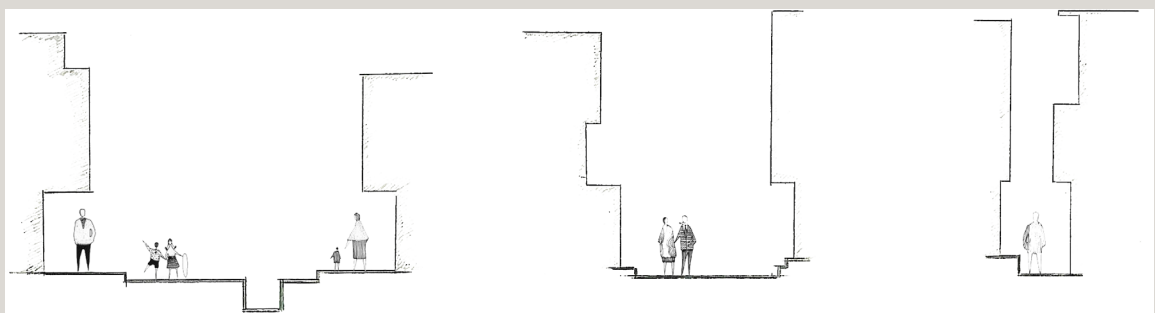

Εικόνα 31

Εικόνα 33-34: Paraisopolis

την κοινωνική αλλά και αρχιτεκτονική τους υπόσταση, μεταφρασμένα σε δίκτυα, ζώνες εμπορίου, και τον κοινό στόχο για την αναζήτηση και εύρεση εργασίας.

ΚΕΝΤΡΙΚΑ - ΔΗΜΟΣΙΑ ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΗΜΙ-ΔΗΜΟΣΙΑ ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΗΜΙ-ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΣΟΚΑΚΙΑ

Εικόνα 32: Διαγράμματα διαβάθμισης περασμάτων στην παραγκούπολη

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ – ΦΟΡΕΙΣ

Από την αρχή του 20 αιώνα, η αντιμετώπιση που έχουν δεχτεί οικισμοί όπως οι παραγκουπόλεις του Sao Paulo ή του Rio De Janeiro από κρατικούς οργανισμούς είναι αρκετά κοινή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι πρώτοι οικισμοί του Rio De Janeiro, όπου παρόλο που οι πολιτικές αντιμετώπισης έναντι των παραγκουπόλεων δεν υπήρχαν σε κρατικά έγγραφα μέχρι και το 1937, όταν προτάθηκε η ιδέα της κατεδάφισης, η κυβέρνηση παρενέβη στις περιοχές χαμηλού εισοδήματος με τον τότε δήμαρχο της περιοχής να καταστρέφει στις αρχές του 1910 χιλιάδες κατοικίες προκειμένου να τις αντικαταστήσει με μια ευρωπαϊκού προτύπου γειτονιά κατοικιών.⁴⁶

Στις αρχές του 1940, αποφασίστηκε η μεταφορά των ανθρώπων που κατοικούσαν σε αυτούς τους οικισμούς, σε ειδικά διαμορφωμένα πάρκα στα οποία όμως η είσοδος και έξοδος ελέγχονταν, και ήταν χρονικά περιορισμένη. Τα τρία πάρκα που σχεδιάστηκαν φιλοξένησαν πάνω από 4,000 άτομα, και η λειτουργία τους σταμάτησε σύντομα, εξαιτίας του υψηλού κόστους συντήρησης. Στα τέλη της δεκαετίας, η Καθολική Εκκλησία ξεκίνησε την ίδρυση κοινωνικών οργανώσεων υπέρ της στήριξης και αποκατάστασης του πληθυσμού των παραγκουπόλεων η οποία βρήκε ανταπόκριση και μέσα στην δεκαετία του 60, τοποθετήθηκαν στους οικισμούς οι βασικές εγκαταστάσεις υγιεινής, ύδρευση, φωτισμός, και παροχή ιατρικού και διδασκαλικού προσωπικού.⁴⁷ Στα επόμενα χρόνια, από τις αρχές του 1960 μέχρι και το 1970, η κυβέρνηση παρείχε στους κατοίκους μηχανολογική υποστήριξη, περισσευούμενα οικοδομικά υλικά, μέχρι και εξειδικευμένη ομάδα αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών με ένα μικρό κόστος συμμετοχής του χρήστη, προκειμένου να βελτιωθούν όσο το δυνατόν γίνεται οι συνθήκες διαβίωσής τους.

Όλα αυτά, συνέβησαν μέχρι την ίδρυση της ομοσπονδιακής οργάνωσης CHISAM, μετά την άνοδο της στρατιωτικής δικτατορίας, η οποία κατάφερε να κατεδαφίσει ένα μεγάλο ποσοστό των κατοικιών, με μόνο στόχο να τις εξαφανίσει όλες. Με την πτώση όμως της δικτατορίας και την άνοδο της

Εικόνα 35: Οικισμός που αντικατέστησε μια από τις παραγκουπόλεις στο Rio de Janeiro

Εικόνα 36: Οι πρώτες βελτιώσεις που έγιναν στην παραγκούπολη 'Providencia του Rio de Janeiro από ειδικευμένο προσωπικό του κράτους το 1958

⁴⁶ Διαδικτυακή πηγή: <http://www.rioonwatch.org/?p=5295>, Πρόσβαση: 15/05/2016

⁴⁷ Διαδικτυακή πηγή: <http://www.rioonwatch.org/?p=5295>, Ο.π

Εικόνα 37-38: Πρόταση των U-TT, Εικόνες πριν και μετά την πρόταση

δημοκρατίας, εγκαθιδρύθηκε ξανά η οργάνωση βελτίωσης και διάσωσης όσων από τους οικισμούς είχαν παραμείνει, με τη βοήθεια και των ίδιων των κατοίκων⁴⁸. Τότε, η πολιτεία παρείχε στους κατοίκους οικοδομικά υλικά και βασικές τεχνικές γνώσεις, όμως παράλληλα είχε να αντιμετωπίσει και την ολοένα αυξανόμενη εγκληματικότητα που χαρακτήριζε, και χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα κατά ένα μεγάλο ποσοστό ανάλογους οικισμούς⁴⁹. Η πεποίθηση αυτή βέβαια πηγάζει κατά ένα μεγάλο ποσοστό από την κοινή άποψη της κυβέρνησης, των μέσων μαζικής ενημέρωσης, και της υψηλής κοινωνικής τάξης, που πιστεύουν και προωθούν την σύνδεση μεταξύ της εκδήλωσης της εγκληματικότητας και της χαμηλής εισοδηματικά κοινωνικής τάξης.

Υπάρχουν τρεις βασικές θεωρίες που παίρνουν θέση απέναντι στη συγκεκριμένη άποψη και στο πως μπορεί παρ' όλα αυτά να επιτευχθεί η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των παραγκουπόλεων. Επικρατέστερη είναι αυτή που στοχεύει στην μετατροπή του φυσικού περιβάλλοντος σαν εργαλείο αλλαγής της κοινωνικής συμπεριφοράς, καθώς αυτή η τακτική δίνει έμφαση στο σχεδιασμό σαν μέσο που ενεργοποιεί και καθιστά όλες τις άλλες παρεμβάσεις ορατές⁵⁰. Αυτό εξηγεί και γιατί οι περισσότερες κυβερνητικές οργανώσεις, κυρίως αυτές της Λατινικής Αμερικής, συσχετίζουν τέτοιου είδους τακτικές με την παράλληλη αντιμετώπιση της φτώχειας, και της βίας.

Τα επόμενα χρόνια, οι προσεγγίσεις στο πρόβλημα των παραγκουπόλεων κυμαίνονταν σε δύο κατευθύνσεις ανάλογα με την περιοχή και την κυβέρνηση, με την πρώτη να

48 JANICE E. PERLMAN, *The Myth of Marginality: Urban Poverty and Politics in Rio de Janeiro*, University of California Press, 1979, Σελ. 213-15

49 Διαδικτυακή πηγή: <https://www.beaconreader.com/flora-charner/a-brief-history-of-rio-de-janeiro-favelas>, Πρόσβαση: 17-5-16

50 Διαδικτυακή πηγή: <http://informalsettlements.blogspot.gr/2011/06/urban-regeneration-in-context-of.html>, Πρόσβαση: 17-5-16

επικροτεί την καταστροφή και αντικατάστασή τους με νέους ευρωπαϊκών προτύπων οικισμούς, οι οποίοι λειτουργούν έμμεσα και σαν εργαλεία περαιτέρω περιθωριοποίησης των μειονοτήτων που σχετίζονται με αυτές τις περιοχές. Η δεύτερη αφορά στην αστική ανάπτυξη των παραγκουπόλεων με μηδαμινή παρέμβαση από το κράτος και με άμεση συμμετοχή των χρηστών στη διαδικασία της παρέμβασης. Μετέπειτα γίνεται αποδεκτό ότι η βέλτιστη προσέγγιση είναι αυτή που αναφέρεται σε πολλούς επιστημονικούς κλάδους προκειμένου να επιτευχθεί μια καθολική και ολοκληρωμένη επίλυση του προβλήματος, όσο κι αν αυτό συνεχίζει να παραμένει και να απασχολεί όλο και περισσότερους τομείς της κοινωνίας και της επιστήμης. Από το 2010 και μετά, η στρατηγικές αντιμετώπισης σε ορισμένες από τις πιο γνωστές και μεγάλες παραγκουπόλεις της Βραζιλίας κυρίως, φαίνεται να είναι αρκετά προωθητικές ως προς το διεθνές τοπίο. Συγκεκριμένα, οι προτάσεις που έχουν γίνει στην παραγκούπολη της Paraisopolis, μετά από πρόσκληση του ίδιου του δημάρχου της περιοχής, απευθύνονται σε διεθνή αρχιτεκτονικά γραφεία, και πιο συγκεκριμένα στους Caracas Urban Think Tank, Elemental (Chile), Paulista firm MMB + GSD (Harvard), καθώς επίσης και τους καθηγητές AA Franklyn Lee και Christian Kerez.⁵¹ Τα έργα που έχουν σχεδιαστεί βρίσκονται στον κεντρικό αλλά και περιφερειακό τομέα της παραγκούπολης και κυμαίνονται από κοινωνική κατοικία, σε σχολεία και πάρκα. Επιπλέον, η περίπτωση της Paraisopolis παρουσιάστηκε στη Biennale του Ρότερνταμ και πιθανώς να είναι ένα από τα θέματα που θα απασχολήσουν και επόμενες ανάλογες αρχιτεκτονικές εκδηλώσεις και εκθέσεις, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός Πειραματικού Τοπίου.

Εικόνα 39-42: Πρόταση του Alejandro Aravena για την Paraisopolis

51 Διαδικτυακή πηγή: <https://favelissues.com/2010/03/16/favela-chic-paraisopolis/>, Πρόσβαση: 20/05/2016

Εικόνα 43: Phyllis Gordon, 'Paraisopolis', charcoal & pastel

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΑΥΤΟΣΤΕΓΑΣΗΣ

Humanistic needs of people: -general public interest -sense of ownership -genuine participation⁵²

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της ανάλυσης των δύο προηγούμενων κεφαλαίων/παραδειγμάτων, ήταν η διεξαγωγή δικών μας συμπερασμάτων και η συλλογή κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και στοιχείων που προκύπτουν από αυτό το είδος κατοίκησης. Αυτά τα στοιχεία μπορούν να οδηγήσουν σε συμπεράσματα όσον αφορά το σχεδιασμό μαζικής κατοίκησης σήμερα (κοινωνικές κατοικίες) ή σχεδιασμό για μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Πολλά από αυτά, προκαλούνται κυρίως αυθόρμητα/ασυνείδητα από τους ίδιους τους χρήστες. Η ελευθερία που τους δίνεται με αυτόν τον τρόπο κατοίκησης να προσαρμόσουν την κατοικία τους όσο καλύτερα και εύκολα γίνεται σε ένα περιορισμένο χώρο με δική τους όμως πρωτοβουλία και προσπάθεια ενσωμάτωσης στο ευρύτερο σύνολο της περιοχής, αποτελεί τον κρίκο για την συνδιαλλαγή αρχιτέκτονα/χρήστη. Σε καμία περίπτωση όμως δεν πρέπει να υποβαθμιστεί ο ρόλος του αρχιτέκτονα, οι σχεδιαστικές του ικανότητες και η κοινωνική του αντίληψη όσον αφορά την κατοικία αλλά και οποιαδήποτε σχεδιαστική πρόκληση.

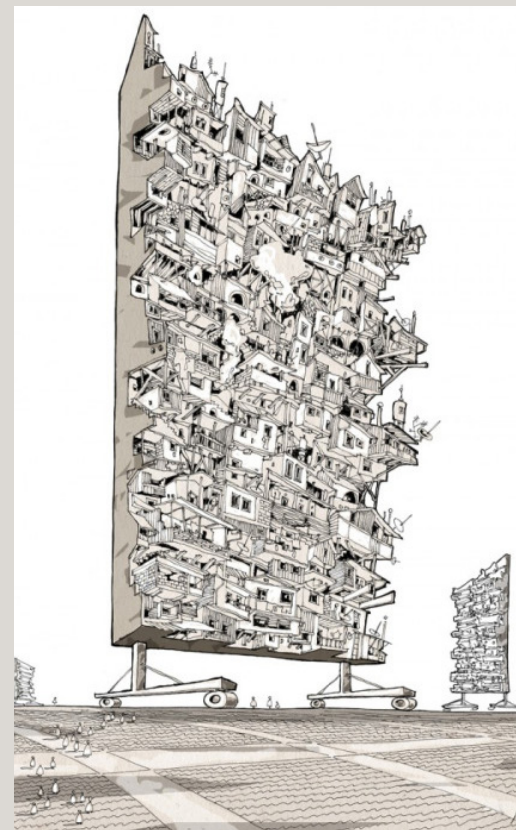
52 ΚΑΥΚΟΥΛΑ ΚΙΚΗ, «On garden-city lines: looking into social housing estates of interwar Europe»

Κάτι που αξίζει επίσης να αναφερθεί είναι πως με αυτή την ανάλυση, γίνεται προσπάθεια όχι να τονισθούν τα θετικά στοιχεία της συγκεκριμένης κατοίκησης που γίνεται κάτω από άσχημες συνθήκες, αλλά να εντοπισθούν κάποια μεμονωμένα χαρακτηριστικά που μπορούν να βοηθήσουν και να εξελίξουν τη διαδικασία της αρχιτεκτονικής σύνθεσης.

ΟΙΚΕΙΟΤΗΤΑ

Αποτελεί βασικό αίσθημα της συγκεκριμένης κατοίκησης. Από την αρχή της εύρεσης της κατάλληλης περιοχής ώστε οι χρήστες να οικειοποιηθούν και να χτίσουν τον ιδιωτικό τους χώρο, την κατοικία, μέχρι και καθ' όλη τη διάρκεια της διαμονής τους με τις συνεχείς παρεμβάσεις και αλλαγές. Η οικειότητα αποτελεί στοιχείο που προκύπτει μετά από τη διαδικασία του σχεδιασμού και της δημιουργίας του εκάστοτε οικισμού, όμως δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να προβλεφθεί η μετέπειτα ύπαρξή της ή μη. Είναι μια έννοια που κατακτάται υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και συνθήκες, τις οποίες και συναντάμε σε οικισμούς όπως οι παραγκουπόλεις. Είναι ο τρόπος της δημιουργίας τους, οι συνθήκες υπό τις οποίες αυτή πραγματοποιείται και πάνω απ' όλα ο κοινός στόχος των κατοίκων που τους ωθεί στο να δημιουργήσουν και να αισθανθούν ότι αυτός ο οικισμός τους ανήκει.

«Η κατοίκηση, αποτελεί κατεξοχήν χώρο του οικείου, όπου οι άνθρωποι εναποθέτουν ό,τι τους ιδιαιοποιεί, τους ξεχωρίζει και ταυτόχρονα τους χαρακτηρίζει. Ο οίκος, να η χωρική υπόσταση της ταυτότητας. Η ταυτότητα δεν είναι, αλήθεια, πάνω απ' όλα μια αίσθηση θέσης στον κόσμο; Η ταυτότητα δεν είναι τελικά ένας τόπος του οικείου;»⁵³

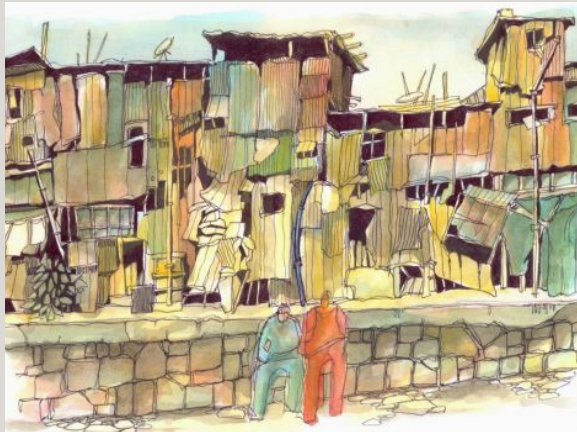

Εικόνα 44: Favela's on the Road-Andre Rocha Illustration

53 ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, Μετέωροι Χώροι της Ετερότητας, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, Σελ. 253

Εικόνα 45: :Paraisopolis

Εικόνα 46: Fernando Bensabat: Dharavi slum, India

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑ

Ένα από τα εκ πρώτης όψεως εμφανή χαρακτηριστικά στοιχεία των παραγκουπόλεων αποτελεί, ιδιαίτερως προστηδομή, μορφή και διάταξη των ιδιωτικών αλλά και δημόσιων χώρων τους. Το στοιχείο αυτό, επαναφέρει το αίσθημα της περιπλάνησης στο χώρο και της ανακάλυψης μορφών και ταυτοτήτων που δεν γίνονται αντιληπτά από τον διαβάτη εκ πρώτης όψεως. Η πολυπλοκότητα αυτή όμως, έχει παράλληλα και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον καθώς δημιουργεί πρωτότυπες και διαφορετικές μορφές στο σύνολο του οικισμού, που εναλλάσσονται ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες, και προσαρμόζονται σε αυτές. Σαν αποτέλεσμα προκύπτει ένα συνθετικά ιδιόμορφο περιβάλλον που αντανακλά την ιδιαιτερότητα της κοινωνίας που το δημιουργήσε, σε κοινωνικό, πολιτισμικό αλλά και αρχιτεκτονικό επίπεδο, ενώ λειτουργικά μεταφράζεται σε πολλαπλές και συμπιεσμένες χωρικά χρήσεις σε συγκεκριμένα σημεία του οικισμού, προσδίδοντάς τους όμως έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα που προκύπτει από αυτή την κατάσταση.

ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ

Η δαιδαλώδης και πολύπλοκη διάταξη των παραγκουπόλεων, προκαλεί κάτι που δεν γίνεται αντιληπτό εκ πρώτης όψεως και αφορά στο τι επίδραση μπορεί να έχει μια τέτοιου είδους μορφή σε αρχιτεκτονικό, κοινωνικό αλλά και επικοινωνιακό μεταξύ των χρηστών, επίπεδο. Μια τέτοιου είδους μορφή δημιουργεί πολλαπλές σχέσεις και ταυτότητες, και καθιστά το κάθε κομμάτι της ιδιαίτερο και διαφορετικό. Οι κανόνες οργάνωσης του χώρου είναι βασικά μοτίβα της κοινωνικής ομάδας που τον αποτελούν και ποικίλλουν πολιτιστικά και ιστορικά, αποκαλύπτοντας τις αρχές και τη δομή της δημόσιας ζωής, καθώς επίσης και το πώς σχετίζονται τα μέλη αυτής μεταξύ τους.⁵⁴ Όμως ουσιαστικό

54 TERESA P. R. CALDEIRA, 'Building up walls: the new pattern of spatial segregation in Sao Paulo', Σελ. 35

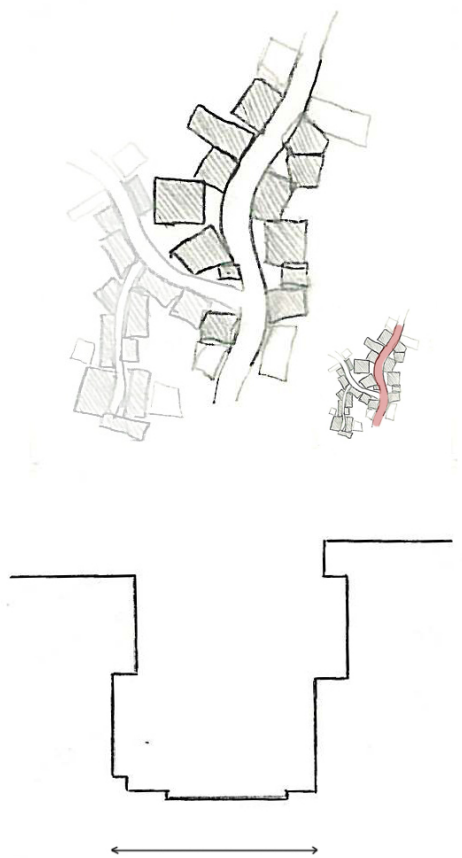
υπόστρωμα παραμένουν οι αμοιβαίοι δεσμοί των κατοίκων. Η συνείδηση των δεσμών αυτών από τους κατοίκους της πόλης εκφράζονται σε χειροπιαστά δεδομένα: σε δίκτυα οικονομικών ανταλλαγών, σε πλέγματα κοινωνικών επαφών, στην προσφορά μιας υπηρεσίας, και στον κοινό στόχο, την εύρεση εργασίας⁵⁵. Όλα αυτά, συνυπάρχουν και αλληλοεπιδρούν μέσα σε ένα πολυσήμαντο και πολύπλοκο περιβάλλον που προσφέρει μια απεριόριστη ποικιλία σχέσεων, μορφών και ταυτοτήτων.

ΣΧΕΣΕΙΣ-ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ-ΔΗΜΟΣΙΟΥ

Ο ιδιωτικός χώρος έχει ταυτιστεί με το οικείο, την ασφάλεια, την υποστήριξη, την ηθική και την υπεράσπιση της ατομικής ταυτότητας. Στο επίπεδο του χώρου η κυρίαρχη αναπαράσταση του ιδιωτικού είναι η κατοικία, η οποία και αποτελεί το πρώτο από τα στάδια της μετάβασης στους πλήρως δημόσιους χώρους που την περιβάλλουν⁵⁶. Στους οικισμούς που μελετήθηκαν, η μετάβαση από τους ιδιωτικούς χώρους, δηλαδή τις κατοικίες, στους δημόσιους περιλαμβάνει πολλά στάδια, καθώς η ίδια η μορφή τους είναι αυτή που τα δημιουργεί. Με αυτό τον τρόπο το αίσθημα της ιδιοκτησίας ενισχύεται καθώς ο δημόσιος χώρος αποτελεί μόνο ένα κομμάτι ενός ευρύτερου δικτύου από μερικώς δημόσιους (ημι-δημόσιους) και ιδιωτικούς χώρους. Από την κατοικία στο σοκάκι, και από τους μικρούς αυτούς γειτονικούς δρόμους στους μεγαλύτερους και τέλος τους κεντρικούς δρόμους και τις πλατείες, παρεμβάλλεται ένα φάσμα σχέσεων και αλληλεπιδράσεων μεταξύ των κατοίκων. Όλα αυτά όμως περιορίζονται σε μία μικρή κλίμακα μεγέθους, συγκρίνοντάς τα με πρότυπα αστικά περιβάλλοντα.

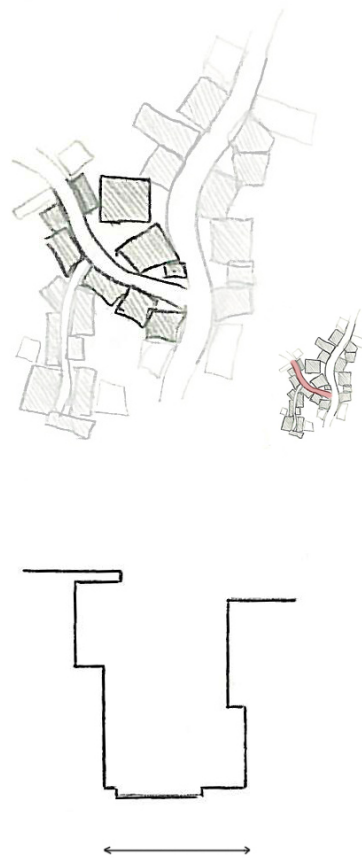
55 ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, Μετέωροι Χώροι της Ετερότητας, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, Σελ. 195

56 Συλλογικό έργο, «Μετασχηματισμοί της σχέσης δημοσίου- ιδιωτικού χώρου στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας των ελληνικών αστικών κέντρων», ΕΜΠ – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Τομέας Αρχιτεκτονικής Γλώσσας, Επικοινωνίας, Σχεδιασμού, Σελ. 53

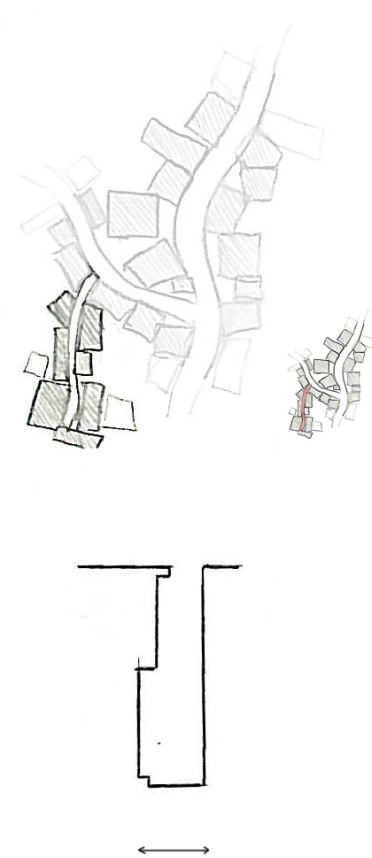

ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΜΕ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ
ΧΡΗΣΕΙΣ, ΑΠΕΥΘΥΝΟΝΤΑΙ ΣΕ ΜΕΓΑΛΟ
ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΤΗΤΑΣ

Εικόνα 47: Διαγράμματα περιοχών της Paraisopolis

ΔΡΟΜΟΙ ΠΟΥ ΑΠΕΥΘΥΝΟΝΤΑΙ ΣΕ
ΔΥΟ ΜΕ ΤΡΕΙΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ
ΚΑΘΕ ΦΟΡΑ

ΔΡΟΜΟΙ ΠΟΥ ΑΠΕΥΘΥΝΟΝΤΑΙ ΣΕ
ΔΥΟ ΜΕ ΤΡΕΙΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ
ΚΑΘΕ ΦΟΡΑ

ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

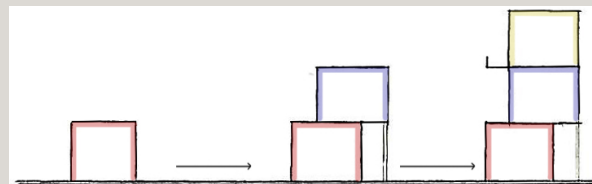
Πέραν των υπολοίπων χαρακτηριστικών, σημαντικά στοιχεία εντοπίζονται στη μονάδα της κατοικίας των εξεταζόμενων οικισμών, τα οποία συγκαταλέγονται σε κατασκευαστικές ή και σχεδιαστικές τεχνικές.

- ΕΥΤΕΛΕΙΣ/ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

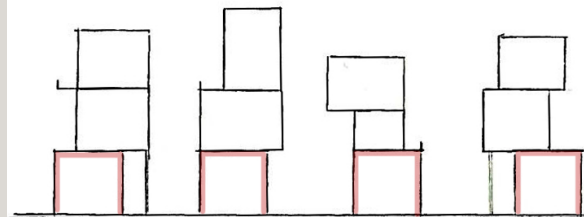
Οι κατασκευές των κατοικιών των παραγκουπόλεων αποτελούν σίγουρα ένα από τα πιο προβληματικά ζητήματα της συγκεκριμένης μορφής κατοίκησης. Παρ' όλα αυτά εντοπίζουμε στοιχεία που προκύπτουν από αυτή την κατάσταση και προσδίδουν στη μονάδα κατοικίας επιπλέον δυνατότητες, όπως αυτή της εύκολης μεταβολής της μορφής, και της ευελιξίας ως προς τη διαχείρισή της. Κάτι τέτοιο, η δυνατότητα ανά πάσας στιγμής για γρήγορη αλλαγή κατοικίας και αναπροσαρμογή σε νέα δεδομένα, χώρους, χρήσεις, είναι ένα στοιχείο που πρέπει σίγουρα να απασχολεί τον σύγχρονο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό.

- ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΣΤΕΓΩΝ-ΤΑΡΑΤΣΩΝ

Όσον αφορά τα μέρη της κατοικίας, αυτό που φαίνεται να επιδέχεται τις μεγαλύτερες μεταβολές με το πέρασμα του χρόνου αποτελεί η οροφή τους. Ο συγκεκριμένος χώρος χρησιμοποιείται σαν ένα είδος εκτόνωσης της μονάδας της κατοικίας, κυρίως για την εξυπηρέτηση καθημερινών εργασιών του νοικοκυριού, αλλά εάν παραστεί η ανάγκη αποτελεί τη βάση για την ανύψωση ενός νέου ορόφου για την κατοικία, είτε λόγω της προσθήκης ενός νέου μέλους στην οικογένεια, είτε λόγω περιβαλλοντολογικών συνθηκών

ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΓΚΟΥΠΟΛΕΩΝ

ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑ ΜΟΡΦΗΣ ΜΟΝΑΔΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

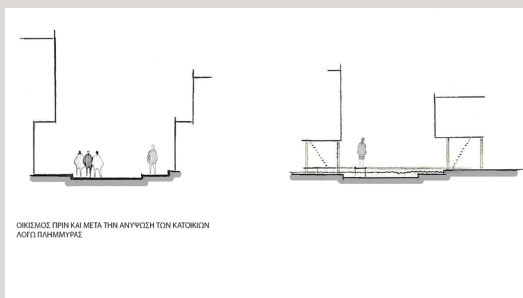
Εικόνα 48

Εικόνα 49

Εικόνα 50

Εικόνα 51

και καταστροφής μέρους της κατοικίας, πέραν των βασικών θεμελίων.

- ΑΝΥΨΩΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΔΑΦΟΣ

Σε πολλές περιπτώσεις, τα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά μιας περιοχής και του τοπίου που την περιβάλλει δεν επιτρέπουν την οικοδόμηση του εδάφους και επομένως την ύπαρξη ισογείου στην κατοικία. Σε περιπτώσεις οικισμών όπως αυτοί που μελετήθηκαν, η επιλογή του κατάλληλου εδάφους δεν είναι στο χέρι των χρηστών, οπότε το μόνο που απομένει είναι η εύρεση μεθόδου που θα καταφέρει να ξεπεράσει τους περιορισμούς αυτούς. Το ισόγειο πλέον μετατίθεται στον πρώτο όροφο της κατοικίας και το περιβάλλον παραμένει σχετικώς ανέπαφο από την ανθρώπινη παρέμβαση, η οποία περιορίζεται στις μονάδες κατοικιών, και στον τρόπο μετακίνησης μεταξύ αυτών.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΤΗΤΑ

Στους συγκεκριμένους συνοικισμούς που μελετήθηκαν, ο ρόλος του σχεδιαστή αντικαθίσταται από την πρωτοβουλία των χρηστών, οι οποίοι δρουν αυθόρμητα και βασίζονται στις ελάχιστες έως μηδαμινές κατασκευαστικές και σχεδιαστικές γνώσεις τους. Το αποτέλεσμα που προκύπτει είναι σαφώς αμφιλεγόμενο από πολλές σκοπιές, καθώς δημιουργεί πολλές προβληματικές καταστάσεις σε αρχιτεκτονικό, κοινωνικό και ατομικό επίπεδο. Παρόλα αυτά εντοπίζονται στοιχεία, σχέσεις και ταυτότητες, οι οποίες βασίζονται στην άμεση συμμετοχή του χρήστη για τη δημιουργία του συγκεκριμένου συνοικισμού. Το χτίσιμο, ως διαδικασία εμπλοκής με τα πράγματα είναι ο θεμέλιος λίθος της κατοίκησης, άρα και των σχέσεων που πρόκειται να αναπτυχθούν μέσω αυτής, μεταξύ των μελών του εκάστοτε κοινωνικού συνόλου. Η πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει

τις παραγκουπόλεις προκύπτει από τα ίδια της τα μέλη, και αντανακλά την πολυμορφία της κοινωνίας που τη συνιστά. Η σύνθετη βάση ενός μη κανονιστικού και τυποποιημένου σχεδιασμού από τους λίγους και ερήμην των πολλών, που δεν μπορεί παρά να οδηγεί στην έννοια του ενσωματώσιμου και τυποποιημένου μοντέλου, αναγνωρίζει πως η ταυτότητα, οι επιθυμίες και οι ανάγκες του χρήστη δεν αποτελούν μια δεδομένη κατάσταση, που μπορεί αντιμετωπιστεί με κοινές μεθόδους.⁵⁷ Αντιθέτως, αποτελεί μέσο έκφρασης πολλαπλών χρηστών, με διαφορετικές επιθυμίες και χαρακτηριστικά, και βρίσκει ανταπόκριση στην πολύπλοκη και δαιδαλώδη μορφή που χαρακτηρίζει τους οικισμούς αυτούς. Έτσι το ζητούμενο θα πρέπει να είναι όχι απλά κατοικία για όλους, αλλά μια άλλη ποιότητα στην κατοικία, και για όλους.⁵⁸

ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ

Πέραν των ποιοτικών, σχεδιαστικών χαρακτηριστικών που εντοπίζονται μέσω της μελέτης των αυθόρμητων οικισμών, σημαντικό είναι το κοινωνικό υπόβαθρο που αλληλεπιδρά με αυτά, διαμορφώνοντας σε βάθος χρόνου ένα δυναμικό τοπίο σχέσεων και ταυτοτήτων, το οποίο δεν υπόκειται σε άμεσες αλλαγές, και μπορεί να τροποποιηθεί μόνο μέσω κοινωνικών διεκδικήσεων, σε συνδυασμό με σημειακές ή και πιο διευρυμένες σχεδιαστικές επεμβάσεις, και πάντα σε ένα ευνοϊκό πολιτικό σκηνικό. Είναι σύνηθες, τέτοιες περιοχές να αναπτύσσουν τόσο έντονα τη δική τους νοοτροπία, κώδικες επικοινωνίας και τρόπο ζωής, να αντιμετωπίζονται με καχυποψία από τον οποιοδήποτε δεν ανήκει στη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Η περιθωριοποίηση είναι κάτι που βιώνουν οι περισσότερες παραγκουπόλεις από το βασικό ιστό της πόλης. Θεωρείται ότι είναι ένα σημείο της πόλης για τους 'ξένους' και αποτελεί τόπος όπου η ανασφάλεια, ο κίνδυνος και το άγνωστο επικρατούν. Η περιθωριοποίηση μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα της αδυναμίας της αγοράς της οικονομίας, ή των κρατικών πολιτικών, να παράσχουν επαρκή

Εικόνα 52-53: Οριοθετήσεις μεταξύ παραγκουπόλεων και 'εύπορων' γειτονιών

57 ΒΡΥΧΕΑ ΑΝΝΗ, Κατοικία, χώρος-χρήστη, Δημοσίευση ,Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1986, Σελ.55

58 Ο.π. Σελ. 52

στέγη και αστικές υπηρεσίες σε ένα αυξανόμενο ποσοστό των κατοίκων της πόλης, συμπεριλαμβανομένου της πλειοψηφίας των μόνιμα εργαζομένων μισθωτών, καθώς επίσης και πρακτικά σχεδόν όλων των ανθρώπων που βασίζουν τα κέρδη τους στον λεγόμενο «άτυπο» τομέα της οικονομίας⁵⁹. Ο πλήρης έλεγχος που επιδιώκεται και η έννοια της ασφάλειας στη σύγχρονη πόλη, έρχονται σε αντίθεση με τις κοινωνικές σχέσεις και κουλτούρες που αναπτύσσονται στις παραγκουπόλεις. Η ανοχή της διαφορετικότητας των δύο αυτών καταστάσεων από τις δύο πλευρές, είναι κάτι που δύσκολα μπορεί να επιτευχθεί, καθώς η ολοένα και αυξανόμενη κοινωνική πόλωση μεταξύ αυτών, δεν επιτρέπει να δημιουργηθούν σημεία συνδιαλλαγής και επαφής διαφορετικών κοινωνικών ομάδων και καταστάσεων διαβίωσης. ⁶⁰Είναι σημαντικό λοιπόν να λαμβάνεται υπ' όψη ότι η εφαρμογή και μόνο των εξεταζόμενων στοιχείων που προέκυψαν από τη προκείμενη έρευνα, δεν μπορεί να λειτουργήσει σαν μέσο επίλυσης σχεδιαστικών ζητημάτων που είναι άμεσα σχετιζόμενα και επηρεαζόμενα από το κοινωνικό υπόβαθρο που τα πλαισιώνει, μπορεί όμως να αποτελέσει έναυσμα μιας πιο συνειδητής και καθολικής σχεδιαστικής διαδικασίας, η οποία σέβεται τον χρήστη και του δίνει την ευκαιρία να αποτελέσει μέρος αυτής.

59 CASTELLS MANUEL, *The City and the Grassroots: A cross- cultural theory of urban social movements*, Εκδόσεις University of California , 1984, Σελ. 185

60 MIKE DAVIS, *Planet Of Slums* , Εκδόσεις Verso, New York 2007, Σελ. 11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΥΠΑΡΧΟΥΣΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΥΣΧΕΤΙΖΟΜΕΝΕΣ ΜΕ ΤΑ ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΣΤΕΓΑΣΗΣ

Στην προσπάθεια έυρεσης των σχεδιαστικών εργαλείων του αρχιτέκτονα για το σχεδιασμό κατοικιών με γνώμονα τα κοινωνικά χαρακτηριστικά, αναζητούνται ήδη υπάρχουσες διατυπωμένες θεωρίες για τις σχέσεις που αναπτύσσονται σε μια πόλη, καθώς και σχεδιαστικές τεχνικές που έχουν ήδη εφαρμοστεί. Αυτή η αναφορά βοηθά αρχικά στην κατανόηση διαφόρων σύνθετων κοινωνικών και χωρικών ζητημάτων, και μετέπειτα στο συνδυασμό τους για τη διαμόρφωση του ρόλου του αρχιτέκτονα που αποτελεί και βασικό στόχο της εργασίας. Οι υπάρχουσες θεωρητικές προσεγγίσεις, σχετίζονται άμεσα με το αντικείμενο της συγκεκριμένης έρευνας και αποτελούν απεικόνιση της κοινωνικής διάστασης του φαινομένου της αυτοστεγάσης και των περεταίρω χαρακτηριστικών της, οπότε και κρίνεται απαραίτητη η διερεύνησή τους.

ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ

Η πόλη χαρακτηρίζεται από διάφορες συλλογικές ταυτότητες λόγω των διάφορων κοινωνικών ομάδων που όλο και περισσότερο εγκαθιδρύονται σε αυτήν. Οι ταυτότητες αυτές, φυσικό είναι να δίνουν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα σε κάθε περιοχή της πόλης. Μπορεί να έχουν αυστηρό περίγραμμα οριοθέτησής τους (γκέτο), και να αποτελούν μια ασυνέχεια στον ιστό της πόλης.⁶¹

Σε μια προσπάθεια να περιγραφεί ο αστικός χώρος μέσω μιας συνεχούς και ενιαίας διαδικασίας, και όχι ως μιας σειράς διαφορετικών φυσικών ενοτήτων-ασυνεχειών στον ιστό της πόλης, μπορούν να εντοπισθούν αρχές που έρχονται σε αντίθεση με τη σημειακή και αποσπασματική απόδοση χωρικών εννοιών και χρήσεων. Αυτή η προσπάθεια μπορεί να διαμορφώσει το χώρο δημιουργώντας νέες χωρικές αρθρώσεις, ήπιες μεταβάσεις μεταξύ του απολύτως ιδιωτικού και δημοσίου. Στις μεταβάσεις μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου, κρίσιμος θεωρείται ο ενδιάμεσος χώρος. Οι ενδιάμεσοι αυτοί χώροι, τείνουν να ενώνουν περιοχές περισσότερο παρά να τις χωρίζουν και να τις απομονώνουν. Έτσι, κάποιοι χώροι που θεωρούνται απομονωμένοι, περιθωριοποιημένοι και περιορισμένοι όσον αφορά κάποιο κοινωνικό τους ιδίωμα, μπορούν να αντιμετωπιστούν ως αλληλεξαρτώμενοι και να επιτευχθεί η επικοινωνία και η συνδιαλλαγή μεταξύ τους. Μια πόλη με ενδιάμεσους χώρους, με πολλές μεταβάσεις ιδιωτικού-δημοσίου, και χωρίς αυστηρά περικλειστές περιοχές, μπορεί να εμπεριέχει τόπους με μεγάλο πολιτισμικό και κοινωνικό ενδιαφέρον. Η δημιουργία τέτοιων χώρων, διαπραγμάτευσης, συγκέντρωσης διαφορετικών ταυτοτήτων και πολιτισμικών χαρακτηριστικών, συνιστούν ένα περιβάλλον που έχει

61 ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, Μετέωροι χώροι της ετερότητας, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010,

την ιδιότητα να αφομοιώνει και να προσαρμόζεται κάθε φορά με τα νέα δεδομένα που προκύπτουν. Ένα τέτοιο περιβάλλον, θα μπορούσε να αποτελέσει βασική αρχή για την αρχιτεκτονική και τον τρόπο με τον οποίο δημιουργεί όρια, συνδέσεις και περάσματα στην πολύπλοκη δομή της σύγχρονης πόλης.⁶² Συγκεκριμένα ο Σταύρος Σταυρίδης αναφέρει: « Στην εμπειρία των σχέσεων που ορίζουν χώροι συγκεκριμένοι όσο και στη συγκρότηση του τρόπου που σκεφτόμαστε και μιλάμε για τα πράγματα υποθέτοντας μια ορισμένη τάξη που τα προσδιορίζει, ο χώρος εμφανίζεται ως συνθήκη συσχετισμού, ως συνθήκη διάκρισης και σύγκρισης ταυτόχρονα.» Στις σύγχρονες πόλεις έρχονται σε επαφή όλο και περισσότερο διαφορετικές ταυτότητες, κοινωνικά πρότυπα, δράσεις, αταξίες. Αυτό προκαλεί ένα σύστημα συνεχών διακρίσεων, τριβών και επαναπροσδιορισμών. Ο χώρος, παράγεται μέσα από αυτές τις διακρίσεις και την εμπειρία της κατοίκησης, κι όχι από μια συνοχή συγκεκριμένων θέσεων τάξεων και μορφών. Σε αυτές τις διακρίσεις αποκτούν ζωή οι ετεροτοπίες, που εμφανίζονται ως κόσμοι σύνθετοι αλλά και παράλληλα σαν ευκαιρία ανάδυσης πολλών καινούργιων μορφών, θέσεων, ιδεών.⁶³

Η θέση του αρχιτέκτονα μέσα σε όλες αυτές τις σύνθετες χωρικές και κοινωνικές συστάσεις της πόλης είναι να προσπαθεί, να χρησιμοποιεί τα σχεδιαστικά του εργαλεία για να προωθεί και να καθοδηγεί τέτοιες διαδικασίες συνδιαλλαγής και ανοχής της πολυπολιτισμικότητας. Μια τέτοια δομή αστικού περιβάλλοντος, όπου δεν υπάρχουν αυστηρά όρια και καμία περιοχή και κοινωνική ομάδα δεν περιθωριοποιείται αλλά αντιμετωπίζεται σαν 'ευκαιρία' συνάντησης και συνδιαλλαγής, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν μια ουτοπική ετεροτοπία.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΤΟΥ 70'-ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ-ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Τις δεκαετίες του 60' και 70' κάποιοι αρχιτέκτονες αρχίζουν για πρώτη φορά να διαπιστώνουν την ανάγκη της αρχιτεκτονικής για κατανόηση του ανθρωπολογικού νοήματος, καθώς επίσης και την αποδοχή της πολυφωνίας, της πολυπολιτισμικότητας και των διαφορετικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων και προτύπων κάθε περιοχής. Με την αμφισβήτηση του μοντέρνου κινήματος εκείνη την περίοδο, επανέρχονται και αναθεωρούνται έννοιες όπως ο τόπος, ο άνθρωπος. Είναι επίσης, η περίοδος όπου διαπιστώνεται

62 ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ , «Heterotopias and the Experience of Porous Urban Space» courses.arch.ntua.gr/fsr/125583/loose_space_Stavrides_final.pdf

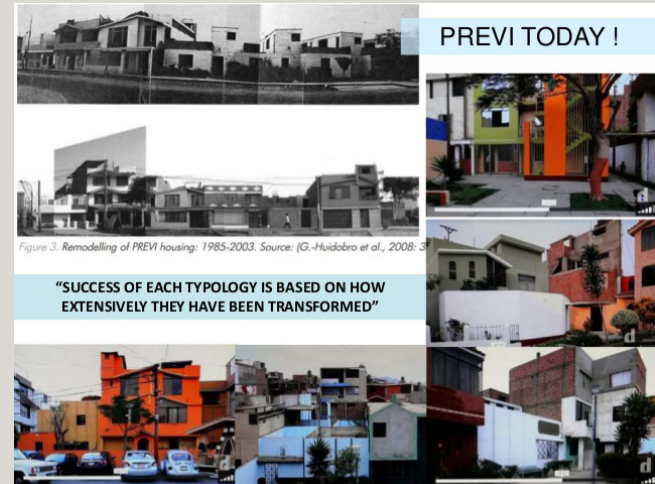
63 ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, Μετέωροι χώροι της ετερότητας, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010 σελ.211-219

το οικολογικό πρόβλημα, οι νέες πόλεις εξελίσσονται με ασύλληπτους ρυθμούς, υπάρχει ο φόβος της εξάντλησης των πόρων και κατά συνέπεια, αναπτύσσεται η ανάγκη για νέους εναλλακτικούς τρόπους ανάπτυξης, όπως και τρόπου ζωής.

Έτσι, πολλοί αρχιτέκτονες και άλλοι μελετητές, στρέφουν το ενδιαφέρον τους στη μελέτη της λαϊκής αρχιτεκτονικής και των πρωτόγονων πολιτισμών, εκεί όπου η παρέμβαση του χρήστη στην κατοικία του ήταν δεδομένη, με την έννοια ότι ο ίδιος ήταν και ο δημιουργός.

Προσπαθώντας πολλοί αρχιτέκτονες να αποδεσμευτούν από τη δυτική κουλτούρα και τις ιδεολογίες της, στρέφονται σε πόλεις και περιοχές που ακόμα αναπτύσσονται με τρόπο που οι κοινωνικές ομάδες συμβάλλουν και παρεμβαίνουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση του ζωτικού τους χώρου. Στις λατινοαμερικάνικες πόλεις, όπου μεταναστεύουν χιλιάδες άνθρωποι, το κράτος είναι ανίκανο να προσφέρει κατοικία και 'ιδανικές' συνθήκες σε όλους, κι έτσι αναλαμβάνουν οι ίδιοι οι άνθρωποι να φτιάξουν μόνοι τους τα σπίτια τους σε περιθωριοποιημένες γειτονιές των πόλεων. Οι λεγόμενες παραγκουπόλεις, απασχολούν πολλούς αρχιτέκτονες, ως προς τον τρόπο που δομούν και οικειοποιούνται το χώρο εγκατάστασής τους (Team 10). Πιστεύουν πως οι πολιτισμοί αυτοί επειδή δεν έχουν περάσει το στάδιο της εκβιομηχάνισης, μπορούν να αποτελέσουν κίνητρο για την εδραίωση νέων μεθοδολογιών που θα βοηθήσουν και τις ανεπτυγμένες κοινωνίες να 'ξεφύγουν' από την επανάληψη, την έλλειψη συμμετοχικότητας, τη ψυχρότητα που όλο και περισσότερο χαρακτηρίζει το οικιστικό τους περιβάλλον.

Την ίδια περίοδο, εισάγεται η ιδέα του συμμετοχικού σχεδιασμού, του σχεδιασμού που βασίζεται στη σχέση των σχεδιαστών με τους χρήστες και τις δυνατότητες συμμετοχής τους τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο χώρο. Γίνονται διάφορες προ-

Εικόνα 54: Previ

Εικόνα 55-56: Terni, Giancarlo de Carlo

τάσεις συμμετοχικών κατοικιών από Ευρωπαίους και Βορειοαμερικάνους αρχιτέκτονες, για να εφαρμοστούν σε κουλτούρες που διαθέτουν απλά τεχνικά μέσα, και αντιμετωπίζουν ζητήματα όπως τη χρήση ντόπιων υλικών, την ανάγκη για ευελιξία και σταδιακή ανάπτυξη κάθε κτιρίου καθώς και την εύκολη συναρμολόγηση του κτιρίου χωρίς ιδιαίτερη τεχνογνωσία.

Τα δύο σπουδαιότερα παραδείγματα αυτής της προσπάθειας είναι ο διαγωνισμός PREVI στη Λίμα του Περού (1966-1968) και ο διαγωνισμός στο Τόντο της Μανίλας (1976). Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των παραδειγμάτων ήταν η οποιαδήποτε μορφή συμμετοχής των χρηστών. Στον ευρωπαϊκό χώρο οι αρχιτέκτονες Ralph Erskine και Giancarlo De Carlo, προσπάθησαν να ενσωματώσουν στο σχεδιασμό τους, τη μεταβλητότητα των χώρων από τους μελλοντικούς χρήστες.⁶⁴ Ένας τέτοιου είδους σχεδιασμός, παρότι πολλές φορές μένει στα όρια του ιδανικού, με κίνδυνο να πάρει άλλες διαστάσεις, κυρίως κοινωνικές, αρκετά πολύπλοκες και σύνθετες ώστε να επιλυθούν μόνο από τον αρχιτέκτονα/κατασκευαστή, αποτελεί ένα τρόπο συνδιαλλαγής, άμεσης επαφής του μελετητή με τον χρήστη και τις ιδιαιτερότητες του, μια ρεαλιστική προσέγγιση σχεδιασμού.

«Ενώ η φύση των ηθικών προβλημάτων δεν αλλάζει ουσιαστικά, η κοινωνία πλάθει τις συμπεριφορές της με εργαλεία που της προσφέρει ο υλικός κόσμος.»⁶⁵

ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Ο Henri Lefebvre γράφει το βιβλίο 'Δικαίωμα στην πόλη', όπου προτείνεται ένας νέος ουμανισμός, για μια πόλη η οποία θα παίζει ενεργό ρόλο στα δικαιώματα και τη διαφορετικότητα των ανθρώπων που τη συνθέτουν. Αυτό γιατί όπως αναφέρει η πόλη είναι η προβολή της κοινωνίας πάνω στο έδαφος. Προσπαθεί μέσω της σύστασης μια επιστήμης για την πόλη και τις δυνατότητες της, να προτείνει μια δυναμική συνθήκη ανάπτυξης του δικαιώματος στην πόλη, της διεκδίκησης, της παραγωγής έργου κι όχι προϊόντος. Πιστεύει πως η πόλη είναι έργο που αναδύεται μέσω κοινωνικών σχέσεων, διαμεσολαβήσεων, ανθρώπινων υπάρξεων που προσπαθούν να διαπλάσουν την πόλη τους και τον αστικό τους χώρο μέσω διάφορων διαδικασιών (πολιτιστικών, οικονομικών, κοι-

64 MONTANER MARIA- JOSEP , Ιστορία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, κινήματα, ιδέες και δημιουργοί στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, επιστημονική επιμέλεια Ανδρέας Γιακουμακάτος, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2004, Σελ. 284-287

65 ANDRE LEROI-GOURHAN, Το έργο και η ομιλία του ανθρώπου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000, Σελ.83

νωνικών, πολιτικών)⁶⁶. Ονομάζει τα διαφορετικά σημεία, όρια των περιοχών μιας πόλης, αρθρώσεις, μέσω της μελέτης των οποίων αποκαλύπτεται η πραγματικότητα και ασυνέχειες οι οποίες πρέπει να γίνονται αντιληπτές και να αναδομούνται. Επίσης αναφέρει πως: «Οι ασυνέχειες δεν εντοπίζονται μόνο ανάμεσα στους σχηματισμούς της πόλης, αλλά και ανάμεσα στις γενικότερες κοινωνικές σχέσεις, ανάμεσα στις άμεσες σχέσεις ατόμων και ομάδων (ανάμεσα στους κώδικες και στους υποκώδικες)»⁶⁷. Στη νέα αυτή συνθήκη πόλης, η πόλη θα παράγεται συλλογικά από τους κατοίκους της. Θα επανασυλλέγει τις διασκορπισμένες διαφορές, θα επιτρέπει πολλαπλές χρήσεις του χρόνου περιλαμβάνοντας έτσι πολλές διαφορετικές ρυθμικότητες και ενεργοποιώντας την επινοητικότητα της φαντασίας, ως δύναμη μετασχηματιστική.⁶⁸ Αν και το δικαίωμα στην πόλη κρίθηκε από κάποιους ασαφές και ουτοπικό, υπάρχουν έννοιες που διαπραγματεύονται ρεαλιστικά δεδομένα για την ανάδυση μιας ανανεωμένης αστικής συνθήκης.

«Ένας δρόμος υπάρχει ακόμη: ο δρόμος της κοινωνίας πόλης και του ανθρώπινου ως έργο, μέσα σε τούτη την κοινωνία όπου η ίδια θα είναι έργο και όχι προϊόν. Επομένως, είναι σημαντικό να ‘φτιάξουμε’ τον άνθρωπο της πόλης, πολυσήμαντο με πολλές αισθήσεις, ικανό για σύνθετες και διαφανείς σχέσεις με τον ‘κόσμο’.»⁶⁹

Henri Lefebvre

66 LEFEBVRE HENRY, Δικαίωμα στην πόλη, χώρος και πολιτική, εκδόσεις Κουκίδα, Αθήνα 2007 σελ.72-77

67 LEFEBVRE HENRY, Δικαίωμα στην πόλη, χώρος και πολιτική, εκδόσεις Κουκίδα, Αθήνα 2007, Σελ.79

68 ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ , «Α. Λεφέβρ: Η απελευθερωτική προοπτική της πόλης- έργο», courses.arch.ntua.gr/.../Lefevr,%20Stavrides%202006,%20final.pdf

69 LEFEBVRE HENRY, Δικαίωμα στην πόλη, χώρος και πολιτική, εκδόσεις Κουκίδα, Αθήνα 2007, Σελ.138

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΑΝΑΦΟΡΑ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΝ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟ ΑΥΤΟΣΤΕΓΑΣΗΣ

Σε σχέση με την ανάλυση και τη συλλογή χαρακτηριστικών στοιχείων που πηγάζουν από την κατοίκηση της αυτό-στέγασης και των slums, εντοπίζονται παραδείγματα, που είτε προσεγγίζουν αυτή την ποιότητα κατοίκησης σε ένα βαθμό, κυρίως μορφολογικό, είτε προσπαθούν να βελτιώσουν με τη βοήθεια των αρχιτεκτόνων, μια συγκεκριμένη κατάσταση παραγκούπολης. Μία ακόμα κατηγορία παραδειγμάτων θα αποτελέσει αυτή της παρέμβασης των χρηστών σε ένα ήδη διαμορφωμένο οικιστικό περιβάλλον. Με αυτό τον τρόπο θα γίνει ακόμα πιο αντιληπτή η επιρροή κάποιων από των χαρακτηριστικών της αυτοστέγασης και στον ευρύτερο σχεδιασμό κατοικιών καθώς και η ανάγκη που προκύπτει από το χρήστη, για την αίσθηση της ιδιοκτησίας, της οικειότητας και της απόδοσης προσωπικής ταυτότητας στην κατοικία του.

1^η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

-Προσέγγιση με αναφορά στη μορφολογία και την πολυπλοκότητα των slums

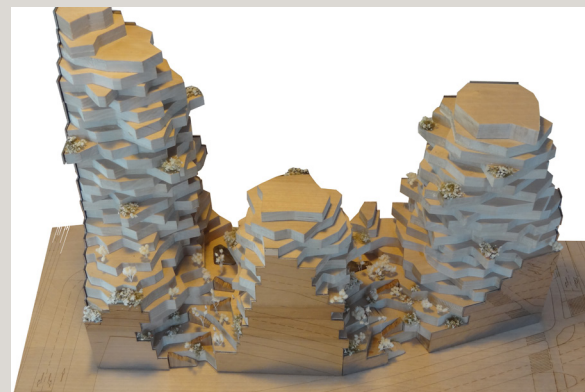
Στις μεγαλουπόλεις, και με τη συνεχόμενη εξάπλωση του πληθυσμού τους, είναι πολύ σημαντικό πλέον ποια στρατηγική επέκτασή τους είναι η καλύτερη από πολλές απόψεις (κοινωνική, οικονομική, περιβαντολλογική κλπ.). Όσον αφορά τη σχεδίαση μεγάλων συγκροτημάτων κατοικιών, αυτό που έχει προκύψει ως το πλέον ευνοϊκότερο 'σενάριο' κατοίκησης από πολλές πλευρές, είναι το επονομαζόμενο 'Vertical Village'. Ένας τέτοιος όρος, αναζητά τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά του χωριού, της γειτονιάς, της ελευθερίας, της ευελιξίας και της πολυχρησίας, σε πλήρη αντίθεση με την απρόσωπη αστικοποίηση που έχει δημιουργηθεί ως σήμερα. Τα συγκροτήματα κατοικιών που αναπτύσσονται καθ' ύψος σε συνδυασμό με διάφορες χρήσεις που εξυπηρετούν αυτές τις κατοικίες, τα εύκολα προσβάσιμα μέσα μεταφοράς, τα διαφόρων τύπων διαμερίσματα που ανταποκρίνονται στις ανάγκες και στον τρόπο ζωής του σύγχρονου ανθρώπου, καθώς και η βιοκλιματική 'συμπεριφορά' των κτιρίων, θεωρούνται ότι ανταποκρίνονται καλύτερα στις συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι των μεγαλουπόλεων. Σε πολλά από αυτά τα σχεδιαστικά σενάρια, εντοπίζονται στοιχεία των παραγκούπολεων κυρίως όσον αφορά τη μορφή τους και την πολυπλοκότητα στη δομή τους. Κάτι τέτοιο, σε κατοικίες μπορεί να επιτευχθεί συνθετικά με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, παραδείγματος χάρη, διαφορετικές είσοδοι στις μονάδες κατοικίας, πολλοί διαφορετικοί τύποι διαμερισμάτων, η ευελιξία αυτών κλπ. Πολλές φορές, αυτά τα συγκροτήματα απευθύνονται σε όχι ασθενείς οικονομικά κοινωνικές τάξεις, αν και κάτι τέτοιο διευθετείται και αντιμετωπίζεται αναλόγως από τις κρατικές πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες.

“ Vertical Village is a three-dimensional community that brings personal freedom, diversity, flexibility and neighborhood life back into East Asian and even Western cities,”

Winy Maas, MVRDV⁷⁰

1. MVRDV- RAVEL PLAZA

Το Ravel Plaza των MVRDV, αποτελεί ένα πρόγραμμα, που δεν έχει υλοποιηθεί προς το παρόν, συγκροτημάτων κατοικιών, γραφείων, υπηρεσιών και άλλων χρήσεων σε μία από τις πιο αναπτυσσόμενες περιοχές του Άμστερνταμ. Πρόκειται για ένα κτίριο που ανταποκρίνεται στα χαρακτηριστικά του ‘Vertical Village’ που αναφέρθηκαν και παραπάνω. Αυτό που θέλουμε να τονίσουμε με αυτό το παράδειγμα, είναι η έντονη μορφολογική ομοιότητα με αυτή των παραγκουπόλεων. Η πολυπλοκότητα, φαίνεται να είναι η κεντρική επιδίωξη των αρχιτεκτόνων με μια πρώτη ματιά. Μέσω αυτής επιτυγχάνεται μια πλοκή κοινωνικών και χωρικών σχέσεων, αντίστοιχη με αυτή που συναντάται σε μικρότερης κλίμακας οικιστικά σύνολα. Παρατηρείται λοιπόν, ότι ακόμα και σε τόσο μεγάλα συγκροτήματα κατοικιών, εντοπίζονται χαρακτηριστικά όπως η διαφορετικότητα, η πολυχρησία, η ευελιξία, η εξέλιξη καθ’ ύψος και η αίσθηση της γειτονιάς, που συναντώνται στον απόλυτα αυθόρμητο τρόπο κατοίκησης της αυτοστέγας.

Εικόνα 57-58:Ravel Plaza

70 Πηγή στο διαδίκτυο: <http://inhabitat.com/mvrds-vertical-village-exhibition-explores-alternative-urban-densification-in-east-asia/>

Εικόνα 59-62: Γενικές απόψεις του Silodam

2. MVRDV- Silodam

Πρόκειται για ένα σχεδιαστικό πρόγραμμα κατοικιών, μέρος ενός συνολικότερου προγράμματος προς αναβάθμιση της παλιάς βιομηχανικής περιοχής της δυτικής πλευράς του Amsterdam. Το Silodam, είναι χτισμένο πάνω σε προϋπάρχοντες πασσάλους στήριξης ενός παλιού σιλό. Γι' αυτό και χρησιμοποιεί ως βασικό εξωτερικό υλικό τα ήδη υπάρχοντα σιλό της περιοχής. Η ογκοπλασία του είναι ένα ορθοκανονικό συμπαγές σχήμα. Η πρόσβαση στο κτίριο μπορεί να γίνει είτε από τη θάλασσα είτε και με το αυτοκίνητο μέσω προβλήτας.⁷¹

Διαθέτει 157 διαμερίσματα, εργασιακούς και κοινόχρηστους χώρους μεταξύ των διαμερισμάτων για όλους τους χρήστες του κτιρίου. Η βασική αναφορά αυτού του παραδείγματος αιτιολογείται στην πολυπλοκότητα που το χαρακτηρίζει όσον αφορά τις μονάδες κατοικίας, τις διαφορετικές εισόδους σε αυτές, το συνδυασμό κοινόχρηστων χώρων, εργασιακών και κατοικιών, συγκεντρωμένων σε ένα κτίριο. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αποτελεί επίσης, η βασική πρόθεση για συγκέντρωση ενοικιαστών ή αγοραστών, διαφορετικών εισοδημάτων. Έτσι, αποτελείται από 15 τυπολογίες κατοικιών οι οποίες συνδυάζονται σε κάθε όροφο και με έναν διαφορετικό τρόπο- είτε στην πρόσβασή τους, είτε στον κοινόχρηστο χώρο που θα τους περιβάλλει κάθε φορά. Η πολυπλοκότητα των τύπων γίνεται αντιληπτή και από την όψη του κτιρίου καθώς σχεδόν κάθε τύπος διαμερίσματος έχει και άλλη απόχρωση.

Οι MVRDV, έχουν ένα ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν ένα σχεδιαστικό πρόγραμμα κατοίκησης. Χρησιμοποιώντας τα πολλαπλά δεδομένα του τοπίου και του τόπου, τα σύγχρονα χαρακτηριστικά της κοινωνίας αλλά και της τεχνολογίας, συνδυάζουν πολλά στοιχεία κοινωνικο-πολιτικά, τα αναλύουν και τα συνθέτουν με απλά δια-

71 Διαδικτυακή πηγή: <http://www.arcspace.com/features/mvrdv/silodam-housing-silo/>, Πρόσβαση: 14/06/2016

γράμματα και καταλήγουν στο να προτείνουν ένα ιδιαίτερο 'σενάριο' κατοίκησης.⁷²

Παρόλο , που ο τρόπος που σχεδιάζουν δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως συμμετοχικός σχεδιασμός, έχει πολλά ιδιαίτερα γνωρίσματα που δίνουν ευκαιρίες στο χρήστη να οικειοποιηθεί όσο το δυνατόν καλύτερα την κατοικία του και τον κοινόχρηστο χώρο που την περιβάλλει. Όπως και στο προηγούμενο παράδειγμα που αναφέρθηκε, οι συσχετίσεις με στοιχεία της αυτό-στέγασης συναντώνται περισσότερο στην πολυπλοκότητα των σχέσεων και των μορφών που χρησιμοποιούνται. Ένα στοιχείο παραλληλισμού των συνθετικών αρχών του κτιρίου με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της αυτοστέγασης που αναφέρθηκαν, είναι και αυτό της χρήσης απλών υλικών. Συγκεκριμένα, στο Silodam τα container αποτελούν το εξωτερικό περίβλημα του κτιρίου δίνοντάς του μια γενική αίσθηση ευτελούς, απλής και ταυτόχρονα ενδιαφέρουσας και πολύπλοκης κατασκευής. Μια αντίστοιχη αίσθηση δημιουργείται και στις παραγκουπόλεις καθώς η χρήση ευτελών και απλών υλικών αποτελεί κυρίαρχη κατασκευαστική μέθοδο. Παράλληλα με την μορφολογική πολυπλοκότητα όμως, δημιουργεί μια αντίστροφη κατάσταση από αυτή των αυθόρμητων οικισμών σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς συγκεντρώνει και εμπλέκει διαφορετικές κοινωνικές ομάδες μεταξύ τους. Οι αρχιτέκτονες περιγράφουν ότι το συγκεκριμένο κτίριο είναι σαν μία τομή των χαρακτηριστικών της κοινωνίας του Amsterdam, βρίσκοντας στο εσωτερικό του οικογένειες, ατόμων μεγαλύτερης και μικρότερης ηλικίας, με διαφορετικές συνήθειες και συμπεριφορές.

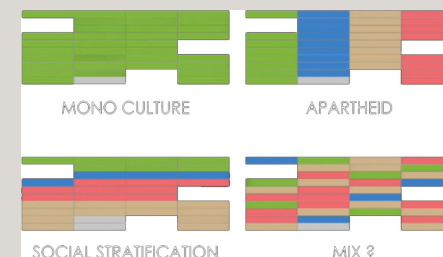
«The clients asked us to make a building for a lot of different housing types and also a lot of different financing models, so we wanted to explore the differences in financial categories – not in just making bigger and smaller apartments that were all the same, but with everything in very different spaces inside,»⁷³

⁷² Διαδικτυακή πηγή: <http://www.dezeen.com/2015/07/28/silodam-mvrdv-housing-amsterdam-harbour-movie-nathalie-de-vries/>, Πρόσβαση: 14/06/2016

⁷³ Διαδικτυακή πηγή: <http://www.dezeen.com/2015/07/28/silodam-mvrdv-housing-amsterdam-harbour-movie-nathalie-de-vries/>, Πρόσβαση: 14/06/2016

LOFTS	HUTS	PATIO	MAISONETTE
GYMNASIUM	HOBBY	X-HOUSE	OFF BEAT 1 ROOM
PANORAMA	UNITE	BALCONY	PANORAMA
PANORAMA			
HOBBY	SENIOR	SENIOR	GARDEN HOUSE
VALERIUS HOUSE	STUDIOS	LIVE & WORK	DOORZON
VENETIAN WINDOW	STUDIOS	WORK LOFT	3 BEDROOM FLAT
	HALL & TRAY		FAMILY HOUSE
	STORAGE	MARINA	LIVE & WORK LOFT

Εικόνες 63-67: Silodam

«Μας ζητήθηκε να σχεδιάσουμε ένα κτίριο με πολλούς διαφορετικούς τύπους κατοικιών για πολλά διαφορετικά οικονομικά μοντέλα επίσης. Έτσι, θέλαμε να εξερευνήσουμε τις διαφορές ανάμεσα στις οικονομικές κατηγορίες διαμερισμάτων- όχι κάνοντας απλά μεγαλύτερα και μικρότερα διαμερίσματα που θα ήταν όλα ίδια, αλλά έχοντας όλα διαφορετικούς χώρους εσωτερικά.»

3. Ateliers Jean Nouvel -Rosewood Tower - Cidade Matarazzo

Παρεμφερές παράδειγμα με όσα αναφέρθηκαν και συσχετίστηκαν με τη δομή των slums παραπάνω με τα συγκροτήματα κατοικιών των MRDV, αποτελεί ένα πολυτελές ξενοδοχείο που σχεδιάστηκε από το αρχιτεκτονικό γραφείο του Jean Nouvel, για το Sao Paulo. Σε αυτό το παράδειγμα, η κοινή προσέγγιση με αυτή των παραγκουπόλεων, μπορεί να εντοπισθεί μόνο στη μορφολογία καθώς και την ανάπτυξή του καθ' ύψος. Ένα ακόμα επίσης σημαντικό χαρακτηριστικό όλων αυτών των κτιρίων είναι η χρήση απόλυτα οικολογικών υλικών, κάτι που ασυνείδητα συμβαίνει και σε πολλούς οικισμούς των παραγκουπόλεων.⁷⁴

Εικόνες 68: Rosewood Tower

Με την αναφορά του συγκεκριμένου παραδείγματος δεν είναι σκοπός να υπονοηθεί ότι η επιρροή του αρχιτέκτονα ήταν τα slums, αλλά να γίνει η παρατήρηση ότι ακόμα και σε πιο σύγχρονα και πολυτελή σχεδιαστικά προγράμματα, μπορεί να χρησιμοποιούνται αρχές και δομές που αναφέρθηκαν και εντοπίστηκαν και σε αυτές των slums.

74 Διαδικτυακή Πηγή: <http://www.archdaily.com/786311/jean-nouvel-unveils-design-for-hotel-and-residential-tower-in-sao-paulo>, Πρόσβαση: 10/05/2016

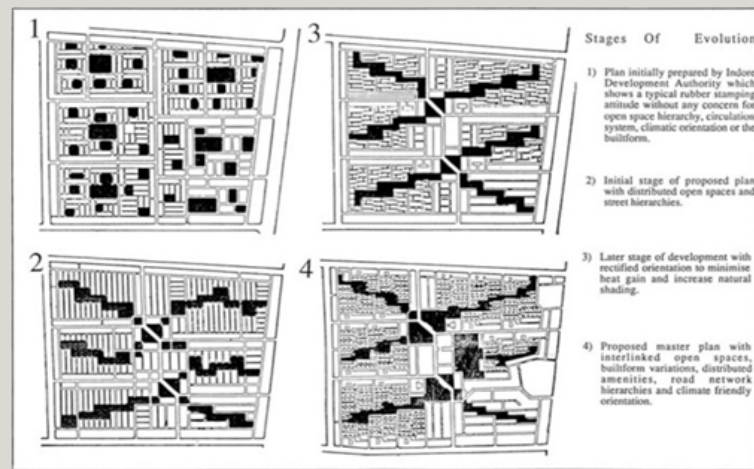
2^η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ:

Εφαρμογή συμμετοχικού σχεδιασμού σε ήδη υπάρχουσα κατάσταση αυτοστέγασης

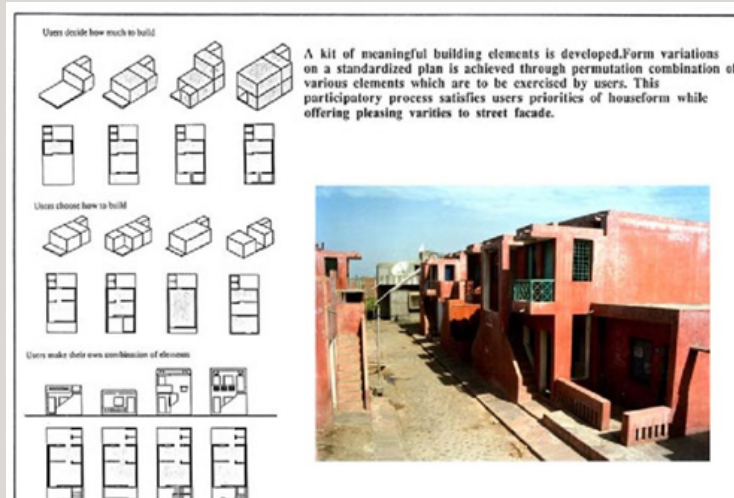
Σε αυτή την κατηγορία παραδειγμάτων, ο αρχιτέκτονας έρχεται σε επαφή με την υπάρχουσα κατάσταση των παραγκουπόλεων και των οικονομικά ασθενών κοινωνικών ομάδων, και προσπαθεί να βρει μια πιο οργανωμένη και με καλύτερες παροχές λύση, σε αυτούς που διαμένουν σε αυτές. Αντλώντας τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ήδη υπάρχουσας κατάστασης, συνδιαλεγόμενος με τους κατοίκους, βρίσκει μια σχεδιαστική πρόταση συμβατή με αυτούς τους ανθρώπους και προφανώς βελτιωμένη. Παρόλα αυτά ο αρχιτέκτονας από μόνος του, προτείνοντας απλά μια βελτιωμένη εκδοχή μιας παραγκούπολης, δεν λύνει τα κοινωνικά προβλήματα και τις σχέσεις που προκύπτουν από μια τέτοιου είδους κατοίκηση, κυρίως λόγω τις δυναμικότητας που τα χαρακτηρίζει.

Aranya Community Housing, Indore, India

Η Aranya αποτελεί περιοχή της πόλης Indore της Ινδίας. Σε αυτήν αποφασίστηκε σχεδιαστικό πρόγραμμα βελτίωσης και επέμβασης των ήδη υφιστάμενων κατοικιών καθώς και σχεδίαση καινούργιων, σταδιακά εξελισσόμενων, με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των κατοίκων, και την καλύτερη ιεραρχία στο οδικό δίκτυο και τους κενούς δημόσιους χώρους. Έτσι, μέσω της επαφής και της συνδιαλλαγής των αρχιτεκτόνων με τις δεδομένες συνθήκες της περιοχής, την κουλτούρα και τις ανάγκες των κατοίκων, σχεδίασαν τη διάρθρωση του γενικού πολεοδομικού ιστού της πόλης, σταδιακά εξελισσόμενη σε

Εικόνες 69: Πρόταση εξέλιξης του Πολεοδομικού σχεδίου πόλης

Εικόνες 70: Συνδυασμοί μονάδων κατοικιών

Εικόνες 71-74: Φωτογραφίες με την αρχιτεκτονική επέμβαση και μετέπειτα αυτή των κατοίκων

διάφορα χρονικά στάδια. Επίσης, σχεδίασαν συγκεκριμένο τύπο κατοικίας ο οποίος μπορεί να εξελιχθεί και να μεταβάλλεται ανάλογα με την προτίμηση και επιλογή του κάθε χρήστη. Στις όψεις επικράτησε η ίδια λογική, συνδυάζοντας στοιχεία μορφολογικά και χωρικά των υφιστάμενων κατοικιών. Έτσι, ο κάθε κάτοικος έχει την ελευθερία να επιλέξει ανάμεσα σε ορισμένες εναλλακτικές όσον αφορά την κατοικία του, καθώς και το εξωτερικό περιβάλλον αυτής.⁷⁵

Μία τέτοια κατάσταση, είναι προφανές ότι δεν μπορεί να επιλυθεί μόνο με τη βελτίωση των υποδομών και τη συνδιαλλαγή του αρχιτέκτονα με τους χρήστες όσο καλή κι αν είναι αυτή, διότι υπάρχουν πολλοί άλλοι 'κίνδυνοι' λόγω της ιδιόμορφης κοινωνικής κατάστασης που επικρατεί. Παρ' όλα αυτά, η ιδέα του συμμετοχικού σχεδιασμού και η διεπαφή του αρχιτέκτονα με τις συγκεκριμένες ομάδες, είναι κάτι πολύ σημαντικό, καθώς η γνώση έρχεται σε επαφή με την εμπειρία και την ανάγκη συγκεκριμένων ανθρώπων, και πρέπει να επιδιώκεται, όσο είναι δυνατό στις περισσότερες αρχιτεκτονικές συνθέσεις.

2. Alejandro Aravena, Iquique, Chile

Στο παρακάτω παράδειγμα, το γραφείο ELEMENTAL αναλαμβάνει το σχεδιασμό κοινωνικών κατοικιών στην πόλη Iquique της Χιλής. Βασικό κίνητρο του αρχιτέκτονα είναι μέσω πολλών παραμέτρων οικονομικών και σχεδιαστικών, να καταφέρει να σχεδιάσει κοινωνικές κατοικίες οι οποίες δεν θα αποτελούν απλά μια οικονομική επιβάρυνση προς το κράτος, αλλά με το χρόνο θα αποκτήσουν αγοραστική δύναμη.

Πιο συγκεκριμένα, η τοποθεσία που επιλέχθηκε για το σχεδιασμό των κατοικιών, είχε καταληφθεί από 60 οικογένειες από το 1950. Ενώ η συνηθισμένη αντιμετώπιση στις

⁷⁵ Άρθρο από σημειώσεις του μαθήματος 'Σύγχρονες αρχιτεκτονικές θεωρήσεις' της κ. Χατζισάββα: 'Aranya Community Housing, Indore, India

κοινωνικές κατοικίες είναι να χωροθετούνται σε φθηνές περιοχές της πόλης, δηλαδή στα περίχωρα, λόγω της μεγάλης οικονομικής διαφοράς, αυτή η περιοχή βρίσκεται κεντρικά της πόλης, αποκτώντας έτσι πολύ μεγάλη χρηματική αξία. Κι ενώ η κρατική χρηματοδότηση για κάθε οικογένεια που παρέχεται είναι αρκετά περιορισμένη, είναι βασικός στόχος του αρχιτέκτονα να βρει τρόπο να αξιοποιηθεί η συγκεκριμένη περιοχή. Επίσης, βάσει της προηγούμενης συνθήκης, της μειωμένης χρηματοδότησης δηλαδή, είναι σύνηθες, να μειώνεται σημαντικά ο όγκος του σπιτιού, ή να χρησιμοποιείται η καθ' ύψος δόμηση. Σκοπός του Aravena όμως, ήταν να δώσει την ευκαιρία στους κατοίκους να οικειοποιηθούν το χώρο και να έχουν τη δυνατότητα να μπορούν να τον εξελίσουν και αναπροσαρμόσουν οι ίδιοι στο μέλλον.

Αποφεύγοντας συνειδητά λοιπόν, μια απομακρυσμένη περιοχή προς δόμηση όπου η ανισότητα, οι συγκρούσεις και η αστική απομόνωση είναι σχεδόν βέβαια γεγονότα, ο αρχιτέκτονας επιλέγει ένα κεντρικό κομμάτι της πόλης όπου πλέον η κοινωνική κατοικία μπορεί να αποκτήσει αγοραστική δύναμη κάποια στιγμή στο μέλλον κι όχι απλά να συμβιβαστεί με την κρατική χρηματοδότηση. Έτσι, βασική του σύνθεση είναι να σχεδιάσει αυτόνομες εξελισσόμενες μονάδες κατοικίας. Χτίζοντας σε πρώτο στάδιο τα απαραίτητα στοιχεία της κατοικίας τα οποία χρειάζονται οπωσδήποτε την αρχιτεκτονική συμβολή και τεχνογνωσία, αφήνει κενό χώρο ώστε να τον εκμεταλλευτεί κάθε οικογένεια όπως μπορεί και έχει ανάγκη στο μέλλον. Είτε εξελίσσοντας την καθ' ύψος, είτε δημιουργώντας άλλες ποιότητες με υπαίθριους χώρους. Δίνει έμφαση επίσης στους μεταβατικούς κοινόχρηστους χώρους των κατοικιών ως συλλογική ιδιοκτησία ανάμεσα σε 20 κατοικίες κάθε φορά.

Κάθε μονάδα κατοικίας περιλαμβάνει τις βασικές μόνο παροχές από τον αρχιτέκτονα και τους αρμόδιους τεχνίτες. Έτσι, πέρα από την προσαρμογή

Εικόνες 75: Γενική κάτοψη συγκροτημάτων

Εικόνες 76: Σενάριο μονάδας κατοικίας

στο αυστηρό οικονομικό πλαίσιο , δίνεται και η ελευθερία στους κατοίκους να οικειοποιηθούν και να διακοσμήσουν, να φτιάξουν το χώρο τους όπως αυτοί επιθυμούν. Η ενδεχόμενη επέκταση της κατοικίας τους, πέρα από το ότι θα μπορούσε να στεγάσει επαρκώς μια οικογένεια, θα μπορούσε να αποφέρει και μετέπειτα κάποιο κέρδος στην οικογένεια εάν αυτή το επιλέξει.

Με αυτό το πρόγραμμα αντιλαμβανόμαστε πως ο αρχιτέκτονας μπορεί μέσω των γνώσεών του αλλά και της κοινωνικής του αντίληψης, να προσδώσει ποιότητες στη ζωή των χρηστών, αλλά κυρίως κίνητρο για μια καλύτερη ζωή. Έχοντας μια αρκετά περιορισμένη χρηματοδότηση στο συγκεκριμένο παράδειγμα, ο αρχιτέκτονας επέλεξε όχι τη συμβατική λύση στον περιορισμό των τετραγωνικών των μονάδων κατοικιών ή τη στοίβαξή τους σε ένα συμπαγές κτίριο, αλλά τη διαδοχική εξέλιξή τους ανάλογα με την πρωτοβουλία της κάθε οικογένειας. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι η κοινωνική πλευρά και επίγνωση των χαρακτηριστικών των αδύναμων ομάδων από τον αρχιτέκτονα, κρίνονται σημαντικά για τη βελτίωση των συνθηκών και των ποιοτήτων μιας κατοικίας. Είναι το πιο σύνηθες, η κρατική μέριμνα να είναι περιορισμένη έως ανύπαρκτη τις περισσότερες φορές σήμερα, οπότε η θέση και η αντιμετώπιση του αρχιτέκτονα σε τέτοια κοινωνικά ζητήματα είναι πλέον κρίσιμη.

‘That is how we contribute using architectural tools, to non-architectural questions, in this case, how to overcome poverty.’

Alejandro Aravena

Εικόνες 77: Μονάδα κατοικίας πριν και μετά την επέμβαση του χρήστη

3^η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

Παρέμβαση/αλλαγές χρηστών σε ήδη υπάρχων κτίριο

Με αυτή την κατηγορία επισημαίνεται η ανάγκη των χρηστών να αποδώσουν στην κατοικία τους, όσο καλά επιλυμένη και μελετημένη κι αν είναι από τον αρχιτέκτονα, τη δική τους ταυτότητα και το προσωπικό τους στίγμα. Η οικειότητα για την κατοικία, η αίσθηση της ιδιοκτησίας και του κατοικείν, επιτυγχάνεται όταν κι ο ίδιος ο χρήστης έχει συμμετέχει με κάποιο τρόπο στην υλοποίηση της κατοικίας. Όπως αναφέρει και ο Πάυλος Λέφας, σχολιάζοντας το κείμενο «Χτίζουμε, κατοικούμε, Στοχαζόμαστε» του φιλόσοφου Heidegger, «...το χτίσιμο δεν είναι απλώς η διαδικασία κατασκευής κτισμάτων. Το χτίσιμο είναι μέρος της κατοίκησης, με την έννοια ότι αποτελεί έναν προνομιακό τρόπο ένταξης του ανθρώπου στον κόσμο.»⁷⁶ Έτσι, ένα ακόμη σχετιζόμενο παράδειγμα μπορεί να αποτελέσει αυτό των παλιών μεσαιωνικών πόλεων. Ο πυκνός και πολύπλοκος ιστός τους, η μεγάλη διαφοροποίηση και ποικιλία στα μεγέθη των δρόμων, στενών κλπ, η σύμμιξη πολλαπλών χρήσεων είναι κάποια στοιχεία κοινά με αυτά των παραγκουπόλεων σε μια πιο ωραιοποιημένη εκδοχή. Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο σε αυτά τα ιστορικά κέντρα και κτίσματα που έχουν διατηρηθεί έως σήμερα, είναι πως οι κάτοικοι συνεχώς εναλλάσσονται, με αποτέλεσμα να τα αναδιαμορφώνουν, όσο τους το επιτρέπει η παλαιότητα του κτιρίου, και ανάλογα με τις ανάγκες τους. Έτσι, σε πολλές γειτονιές, όπου ο αστικός ιστός δεν είναι τόσο οργανωμένος και ιεραρχημένος όσο σε μια τυπική σύγχρονη πόλη, συναντώνται πιο εύκολα πράξεις 'αυτοδιάθεσης' των κατοίκων για επεμβάσεις και οικειοποίηση των κτιρίων όπου διαμένουν, αλλά και του περιβάλλοντα δημοσίου χώρου αυτών. Έτσι, σε πολλές περιοχές, της Μεσογείου κυρίως, όπου οι άνθρωποι είναι πιο 'ανοιχτοί' και εξοικειωμένοι στην αυθόρμητη χρήση του δημόσιου χώρου, συναντώνται πολλές ενδιαφέρουσες ενέργειες, όπως ανοιχτές αγορές, οργάνωση για πολιτιστικές πρωτοβουλίες

76 ΛΕΦΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, Αρχιτεκτονική και κατοίκηση, από τον Heidegger στον Koolhaas, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008

Εικόνα 78: Κέρκυρα

Εικόνες 79-80: Νάπολη

κλπ. Η προϋπάρχουσα συμπυκνωμένη αστική δομή της παλιάς πόλης, ενθαρρύνει τέτοιες ενέργειες, παρ'ολ'αυτά κύριο συστατικό της αυτοδιάθεσης και της συνδιαλλαγής με τις διάφορες κοινωνικές ομάδες, είναι η ανοχή στο διαφορετικό και η διάθεση ευελιξίας στον τρόπο ζωής με οποιαδήποτε μέσα και τρόπους.

Έστω και ασυνείδητα, είναι πολλά τα στοιχεία που αντλεί ο αρχιτέκτονας από τους αυθόρμητους οικισμούς και τις ποιότητες που τους χαρακτηρίζουν καθώς τα ανασυνθέτει και τα εντάσσει σε μια σχεδιασμένη και μελετημένη μορφή κατοίκησης. Επομένως, η επίγνωση και η μελέτη τέτοιου είδους οικισμών κρίνεται αναγκαία ώστε να καταφέρει να αναδιαμορφώσει και να εξελίξει μια υπάρχουσα κατάσταση, εντάσσοντάς τη σε μια σύγχρονη οικιστική δομή που θα ανταποκρίνεται και στις ανάλογες απαιτήσεις. Παράλληλα, η ενσωμάτωση των στοιχείων αυτών στη σύγχρονη αρχιτεκτονική σύνθεση, κρίνεται απαραίτητη, ώστε να προωθηθεί η έννοια της οικειότητας και της ελευθερίας στο χρήστη. Η αναφορά των παραπάνω παραδειγμάτων αποτελεί χαρακτηριστικό τρόπο αντιμετώπισης αντίστοιχων σχεδιαστικών προβλημάτων, με διαφορετικές μεθόδους προσέγγισης κάθε φορά.

Εικόνες 81: 'Καλντερίμι' στην Κέρκυρα

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

“Τί είναι τελικά οι «παραγκουπόλεις»; Λύση ανάγκης για τις πλατιές μάζες; Περιθώριο νομοτελειακό ή μη; Εργαλείο της άρχουσας τάξης στο να βολεύει το πρόβλημα της κατοικίας; Κανάλι ενσωμάτωσης στο Σύστημα; Νομίζω ότι είναι όλα αυτά, και δεν ισχύουν μόνο οι χαρακτηρισμοί του Α. Τρίτση για τον «ηρωικό οικιστή των αυθαιρέτων» ούτε μόνο οι χαρακτηρισμοί τους ως «παραβατικά» στρώματα. (...) Είναι όλα μαζί, και ως εποικοδόμημα, για να τις μελετήσουμε θα πρέπει να ερευνήσουμε και το οικονομικό και κοινωνικό υπόβαθρο της κάθε συγκεκριμένης κοινωνίας στην οποία εντάσσονται, βρίσκοντας και τις ομοιότητες αλλά και τις διαφορές τους, από τα προσφυγικά του '22 μέχρι τις faveles και τις barriadas της λατινικής Αμερικής.”⁷⁷

Έχοντας αναλύσει δύο παραδείγματα και συνθήκες αυτοστέγασης το ένα στην Ελλάδα και το άλλο στη Βραζιλία, μετέπειτα συλλέγοντας τα βασικά κοινά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου κατοίκησης, αναφέροντας στη συνέχεια ιδεολογίες και θεωρίες του παρελθόντος αλλά και του παρόντος που μπορούν να εξελίσσουν τον τρόπο με τον οποίο ο αρχιτέκτονας συνθέτει και σχεδιάζει κατοικίες, καθώς και παραδείγματα τα οποία κατά τη δική μας κρίση πιστεύουμε πως αντικατοπτρίζουν- το καθένα με ένα διαφορετικό λόγο και τρόπο- στοιχεία της αυτοστέγασης, καταλήγουμε σε ορισμένα συμπεράσματα.

Αρχικά, κρίνεται απαραίτητο να τονισθεί ο κοινωνικός ρόλος του αρχιτέκτονα. Η κατοικία, έχει ως κύριο στόχο της να δημιουργήσει συναισθήματα ασφάλειας, οικειότητας, ευχαρίστησης, απόλαυσης στο χρήστη της. Ο αρχιτέκτονας, ερχόμενος σε επαφή με τις ρεαλιστικές συνθήκες κάθε σχεδιαστικού προβλήματος, και επινοώντας ή εφαρμόζοντας πρακτικές που δεν ανταποκρίνονται μόνο στη μορφή, την αυστηρή λειτουργικότητα και αισθητική, παράγει μια αρχιτεκτονική που έρχεται πιο κοντά στο χρήστη. Είναι η θέση του αρχιτέκτονα τέτοια που πρέπει να συνδιαλέγεται και με την επιστήμη και με τη δική του προσέγγιση σε αυτή, αλλά και με τα εκάστοτε κοινωνικά δεδομένα. Ο Δημήτρης Φατούρος σε ένα άρθρο του αναφέρει για τα χαρακτηριστικά του αρχιτεκτονικού έργου ότι: « Η αρχιτεκτονική συντονίζει δύο πολυσύνθετα συστήματα, το σύστημα των κοινωνικών σχέσεων και το σύστημα των σχέσεων του χώρου, με δύο βασικούς τρόπους, τη συνεχή και την ασυνεχή διασύνδεση των στοιχείων που τα αποτελούν.»⁷⁸ Και ο συνεχής επαναπροσδιορισμός των σχέσεων , είτε κοινωνικών είτε χωρικών, κρίνεται εξίσου αναγκαίος.

77 ‘ΠΑΡΑΓΚΟΥΠΟΛΕΙΣ, ΕΝΑ ΤΥΠΙΚΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ’, δημοσιεύτηκε στον «Διάπλου» τ.28 Αύγ.-Σεπτ. 2008 <https://polianapoda.wordpress.com>

78 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ 14/1980, Τίτλος άρθρου: «Σημειώσεις για μια στρουκτουραλιστική προσέγγιση του αρχιτεκτονικού φαινομένου», Οργάνωση του χώρου και γεωμετρική οργάνωση. Η συντακτική δομή της αρχιτεκτονικής. Του Δ.Α. Φατούρου, Θεσσαλονίκη 1979

Ένα σχεδιαστικό εργαλείο που έγκειται άμεσα σε τέτοιου είδους κοινωνικές παραμέτρους είναι ο συμμετοχικός σχεδιασμός. Παρότι κρύβει κινδύνους, αρκετές φορές στο παρελθόν είχε αντίθετα από τα επιθυμητά αποτελέσματα, καθώς ο κοινωνικός παράγοντας εμπεριέχει παραμέτρους που δεν μπορούν άμεσα να ληφθούν υπόψη. Παρ' όλ' αυτά, αποτελεί μια μορφή σχεδιασμού που ανταποκρίνεται στο συντονισμό αυτό που αναφέρθηκε και παραπάνω. Η ιδεολογική και επιστημονική προσέγγιση του αρχιτέκτονα, είναι αποτελεσματικότερη, όταν συνδυάζεται με πραγματικές καταστάσεις, συγκυρίες και τόπους. Οι θεωρίες που αναφέρθηκαν, επίσης, για μια πόλη έργο και επαναπροσδιορισμό μέσω της διεκδίκησης του ανθρώπου της πόλης, καθώς και για μια πόλη 'διάτρητη', όπου το διαφορετικό αποτελεί ευκαιρία κι όχι αφορμή περιθωριοποίησης, είναι έννοιες που πρέπει να απασχολούν τον καθένα, ώστε να διαμορφώνονται τόποι συνδιαλλαγής και δημιουργικότητας.

Με την αναφορά ήδη εφαρμοσμένων παραδειγμάτων διεξάγεται το συμπέρασμα ότι η αυτοστέγαση, η οικειότητα, η πολυπλοκότητα και πολλά από τα στοιχεία των παραγκουπόλεων, υπάρχουν και αναπτύσσονται έμπρακτα με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Γίνεται έτσι αντιληπτή η σημασία ορισμένων από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της αυτοστέγασης, και πως αυτά είτε ξεχωριστά το καθένα είτε κάποια μαζί, τα συναντάμε και σε πιο σύγχρονες και αναπτυγμένες μορφές κατοίκησης.

Να διευκρινιστεί επίσης, ότι δεν αποδοκιμάζονται σε αυτή την εργασία τα στοιχεία της οργανωμένης δόμησης, αλλά ούτε και εκθειάζονται αυτά της αυθόρμητης κατοίκησης. Αντ' αυτού, διερευνάται το πώς μπορεί η τελευταία, σε συνδυασμό με τον αυθορμητισμό και την αυτοδιάθεση του εκάστοτε χρήστη από τη μία, και την επιστημονική γνώση και οργάνωση του αρχιτέκτονα από την άλλη, να μας οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα για μια σχεδιαστική διαδικασία που έγκειται σε κοινωνικούς παράγοντες, και αφορά στην κατοικία.

Οφείλεται έτσι να τονισθεί ότι οι πρακτικές που αναφέρθηκαν παραπάνω, όσο και να υπάρχει η καλύτερη δυνατή θέληση από τον αρχιτέκτονα, δεν είναι βέβαιο ότι θα έχουν πάντα ένα επιθυμητό αποτέλεσμα. Επειδή σε αυτή τη μέθοδο, εμπεριέχονται οι κοινωνικές σχέσεις. Έτσι, ούτε ο αρχιτέκτονας, ούτε ο πολεοδόμος, ούτε ο κοινωνιολόγος, ούτε ο οικονομολόγος, ούτε ο φιλόσοφος ή ο πολιτικός μπορούν με διατάγματα να δημιουργήσουν εκ του μηδενός νέες μορφές και σχέσεις. Κανένας τους δεν δημιουργεί τις κοινωνικές σχέσεις. Σε ορισμένες ευνοϊκές συνθήκες, υποβοηθούν κάποιες τάσεις να μορφοποιηθούν, όμως μόνο η κοινωνική ζωή (η πράξη), στο σύνολό της, διαθέτει τέτοιες αρμοδιότητες. Ή δεν τις διαθέτει.⁷⁹ Οι εμπλεκόμενοι άνθρωποι, ατομικά ή ομαδικά μπορούν να δημιουργήσουν ή όχι τις καλύτερες δυνατές συνθήκες για την κατοίκηση. Μπορούν να προτείνουν, να δοκιμάσουν, να προετοιμάσουν μορφές. Κι οι επιστήμονες είναι αυτοί που θα καταγράψουν την αποκτημένη εμπειρία, θα διδαχτούν από τις αποτυχίες, και θα συνεχίσουν να

79 LEFEBVRE HENRY, Δικαίωμα στην πόλη, χώρος και πολιτική, εκδόσεις Κουκίδα, Αθήνα 2007, Σελ.140

επαναπροσδιορίζουν τα στοιχεία και τα δεδομένα της κατοίκησης. Συνεπώς, οι αυθόρμητοι οικισμοί θα έπρεπε να αποτελούν μέσο διερεύνησης με σκοπό την εξέλιξη του ίδιου του φαινομένου των παραγκουπόλεων αλλά και τον συνεχή επαναπροσδιορισμό της σύγχρονης αρχιτεκτονικής. Στη συγκεκριμένη έρευνα, καταλήγουμε σε μια στάση του αρχιτέκτονα κατά την οποία ο ίδιος διαμορφώνει ξεκάθαρη κοινωνική αντίληψη και στάση απέναντι σε φαινόμενα και συνθήκες της εποχής του, τα συλλέγει και προσπαθεί να τα εντάξει στο σχεδιαστικό του έργο αποδίδοντάς του ποιότητες που μπορούν να το εξελίσσουν.

*«Να αναδείξουμε την δυνατότητα για μία στεγαστική πολιτική χαμηλού κόστους , που θα έχει ως κεντρικό άξονα τις ανάγκες και τις δυνατότητες των σημερινών κατοίκων, διαμορφώνοντας συνθήκες ισότιμης και δίκαιης συμβίωσης στην πόλη.»*⁸⁰

80 ΒΑΤΑΒΑΛΗ Φ., Δ.ΜΠΑΛΑΜΠΑΝΟΥ, Δ. ΣΙΑΤΙΤΣΑ, 'Κατοικία στο Κέντρο της Αθήνας, Πώς και για Ποιους', <https://encounterathens.wordpress.com/katoikia/>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ ΛΙΛΑ, Πόλεις της σιωπής, Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 2011
2. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, Μετέωροι Χώροι της Ετερότητας, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011
3. ΛΕΦΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, SIEBEL WALTER, BINDE JEROME, Αύριο οι πόλεις, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2003
4. ΛΕΦΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση, από τον Heidegger στον Koolhaas , Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008
5. ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Η Αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή, Εκδόσεις Futura, Αθήνα 2006
6. ΓΚΙΖΕΛΗ ΒΙΚΑ, Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα 1920-1930, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984
7. ΒΡΥΧΕΑ ΑΝΝΗ, Κατοικία, χώρος-χρήστη, Δημοσίευση ,Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1986

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. LEFEBVRE HENRY, Δικαίωμα στην πόλη, Χώρος και Πολιτική, εκδόσεις Κουκίδα, Αθήνα 2007
2. ANDRE LEROI-GOURHAN, Το Έργο και η Ομιλία του Ανθρώπου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000
3. MONTANER JOSEP-MARIA, Ιστορία της Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2014
4. MIKE DAVIS, Planet Of Slums , Εκδόσεις Verso, New York 2007
5. JANICE E. PERLMAN, The Myth of Marginality: Urban Poverty and Politics in Rio de Janeiro, University of California Press, 1979
6. CASTELLS MANUEL, The City and the Grassroots: A cross- cultural theory of urban social movements, Εκδόσεις University of

California , 1984

7. ALAIN DE BOTTON, Η Αρχιτεκτονική της Ευτυχίας, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2013

ΕΡΓΑΣΙΕΣ-ΑΡΘΡΑ

1. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ , «Α. Λεφέβρ: Η απελευθερωτική προοπτική της πόλης- έργο», courses.arch.ntua.gr/.../Lefevr,%20Stavrides%202006,%20final.pdf

2. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ , «Urban porosity and the right to the city», July 2006: courses.arch.ntua.gr/fsr/125910/Stavros%20-%20Porosity.doc

3. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ , «Heterotopias and the Experience of Porous Urban Space» file:///C:/Users/Konstantina/Downloads/loose_space_Stavrides_final.pdf

4. ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ, «Μετασχηματισμοί της σχέσης δημοσίου- ιδιωτικού χώρου στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας των ελληνικών αστικών κέντρων», ΕΜΠ – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Τομέας Αρχιτεκτονικής Γλώσσας, Επικοινωνίας, Σχεδιασμού, courses.arch.ntua.gr/fsr/140462/PEVE2009%20social%20housing-1.pdf

5. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΒΑΣΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ 2009 - ΕΜΠ courses.arch.ntua.gr/fsr/140462/PEVE2009%20social%20housing-1.pdf

6. ΒΡΥΧΕΑ ΑΝΝΗ, «Σχέδια άγριας 'εκσυγχρονιστικής' εκμετάλλευσης απειλούν τις προσφυγικές γειτονιές της Αθήνας», courses.arch.ntua.gr/fsr/118630/Prosfigikes%20Polykatoikies.do

7. ΚΑΥΚΟΥΛΑ ΚΙΚΗ, «On garden-city lines: looking into social housing estates of interwar Europe», <http://dx.doi.org/10.1080/02665433.2013.737708>

8. UN-HABITAT, 2003, The Challenge of Slums, Global report on human settlements 2003

9. THE ONTARIO PLANNING JOURNAL, 26/DEPARTMENTS, PERSPECTIVES, CITY OF WALLS: CRIME SEGREGATION AND CITYZENSHIP IN IN SAO PAULO, Derek Nawrot, http://www.ryerson.ca/surp/news/news/General_Public/images/OPPI%20NOVDEC2010002.pdf
10. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ, 'Τα Slums ως αστικές δομές', Πανεπιστήμιο Πατρών-Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2010, Ειρήνη Οικονομοπούλου, http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/102.14.03.pdf
11. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ, 'Σύγχρονες Συμμετοχικού Σχεδιασμού, Διαδικασίες Ενδυνάμωσης του χρήστη και ο νέος ρόλος του αρχιτέκτονα ΧΡΗΣΤΗ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ, Ντρενογιάννη Αντώνια, Τζήκα- Κωστοπούλου Παναγιώτα, Ιδρυματικό αποθετήριο Βιβλιοθήκης Ε.Μ.Π.
12. 'Aranya Community Housing, Indore, India, Άρθρο από σημειώσεις του μαθήματος 'Σύγχρονες αρχιτεκτονικές θεωρήσεις' της κ. Χατζισάββα Δ.
13. ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ, Θύλακες προσφυγικών-εργατικών οικισμών στην Αθήνα και τον Πειραιά, Γιαννουδάκη Αντωνία, Περαιματζί Βασιλική, Αθήνα, Ιούνιος 2004
14. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ, "Δραπετσώνα: Η συγκρότηση μιας προσφυγικής εργατικής γειτονιάς", ΕΜΠ-Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Μούργου Αλεξάνδρα, Παναγοπούλου Καλλιρρόη, Σμυρνή Αντωνία, Ιδρυματικό Αποθετήριο Ε.Μ.Π.
15. TERESA P. R. CALDEIRA, 'Building up walls: the new pattern of spatial segregation in Sao Paulo', <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2451.1996.tb00056.x/epdf>
16. United Nations Human Settlements Programme, (2003), The challenge of slums: Global report on human settlements 2003, UN-HABITAT, Nairobi
17. ΒΑΤΑΒΑΛΗ Φ., Δ.ΜΠΑΛΑΜΠΑΝΟΥ, Δ. ΣΙΑΤΙΤΣΑ, 'Κατοικία στο κέντρο της Αθήνας, πώς και για ποιους', <https://encounter-athens.wordpress.com/katoikia/>

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

1. <http://www.imma.edu.gr/macher/articles/02.html>
2. https://www.youtube.com/watch?v=XDID_o9KDDY
3. https://el.wikipedia.org/wiki/Επιτροπή_Αποκατάστασης_Προσφύγων
4. https://el.wikipedia.org/wiki/Συνθήκη_των_Σεβρών
5. <http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=3&ArticleID=8>
6. https://el.wikipedia.org/wiki/Κίμων_Λάσκαρις
7. <http://inhabitat.com/mvrdvs-vertical-village-exhibition-explores-alternative-urban-densification-in-east-asia/>
8. [https://en.wikipedia.org/wiki/Parais%C3%B3polis_\(S%C3%A3o_Paulo\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Parais%C3%B3polis_(S%C3%A3o_Paulo))
9. <https://favelissues.com/2010/03/16/favela-chic-paraisopolis/>
10. <https://www.beaconreader.com/flora-charner/a-brief-history-of-rio-de-janeiros-favelas>
11. <http://www.rioonwatch.org/?p=5295>
12. <http://informalsettlements.blogspot.gr/2011/06/urban-regeneration-in-context-of.html>
13. <http://www.archdaily.com/>
14. <http://www.dezeen.com/>

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: <https://gr.pinterest.com/pin/303781937337075177/>

ΕΙΚΟΝΑ 2: <http://urbanpeek.com/2013/10/11/street-art-painting-the-rio-slums-bright/>

ΕΙΚΟΝΑ 3: <http://www.newsfilter.gr/2009/03/11/paragkoupoli-ginete-parko-stin-thessaloniki/>

ΕΙΚΟΝΑ 4: "Refugee Greece", Εκδόσεις INTERED-ΚΑΠΟΝ ©Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1992, <http://www.topoikaitropoi.gr/politistika/22-spanies-fotografies-apo-tin-egkatastasi-ton-prosfigon-tou-1922-stin-ellada/>

ΕΙΚΟΝΑ 5-6: "Refugee Greece", Εκδόσεις INTERED-ΚΑΠΟΝ ©Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1992, <http://www.topoikaitropoi.gr/politistika/22-spanies-fotografies-apo-tin-egkatastasi-ton-prosfigon-tou-1922-stin-ellada/>

ΕΙΚΟΝΑ 7: ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟ, ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ, ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ, ΚΗΠΟΥΠΟΛΕΙΣ, 1922-1940, Λ. ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ, "ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΣΙΩΠΗΣ"

ΕΙΚΟΝΑ 8: <http://www.mixanitouxronou.gr/pia-ine-afti-i-prosfigiki-gitonia-pou-sinedese-to-onoma-tis-me-ena-thriliko-gipedo-podos-ferou/>

ΕΙΚΟΝΑ 9: ΣΤΕΓΑΣΗ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ, S.D.N. , "L'ETABLISSEMENT DES REFUGIES", 1926, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1920-1930, ΒΙΚΑ Δ. ΓΚΙΖΕΛΗ

ΕΙΚΟΝΑ 10-11: ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: Ε. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Α. ΓΑΛΑΤΗ, Γ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ "Refugee Greece", Εκδόσεις INTERED-ΚΑΠΟΝ ©Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1992, <http://www.topoikaitropoi.gr/politistika/22-spanies-fotografies-apo-tin-egkatastasi-ton-prosfigon-tou-1922-stin-ellada/>

ΕΙΚΟΝΑ 12-13: ΠΑΡΑΓΚΟΥΠΟΛΗ ΣΤΟΝ ΙΛΙΣΣΟ 1966, Δ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, "Η ΣΤΕΓΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ", Ν. ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ

ΕΙΚΟΝΑ 14: ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΤΡΩΓΛΕΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ, 1951, Λ. ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ "ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΣΙΩΠΗΣ"

ΕΙΚΟΝΑ 15: ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ, 1923-1926, Λ. ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ, “ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΣΙΩΠΗΣ”

ΕΙΚΟΝΑ 16: <http://mlp-blo-g-spot.blogspot.gr/2013/11/MaxhParagkas.html>

ΕΙΚΟΝΑ 17: <http://www.aixmi.gr/index.php/122590drapetsnfilade/>

ΕΙΚΟΝΑ 18: ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΣΤΟ ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟ ΑΤΤΙΚΗΣ – ΒΑΣΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ Κ. ΔΟΞΙΑΔΗ, “ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ” 1920-1930, ΒΙΚΑ Δ. ΓΚΙΖΕΛΗ, ΣΕΛ.78

ΕΙΚΟΝΑ 19: <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=5944#>

ΕΙΚΟΝΑ 20: http://ioablognews.blogspot.gr/2014/03/blog-post_8024.html

ΕΙΚΟΝΑ 21: http://oiambelokhpoithskardiasmas.blogspot.gr/2014/09/blog-post_71.html

ΕΙΚΟΝΑ 22: ΑΓΙΟΣ ΣΩΣΤΗΣ 1962-64 , Γ. ΛΥΓΙΖΟΣ, “Η ΛΑΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ”, “Η ΣΤΕΓΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ”, Ν. ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ

ΕΙΚΟΝΑ 23: <http://www.naftemporiki.gr/slideshows/761841/ta-prosfugika-tis-leoforou-aleksandras-me-to-fako-tou-reuters/all>

ΕΙΚΟΝΑ 24-25-26-27: <https://www.flickr.com/search/?q=paraisopolis%20slum>

ΕΙΚΟΝΑ 28: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ, “ΤΑ SLUMS ΩΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ”, Πανεπιστήμιο Πατρών Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ακαδ. Έτος 2010-11, ΕΙΡΗΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ΣΕΛ. 76

ΕΙΚΟΝΑ 29-30: FAVELA CHIC, PARAISOPOLIS, ADRIANA NAVARO SERTICH, MARCH 16, 2010, <https://favelissues.com/2010/03/16/fave-la-chic-paraisopolis/>

ΕΙΚΟΝΑ 31: FAVELA CHIC, PARAISOPOLIS, ADRIANA NAVARO SERTICH, MARCH 16, 2010, <https://favelissues.com/2010/03/16/fave-la-chic-paraisopolis/>

ΕΙΚΟΝΑ 32: ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

EIKONA 33-34: AA SCHOOL, 2014 "PARAISOPOLIS: A FRAUGMENTED DISPARITY", <http://pr2014.aaschool.ac.uk/INTER-08/Nurul%20Che-Ariffin#image-2>

EIKONA 35: <http://www.rioonwatch.org/?p=5295#prettyPhoto>

EIKONA 36: <http://www.rioonwatch.org/?p=5295#prettyPhoto>

EIKONA 37-38: <http://u-tt.com/project/fabrica-de-cultura-grotao/>

EIKONA 39-42: <https://www.scribd.com/doc/102490959/PARAIPOPOLIS-CONJUNTO-HABITACIONAL-SP>

EIKONA 43: <https://gr.pinterest.com/pin/91972017362851262/>

EIKONA 44: <http://andrerochaillustration.tumblr.com/post/54634077995/favela-s-on-the-road-andr%C3%A9-rocha-illustration>

EIKONA 45: FLICKR, <https://www.flickr.com/search/?q=paraisopolis%20slum>

EIKONA 46: <https://gr.pinterest.com/pin/501658845964125180/>

EIKONA 47-48-50-51: ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

EIKONA 49: FLICKR, <https://www.flickr.com/search/?q=paraisopolis%20slum>

EIKONA 52: <https://tripeasel.com/blog/2015/10/19/paraisopolis-this-side-of-paradise>

EIKONA 53: <http://sploid.gizmodo.com/the-stark-difference-between-the-rich-and-the-poor-sid-1577296174>

EIKONA 54: <http://www.slideshare.net/ShreyaMahajan2/previ-housing>

EIKONA 55: <https://gr.pinterest.com/candelamamma/giancarlo-de-carlo/>

EIKONA 56: <https://gr.pinterest.com/candelamamma/giancarlo-de-carlo/>

EIKONA 57: <http://inhabitat.com/mvrdv-and-ovg-win-competition-to-build-a-vertical-green-village-in-amsterdam/>

EIKONA 58: Προσωπικό φωτογραφικό υλικό

EIKONA 59-66: <http://divisare.com/projects/312071-mvrdv-rob-t-hart-photography-silodam>

EIKONA 67: <https://www.youtube.com/watch?v=uyXmdrO-dq4>

EIKONA 68: <http://afasiaarchzine.com/2016/04/jean-nouvel-4/jean-nouvel-rosewood-tower-sao-paulo-1/>

EIKONA 69-70: 'Aranya Community Housing', Indore, India

EIKONA 71-74: <http://www.dezeen.com/2016/04/06/alejandro-aravena-elemental-social-housing-designs-architecture-open-source-pritzker/>

EIKONA 75-77: <http://www.designboom.com/architecture/alejandro-aravena-elemental-abc-of-incremental-housing-open-source-architecture-04-06-2016/>

EIKONA 78: <http://www.xn--mxahob8ab1a.net/>

EIKONA 79-80: <https://www.flickr.com/search/?text=napoli>

EIKONA 81: http://www.travelstyle.gr/portal/gr/destination_articles.php?dest_id=806&id=39558